

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA TÜRKİYE'YE YÖNELEN
SOVYETLER BİRLİĞİ TEHDİDİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mustafa ALKANAT

Tez Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TÜRKKAN

KARABÜK

EYLÜL/2019

T.C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

**İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE SONRASINDA TÜRKİYE'YE YÖNELEN
SOVYETLER BİRLİĞİ TEHDİDİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Mustafa ALKANAT

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Hakan TÜRKKAN

KARABÜK

EYLÜL/2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI	4
DOĞRULUK BEYANI.....	5
ÖNSÖZ.....	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	9
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	10
ARCHIVE RECORD INFORMATION	11
KISALTMALAR.....	12
ARAŞTIRMA KONUSU.....	13
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	16
ARAŞTIRMA’NIN YÖNTEMİ.....	16
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ/PROBLEMLERİ	16
EVREN VE ÖRNEKLEM	16
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	17
GİRİŞ.....	18
BİRİNCİ BÖLÜM.....	25
II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ GENEL DURUM	25
1.1. Milli Mücadele Döneminde Sovyetler Birliği-Türkiye İlişkileri.....	25
1.1.1. Sovyetler Birliği’nin Milli Mücadele’ye İdeolojik Yaklaşımı	25
1.1.2. Moskova Anlaşmasının İmzalaması (16 Mart 1920)	28
1.1.3. Sovyetler Birliği’nin Milli Mücadeleye Yardımları.....	29
1.1.4. Sovyetler Birliği’nin Milli Mücadele’yi Komünist Bir İhtilale Dönüştürme Arzusu	30
1.2. Milletler Arası Alanda Türk-Sovyet İlişkileri.....	31
1.2.1. Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması (17 Aralık 1925)	31
1.2.2. Milletler Cemiyeti Cenevre Silahsızlanma Konferansı (1928)	34
1.2.3. Briand-Kellogg Paktı (27 Ağustos 1928).....	34
1.2.4. Litvinov Paktı (9 Şubat 1928).....	35
1.2.5. Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Üye Olması (18 Temmuz 1932) ...	35
1.2.6. Balkan Paktı ve Sovyetler Birliği’nin Tutumu (9 Şubat 1934)	36
1.2.7. Türkiye ile Sovyetler Birliği İlişkilerinin Bozulmaya Başlaması	42

1.2.8. Stresa Cephesi (11 Nisan 1935)	44
1.2.9. Türkiye'nin Fransa ile Yardımlaşma Anlaşması Arayışı	46
1.2.10. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile Yardımlaşma Anlaşması Arayışı ..	47
1.3. Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Sovyetler Birliğinin Tutumu.....	48
1.4. II. Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye–Sovyetler Birliği İlişkileri	53
1.4.1. Nyon Konferansı (14 Eylül 1937)	55
1.4.2. Savaşa Doğru Diplomasi.....	58
1.4.3. Türk-Sovyet Yardımlaşma Anlaşması İçin Girişimler	63
1.4.4. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Verdiği Nota	66
1.4.5. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin Notasına Cevabı.....	67
1.4.6. Moskova Görüşmeleri (25 Eylül-15 Ekim 1939).....	68
İKİNCİ BÖLÜM	74
SAVAŞ SÜRESİNCE SOVYETLER BİRLİĞİ İLE.....	74
TÜRKİYE İLİŞKİLERİ	74
2.1. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Saldırısına Kadar Türk-Sovyet İlişkileri	74
2.1.1. İkinci Dünya Savaşının Başlaması	74
2.1.2. İkinci Dünya Savaşı Başlangıcında Türk-Sovyet İlişkileri	75
2.1.2.1. Fransa'nın Bakü Petrol Sahalarını Vurması Fikri	75
2.1.2.2. İngiltere'nin Türk-Rus İlişkilerini Yakınlaştırma Çabalar	77
2.1.2.3. Sovyetler Birliği'nin Mihver Devletleri ile Türkiye Üzerinde Pazarlıkları	80
2.1.3. Alman-Sovyetler Birliği Görüşmelerinde Türkiye Pazarlığı	86
2.2. Sovyet-Alman Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkiler.....	90
2.2.1. Sovyet-Alman Savaşı	90
2.2.2. Franz Von Papen Suikastı	94
2.2.3. Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943).....	97
2.2.4. Adana Görüşmelerine Sovyetler Birliğinin Tepkisi	101
2.2.5. I. Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943)	110
2.2.6. I. Kahire Görüşmeleri (5-8 Kasım 1943)	112
2.2.7. I. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943).....	117
2.2.8. Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943).....	117
2.2.9. II. Kahire Konferansı (4-6 Aralık 1943)	119

2.2.10. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun İstifası	120
2.2.11. Türkiye Üzerinde Müttefiklerin Baskısı	121
2.2.12. Yalta Konferansı (5-11 Şubat 1945).....	125
2.2.13. Sovyetler Birliğinin Türkiye'yi Tehdidi.....	129
2.2.14. Ahıska Türklerinin Sürgün Edilmesi.....	140
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	143
SAVAŞ SONRASI SOVYETLER BİRLİĞİ İLE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ	143
3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi Doğrudan Tehdit Dönemi	143
3.1.1. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945).....	143
3.1.2. Potsdam Konferansı Sonrası Sovyetler Birliği İle Diplomatik Savaş	149
3.1.3. Sovyet Vatandaşı Asker Mültecilerin İadesi Edilmesi	158
3.1.4. Truman Doktrini, Marshall Planı, Batı Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi	161
3.1.5. NATO'nun Kurulması ve Türkiye'nin NATO'ya Katılması	163
SONUÇ	166
KAYNAKÇA	172
ÖZGEÇMİŞ.....	176

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Mustafa Alkanat'a ait "İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye'ye Yönelen Sovyetler Birliği Tehdidi ve Türk Dış Politikası" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Tarih Yüksek Lisans programı tezi olarak oybirliği / ~~oyçokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	:Dr. Öğr. Üyesi Tahir BİLİRLİ	
Danışman Üye	:Dr. Öğr. Üyesi Hakan TÜRKKAN	
Üye	:Dr. Öğr. Üyesi Tufan TURAN	
Üye	:.....
Üye	:.....

Tez Sınavı Tarihi:17.10.2019

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmanı yaparken hangi tür alıntuların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durum saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Mustafa ALKANAT

ÖNSÖZ

Bu çalışma göstermektedir ki uluslararası ilişkilerde mutlak bir dostluk yoktur. Ülkelerin çıkarları ön planda tutulmaktadır. Savaş milletler için en son başvurulması gereken bir çaredir. Haksız bir savaş cinayet demektir. II. Dünya Savaşı'nda da Türkiye izlemiş olduğu “*Yurtta Barış, Dünyada Barış*” politikası ile kendisinin beka sorunu oluşmadığı sürece savaşa girmemek için diremişti. Ancak savaş ortamını fırsat olduğunu düşünen kuzey komşusu Sovyetler Birliği, Türkiye'nin bağımsızlığından ve egemenliğinden fedakârlık edilmesi talebi ile karşılaşmıştır. Türkiye bu tehdidi ABD ve Batı ülkelerinin oluşturduğu örgütlere yaslanarak savuşturmaya çalışmıştı. Savaş sonrası oluşan iki kutuplu dünya düzeninde, Batı Demokrasileri yanında yerini almıştı.

Bu çalışmanın hazırlanmasında bana destek olan saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Hakan TÜRKKAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, İngiltere, Fransa, Almanya gibi ülkelerin kendi milli menfaatleri için Türkiye’yi savaşa çekmek istedikleri bir gerçekliktir. Dünya üzerinde Jeopolitik olarak çok müstesna bir yerde bulunan Türkiye Savaşa girişen Mihver ve Müttefik devletler için sanki bir kesişme noktası gibiydi. Stratejik konumda yer almasına rağmen savaşın dışında kalabilmek için olağanüstü bir politik hesaplar yapmak durumunda kalmıştı. Savaş bir ülkenin beka sorunu olmadığı takdirde bir cinayetti. Savaşta Türkiye’yi yanına alacak tarafın Boğazlar, Ortadoğu ve Hazar enerji kaynakları üzerinde büyük bir etki yapacağı, savaşı kazanma yönünde çok güçleneceği bir gerçektir. Churchill, Birleşik Krallık için Türkiye’yi ileri bir karakol olarak görmekteydi. Stalin ise Boğazları Sovyetler Birliğinin nefes aldığı bir boğaz gibi tanımlaması, sıkıntının nedenin açıklamaktaydı. Bu çalışmada görülmüştür ki, bir vesile ile Sovyetler Birliği Boğazlar bölgesinde Deniz ve Kara üssü elde etmek için hiçbir fırsatı kaçırmayacağını bilmesi gerekmektedir. İşte İkinci Dünya savaşı da Sovyetler Birliği için tarihi bir fırsat olabilirdi. Her şey Türkiye’nin savaşa girmesine bağlıydı. Türkiye’nin içinde bulunduğu şartlardan faydalanıp, yardım bahanesi ile boğazlar bölgesine yerleşmiş olacaktı. Türkiye savaşa girmemişti. Savaş sonu yaklaştığında galip devletler safında bulunan Sovyetler Birliği düzenlenen konferanslarda Boğazlara yerleşme arzusunu dile getiriyor, Türkiye’nin doğu sınırından toprak talep ediyordu. Montreux Boğazlar Sözleşmesinde değişiklikler istiyordu. İdeolojik yayılma gayreti de meselenin başka bir boyutuymdu. ABD ve İngiltere de Sovyet tehdidinin farkına varmıştı. Ortadoğu ve Uzakdoğu ticaret yolları kesilebilirdi. Savaş sonrası Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştiremeyen Sovyetler, Türkiye’ye açıktan ultimatö vererek baskı kurmuştu. Tıpkı 1805 ve 1833 ‘de olduğu gibi, boğazlara yerleşmek istiyordu. Potsdam Konferansı’nda Stalin’in “*çarlara gösterdiğiniz hoşgörüyü bize göstermiyorsunuz*” demesi ne kadar anlamlı ise günümüzde bu amacı canlı tutmak için 1833 yılında İstanbul Boğazı’nda Rus askerlerinin karargâh kurduğu yerde bir anıtı tekrar açmaya çalışmaları çok manidardır.

Anahtar Sözcükler

İkinci Dünya Savaşı, Mihver Devletleri, Müttefik Devletleri, Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Tehdit.

ABSTRACT

In World War II, Soviet Union, United Kingdom and France wants to include Turkey for national interest. Turkey locted in a very spical place in geopolitics on the World and Turkey made effets avoid for Axis and the Allies battleground use their politic ability. Turkey was a strategic location for the belligerent countries and turkey made political accounts to abstain from war. War is a murder if a counrty have not problem of existence. If Turkey join World War II fighting side have Hellespont, Bosphorus, Middle East and Caspian energy resources. Winston Churchill sees Turkey for United Kindom's outpost, at the same time Stalin sees to Turkey for Soviet union's as a breathing throat, explains the cause of the problem. In this study, it has been seen that, on one occasion, it is necessary to know that the Soviet Union will not miss every opportunity to obtain sea base and military base. The Second World War could also be a historic oppportunity for the Soviet Union. Everything depended on Turkey to enter the war; acoording to Soviet Union "if Turkey join the war, they into a difficult situation and after soviet union may settle the Hellespont and Bosphorus." Also they wants to demanding land from Turkey's eastern border. But Turkey was stant out against join to war. At the and of the war, the victorius as Soviet Union wants say to settle Hellespont and Bosphorus in conferences. In Montreux Straits Convention Ideological expansion effort was another dimension. The United States and United KingdomBritain were aware of the Soviet threat. Middle East and Far East trade roads in could be danger. After the war the Soviets were unable to realize their ambitions to exert pressure on Turkey to open by giving an ultimatum to Turkey. Just like in 1805 and 1833. Soviet union wanted to settle of İstanbul and Çanakkale straits for military base. In Potsdam conference Stalin said that " you are not showing us the tolerance before show tolerance the Tsars. To keep this goal alive today Russian goverment wants to build a monument for 1833 soldier removal point. in Istanbul.

Key words:

1.world war II, axis states, allience states, Montreux Straits Convention, threat

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi Tehdidi ve Türk Dış Politikası
Tezin Yazarı	Mustafa ALKANAT
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Hakan TÜRKKAN
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	17 EKİM 2019
Tezin Alanı	TARİH
Tezin Yeri	KBÜ/SBE
Tezin Sayfa Sayısı	176
Anahtar Kelimeler	II. Dünya Savaşı, Mihver Devletleri, Müttefik Devletleri, Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Tehdit.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	After the Second World War and the Soviet Union Threatens Turkey and Turkish Foreign Policy
Author of the Thesis	Mustafa ALKANAT
Advisor of the Thesis	Dr. Hakan TÜRKKAN
Status of the Thesis	M. Sc. Thesis
Date of the Thesis	17 October 2019
Field of the Thesis	History
Place of the Thesis	KBÜ/SBE
Total Page Number	176
Keywords	II. World War, Axis Powers, Allied States, Montreux Straits Convention, Threat

KISALTMALAR

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
NATO	: Kuzey Atlantik Paktı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
COMINFORM	: Komünist Partiler Danışma ve Haberleşme Bürosu
COMECON	: Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi

ARAŞTIRMA KONUSU

Bu araştırmanın konusu, II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi Tehdidi ve Türk Dış Politikasıdır. Birçok araştırmacı I. Dünya Savaşı ile II. Dünya Savaşını birbirinden ayırmadan “*Dünya Savaşı*” diyerek iki savaşı bir savaş olarak ele alırlar. Doğal olarak Avrupa’da 1878 Berlin Konferansı’nda kurulan güç dengesinden memnun olmayanlar 1914’te tekrar savaşa tutuşmuşlardı. Bu defa savaşlarda teknolojinin de kullanılması ile birlikte savaşlar kitlesel bir hal almıştı. Artık savaş cephede değil cephe gerisinde sivil halk da yıkım ve ölümlerle karşılaşılıyordu. 1918’de Türkiye hariç Avrupa’da savaş sona ermişti. Savaşın galipleri ile mağlupları arasında 1919 yılında Paris’te yapılan Versay Antlaşması ile Avrupa’da barışı sağlamış ancak güç dengesi kurulamamıştı. Savaşın galip devletleri, mağlup devletlere ağır şartlara mahkûm etmiş olması nedeni ile çok kısa sürede bu antlaşmaların yürümeyeceği ortaya çıkmıştı. Mağluplar değişimci girişimlere başlamış Avrupa daha soluklanmadan ikinci bir savaşın hazırlıkları başlamıştı. Avrupa 1939 yılında tekrar savaşa tutuşmak durumunda kalmıştı.

Türkiye I. Dünya Savaşından mağlup çıkmasına rağmen 1920 yılında dayatılan Sevr Barış Antlaşması’nı reddetmişti. Kurtuluş Savaşı mücadelesine girişmiş, galip devletlerin desteklediği Yunan kuvvetlerini Batı Anadolu’da yenerek Anadolu’yu kurtarmıştı. Boğazlar bölgesinde İngiliz birlikleri ile Türk Ordusu karşı karşıya kalmıştı. İngilizler, Türkler ile yeni bir savaşı göze alamadıklarından, yeni bir barış antlaşmasına kadar 1922 yılında Mudanya’da bir ateşkes antlaşması imzalamışlardı. Doğu Trakya bölgesi Meriç nehrine kadar Yunanlıların işgalinden kurtarılmıştı. İstanbul ve Boğazlar Barış antlaşmasına kadar Ankara Hükümetine bırakılacaktı. 24 Temmuz 1923’de Lozan Barış Antlaşması imzalanmış Türkiye tam bağımsızlığını elde etmişti. Ancak Boğazlar bölgesi başkanı Türk olmak üzere yönetimi uluslararası bir komisyona bırakılmıştı. Türkiye İstanbul şehri hariç boğazlar bölgesinde asker bulunduramıyordu. II. Dünya Savaşı’nın gelmekte olduğunun hissedilmesi üzerine Dünya’nın siyasi fırsatlarından yararlanan Türkiye 1936 yılında Montreux Sözleşmesini imzalamıştı. Bu anlaşma ile Boğazlar Komisyonu kaldırılmış. Boğazların güvenliği Türkiye’ye bırakılmıştı, yani boğazlarda Türkiye’nin tam egemenliği tanınmıştı. Boğazların uluslararası su yolu olması hesabıyla, Boğazlar üzerindeki bu egemenlik Türkiye’yi uluslararası ilişkilerde doğal olarak sorumluluklar yüklemişti.

Boğazlardan gemilerini geçirmek isteyen ülkeler ile karşı karşıya kalabilmekteydi. Özellikle savaşan ülkelerin savaş gemilerini boğazdan geçirmek istemeleri Türkiye'ye ağır sorumluluk getirmişti. Türkiye'nin kuzey komşusu Sovyetler Birliği, Karadeniz'den Akdeniz'e inmek için donanmasını Boğazlar üzerinden serbestçe geçirmeyi arzu etmekteydi. Boğazlardaki geçişi Türkiye'nin kontrol etmesini istememekte, mümkünse söz sahibi olmak istemekteydi. Bu durum büyük devlet olma yolundaki Sovyetler Birliği için gereklilik olmakla birlikte diğer bir büyük devlet olan İngiltere için arzu edilir bir durum değildi. İngiltere'nin Ortadoğu'daki enerji kaynaklarına ve doğu ticaret yollarına tehdit oluşturabilirdi. Türkiye bu iki büyük devlet arasında ilişkileri dengede tutmaya çalışan bir ülke konumundaydı. İngiltere'nin dostluk göstermediği Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği'ne yakın ve aralarında 1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması vardı. II. Dünya Savaşı'na yaklaştığı zaman Sovyetler Birliği'nin tehdidi hissedildiğinde Türkiye İngiltere'ye yaklaşmış, savaş arifesinde İngiltere ve Fransa ile üçlü bir yardımlaşma antlaşması imzalayarak dengeyi korumaya çalışmıştı.

Savaş süresince savaşan ülkelerin savaş gemilerine Boğazlar kapatılmış ve tarafsızlığını ilan etmişti. Mihver ve Müttefik olarak gruplaşan Avrupa ülkeleri, Türkiye'yi yanlarında savaşa sokmak istemişlerdi. Boğazlar bölesini elinde bulunduran tarafa çok büyük stratejik üstünlük sağlayabilirdi. Türkiye "*Aktif Tarafsızlık*" politikası izleyerek savaşa girmemişti. Savaşan devletler ise "*yanımızda savaşa girmiyorsa tarafsız kalsın*" düşüncesine razı olmuşlardı. Savaş süresince Türkiye aldığı tedbirlerle topyekûn savaşa girecekmiş gibi hazırlık yapmış, bu durum ekonomiyi, insanların gündelik yaşamını, dolayısıyla iç politikayı derinden etkilemişti. Seferberlik ilan ederek ordusunu takviye etmiş, silah ve cephane temin ederek savaşa hazırlık yapmıştı.

Savaşı Müttefiklerin kazanacağını anlaşılmaması üzerine, Sovyetler Birliği bunu fırsata çevirmeyi arzu etmişti. Savaşın sonuna doğru 1925 yılında imzalanan Dostluk ve tarafsızlık anlaşmasını feshettiğini açıklamıştı. Bu arada sıcak denizlere inebilmenin kapısı olan Boğazlar üzerinde emellerini açığa vurmuştu. Bu da yetmiyormuş gibi 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları ile çizilen Doğu Anadolu sınırında bulunan Kars ve Ardahan'ı geri istemişti. Savaş sonunda da Türkiye'ye notalar vererek isteklerini yinelemiş, Bulgaristan ve Doğu sınırına asker yığmıştı. Savaş sona ermiş olmasına rağmen Ordu'sunu terhis etmemişti. Türkiye bu notalara gerekli cevapları vererek

savaş pozisyonu almıştı. Türkiye bu durumdan İngiltere ve ABD ile diplomatik girişimlerde bulunarak konuya dâhil olmalarını sağlamıştı. Savaştan henüz çıkan Galip devletler, Almanya tehdidini ortadan kaldırmış olduğunu düşünürken bu defa Sovyetler Birliği tehdidi ile karşı karşıya kaldığını anlamıştı.

Bu araştırmada siyasi ilişkilerin nasıl yürütüldüğü, Sovyetler Birliği'nin II. Dünya savaşı arifesinde Almanya'ya yanaştığında Molotov-Saraçoğlu görüşmesinin nasıl cereyan ettiği ve Sovyet tehdidinin nasıl tezahür ederek açığa çıktığını konu edilmiştir. Türkiye, Alman-Sovyet ittifakının ortaya çıktığı bir zamanda, İngiltere ve Fransa ile nasıl bir yardımlaşma anlaşması imzaladığı anlatılmıştır. Savaş süresince Türkiye üzerinde Müttefiklerin savaşa girme baskısı olmuş, bu konudaki tarafların savları ve diplomatik görüşmeleri konu edilmiştir. Savaşın sonuna doğru, yapılan Konferanslarda Sovyetler Birliği Boğazlar üzerindeki isteklerini doğrudan tartışma konusu haline getirmiş olduğundan, konferanslar konu edinmiştir. Konferanslarda bu tartışmaların nasıl cereyan ettiği anlatılmıştır.

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper ile Molotov'un görüşmeleri; iptal edilen 1925 antlaşmasının yerini alacak bir antlaşma için nasıl ön şartlar ileri sürüldüğü konu edilmiştir. Bu ön şartların Boğazlardan üs verilmesi, doğu sınırlarının yeniden düzenlenmesi ve daha dillendirilmemiş muhtemel şartların neler olduğu konu edilmiştir. Diplomatik manevranın incelikleri ortaya çıkarılmış; “*ne istiyorsunuz*” ile başlayan ve “*ne vereceksiniz*” ile devam eden siz “*lütuf isteyen*” onlar “*lütuf veren*” gibi yaratılan havanın nasıl bu noktaya getirildiği anlatılmıştır. Diplomasinin tüm incelikleri yazışma belgelerinden anlatılarak, güçlü ile zayıf arasındaki ilişkiler göz önüne serilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin doğrudan nota vererek Türkiye'yi sıkıştırdığı durumda, İngiltere ve ABD ile geliştirdiği siyasi ilişkilerle, tehdide karşı bir dayanak bulmuş. Batı demokrasileri kurum ve kuruluşlarına üye olmak suretiyle güvenliğini nasıl pekiştirdiğini ortaya konmuştur.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Araştırma'nın amacı II. Dünya Savaşı ve sonrasında Türk-Sovyet ilişkilerini ortaya koymaktır. II. Dünya Savaşı ve sonrasında Sovyetler Birliği'nden Türkiye'nin egemenlik ve toprak bütünlüğüne kasteden taleplerin ne kadar büyük ve önemli olduğu ortaya konmak istenmiştir. Türk dış politikası başarısız olsaydı, Sovyetler taleplerini zor kullanarak gerçekleştirmeye çalışabilirlerdi. Bu da Türk-Sovyet savaşı demek olurdu.

ARAŞTIRMA'NIN YÖNTEMİ

Konuların açıklığa kavuşturulması için, Dışişleri Bakanlığı'nın resmi yayınları, Dönemin Diplomatlarının hatıratları, Türkiye'nin imzaladığı siyasi anlaşmalar, yerli ve yabancı savaş ve siyasi tarih yazarlarının eserleri, Dönemin gazeteleri, Dergiler, Resmi yayınlar, Meclis tutanakları, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri vesikalarından istifade edilmiştir.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ/PROBLEMLERİ

II. Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye'nin bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne, Sovyetler Birliği tarafından bir tehdit yöneltildi mi? Bu tehdide karşı Türk dış politikasında başarılı bir diplomasi yürüttü mü? Sorusuna yanıt aranmıştır.

EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırma konumuz he ne kadar II. Dünya savaşı ve sonrasında Sovyetler Birliği- Türkiye ilişkilerini kapsıyor olsa da; İlişkilerin bozulduğu 1939 yılı savaşın başlangıcında Saraçoğlu'nun Stalin ve Molotov ile yaptığı görüşmelerde, Boğazlar ile ilgili şartlar ileri sürmüşlerdi. Bu bağlamda 1936 Motreux Boğazlar sözleşmesi dönemine dönme ihtiyacı duyulmuştur. Savaşın sonuna doğru, 1925 Türk-Sovyet dostluk ve tarafsızlık anlaşmasını feshedildiğini bir nota ile Türkiye'ye bildiren Sovyetler Birliği'nin, bu anlaşmanın günün şartlarına uymadığını gerekçe göstermişti.

Dolayısı ile 1925 yılı şartlarına tekrar dönülerek değinilmek durumunda kalınmıştır. Sovyetler Birliği kendisinin zayıf olduğu bir dönemde imzalanan Moskova ve Kars anlaşmalarına göre çizilen doğu sınırının tekrar düzenlenmesini verdiği nota ile talep etmişti. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında 1921 yılında imzalana Moskova ve Kars anlaşmaları dönemine dönmeyi icap ettirmiştir. Ayrıca Sovyetler Bolşevik rejimini en başından beri Türkiye'ye de ihraç etme emellerinden hiçbir zaman vazgeçmemiştir. Dolayısıyla rejim ihracına karşı Türkiye'deki Milli Mücadele döneminden II. Dünya Savaşı ve sonrasına kadar durumu izleme gereği duyulmuştur.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Konumuzun kapsamı; II. Dünya Savaşı ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdidi ve Türk dış politikası, konumuz olsa da, tarihi olayları anlatımda her zaman neden-sonuç ilişkisi kurma ihtiyacı vardır. İki savaş arası dönem, Türk-Sovyet ilişkilerinin sonucuna etki eden anlaşma ve ilişkilerin geliştii dönemdir. Dolayısıyla bunlardan bahsetmeden geçmek konumuzu temelsiz kılmış olurdu. Anlatımda bu temeller atıldıktan sonra II. Dünya savaşı ve sonrasındaki Sovyet tehdidi anlam bulmaktadır. Sovyet tehdidini nota ve görüşmeler anlatılırken, Türkiye'nin diğer ülkeler ile de diplomatik ilişkileri devam etmektedir. Dolayısıyla bu ilişkiler yumağında sadece Türk-Sovyet ilişkilerini aradan çıkarıp almak, sınırlılıkları oluşturmuştur.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Versay Anlaşması ile kontrol altında tutulmaya çalışılan Almanya, Adolf Hitler'in karizmatik liderliği altında birleşmişti. Bütün dünyayı kan ve ateşe boğacak ikinci bir dünya savaşında müsebbibi olacaktı. Kısa sürede Avrupa başkentlerini ele geçiren Almanya, savaşta üstünlüğünü devam ettirebilmesi için Sanayisinin ve ordusunun petrol enerjisine ihtiyacı vardı. Bu enerji yolları üzerinde Türkiye'de olduğu için, Alman Ordusu Türkiye için de bir işgal planı hazırlamıştı. Ancak hesaplaşması gereken hiç sevmediği Komünist rejimle yönetilen ve Almanların yaşam alanı olarak gördüğü Sovyetler Birliği'ni işgal etme öncelikliydi. Bu yolla Bakü petrol sahalarına ulaşma imkânı da vardı. Türkiye, Bulgaristan sınırına kadar dayanan Almanya tehdidi altındaydı. Türkiye, Almanya'nın muhtemel bir saldırısına karşı Trakya'da savunma tedbirleri alırken, bir taraftan bir saldırı anında Türkiye'nin içine düşeceği güçlükten faydalanmak isteyen Sovyetler Birliğini dikkatten kaçırmaması gerekiyordu.

Almanya'nın Haziran 1941'de Sovyetler Birliğine Saldırmasından sonra Moskova, Türkiye ile ilişkiler kurmaya çalışmış ve Türkiye'yi Almanya'ya karşı ikinci cephenin açılması konusunda ikna etmeye uğraşmıştı. Almanya'nın saldırısıyla birlikte Sovyetler Birliği İngiltere tarafına geçince o tarihe kadar boğazlar konusunda bir Sovyet-Alman pazarlığından çekinen Türkiye, bu tarihten sonra boğazlara ilişkin Sovyet-İngiliz pazarlığından endişe duymaya başlamıştı.¹

Sovyetler Birliği'nin Almanlar karşısında aldığı Stalingrad zaferi ile 1943 yılı Şubat ayından itibaren Almanya, cephelerde yenilgiler alarak zayıflama belirtileri gösteriyordu. Buna paralel olarak Sovyetler Birliği Türkiye'yi karşısına almayan hatta onu kendi yanında savaşa sokmak isteyen politikasını terk ederek eski politikasına dönmeye başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı takındığı tutum savaşın sonunda Türkiye'ye yönelen bir Sovyet tehdidinde dönüşecekti.

¹ Ali BALCI, *Türkiye Dış Politikası İlkeler Aktörler ve Uygulamalar*, Alfa Yayınları, 2.Baskı, İstanbul-2017, s. 88

Savaş devam ederken müttefikler kendi aralarında yaptıkları toplantılarda, Türkiye'nin kendi saflarında savaşa dâhil etmek için sürekli gündem ve tartışma konusu olmuştu. ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill 1943 yılında Kazablanka'daki Konferansta Türkiye'yi de savaşa dahil ederek bir Balkan cephesinin açılmasını kararlaştırmışlardı. Almış oldukları bu kararı İngiltere Başbakanı Churchill, Türk yetkililerine açıklamak için, 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'ya gelmişlerdi. Adana'da, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile görüşmelerde bulundular. Türkiye'nin en geç 1943 yılı sonuna kadar Almanya'ya karşı savaşa katılmasını ima yoluyla istemişlerdi. Buna karşılık Cumhurbaşkanı İsmet İnönü' ve Hükümeti şu iki konu üzerinde durmuştu.

1. Türkiye, Sovyetler Birliği'nden emin değil ve ondan çekinmektedir. Almanya'nın mağlubiyeti ile Sovyet Birliği Avrupa'ya egemen olacaktı.

2. Türkiye'nin savaşa girebilmesi için Türk Ordusu'nun savaş teçhizatı ve malzemesi bakımından takviyesi gerekir, demişlerdi.²

İngiltere Başbakanı Churchill, birinci konuya verdiği cevapta: Komünizm artık değişmişti. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye saldırırsa bile, kurulacak yani Birleşmiş Milletler Teşkilatı gereken tedbirleri alacaktı. İkinci konuya gelince, İngiltere ve Amerika Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu yardımı yapacaktı.

Türkiye Başbakanı Saraçoğlu ise, Churchill'e Türkiye'nin somut garantiye sahip olmalıydı, Avrupa Slavlarla ve Komünistlerle doluydu. Almanya yıkıldığı takdirde bütün yenilen ülkelerin Sovyet Birliği etkisi altına gireceğini söylemişti.

Ancak Batı Avrupa'da Fransa'nın Atlantik kıyısı olan Normandiya'da açılacak cephenin daha önemli oluşu, çıkartma hazırlıkları nedeniyle Türkiye'ye silah ve malzeme yardımı yapılamayışı, Türkiye'nin savaşa girmesi fikrini zayıflatmıştı. Özellikle Normandiya çıkarmasının gecikmesi Sovyetleri kuşkulandırmıştı. Batılılar Sovyetlerin Almanlar karşısında iyice yıpranmasını ve ezilmesini mi istiyorlardı? Bu aşamada Sovyetler Birliği, Türkiye'nin derhal savaşa girmesini istiyordu. Normandiya çıkarmasından sonra ise artık ilgisiz davranmaya başlayacak, Türkiye'nin tarafsızlığı, Almanya'nın işine yaradığını söyleyerek yakınıyorlardı.³

² Şevket Süreyya AYDEMİR, *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul-1979, s. 259

³ Kâmuran GÜRÜN, *Türk Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s.255

1943 Ekim ayında ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanları'nın Moskovada yaptıkları Konferansta Ruslar, Türkiye'nin savaşa sokulmasında ısrar etmişlerdi. Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'a göre, Türkiye'nin savaşa girmesi zorlanmalıydı. Amerikalılara ve İngilizlere göre, Türkiye'nin savaşa zorlanması halinde silah yardımı yapmak gerekecekti, o zaman bu yardım Batı Avrupa'da Atlantik kıyılarında açılacak cepheyi geciktirebilirdi. Sovyetler Birliği kendi cephelerindeki Alman baskısını hafifletmek istiyordu bu amaçla 1943 yılı sonuna kadar Türkiye'nin savaşa girmesine ısrarcı oluyorlardı.

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, aldıkları kararları Türkiye'ye bildirmek üzere, Moskova'dan ayrılmıştı. Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile Kahire'de bir araya gelmişlerdi. Eden'e verilen cevap, Savaş kararını Türkiye Büyük Millet Meclisi verebilirdi. Savaşın Türkiye açısından bir hedefi olmalıydı. Ne için, kimin için savaşa girilecekti. Ayrıca savaşı sürdürecektir silah ve teçhizat verilmedikçe, savaşa girmeyecekti. Eden, Türk-İngiliz ilişkilerinin bozulacağını beyan etmesine rağmen, Türkiye savaşa girmeyi ret etmişti.⁴

1943 Kasım ayında Tahran'da yapılan Konferansta, Sovyetler Birliği Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar etmişti, ancak üzerlerinde Stalingrad zaferinin rahatlığı vardı. Yine de müttefiklerinden emin değildi. ABD Batı Avrupa'da açılacak cephe nedeni ile Türkiye'nin savaşa sürüklenmesinde pek taraftar olmasa da müttefiklerine uymuştu. İngiltere de Türkiye'den hava üssüne ihtiyacının olduğunu belirterek üs talep etmişti. Ayrıca Türkiye'nin Trakya'da Balkan cephesini açarak savaşa girmesini de istemişlerdi. Tahran'da aldıkları kararı tebliğ etmek için Roosevelt ve Churchill, 4-6 Aralık 1943'te Kahire'de Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile buluşma sağlamışlardı. ABD ve İngiltere'nin baskısı ağır olmuştu. İnönü, “*şartlı olarak*” savaşa girmeyi kabul etmişti.⁵ Ancak Türkiye gerekli olan silah ve teçhizat temin edilmedikçe savaşa girmeyeceğini bildirmişti. Churchill bu talebi kabul etmişti. 1944 yılının Ocak ve Şubat aylarında Ankara'da Türk ve İngiliz askeri yetkilileri arasında görüşmeler başlatılmıştı. İngiliz askeri heyeti Şubat başında görüşmeleri sonlandırarak Türkiye'den ayrılmışlardı. İngilizlere göre Türkler çok silah ve teçhizat talep etmişlerdi. Bu silah ve teçhizat verilecek olursa, bunların sevkiyatı savaş sonuna

⁴ Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, Ankara-2012, s.191

⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Anlana-1973, s. 196

kadar sürebilirdi. Böylece Türkiye de savaş dışında kalmış olacaktı. Askeri görüşmelerin kesilmesi Türkiye ile İngiltere ve Amerika arasındaki ilişkileri soğutmuştu. İngiltere Başbakanı Churchill, “*Barış konferansında Türkiye’nin sağlam bir mevkie sahip olamayacağını*”⁶ söylüyordu.

Türkiye Siyasi yalnızlığını gidermek için, 1944 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Sovyetlerle Birliği ile bir yakınlaşma istemiş ise de sonuç alamamıştır. Çünkü Sovyetler Birliği bu yakınlaşma karşılığında Türkiye’nin savaşa girmesini şart koşmuştu.

1944 yılı ortalarında Almanya’nın askeri yenilgileri ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte Türkiye Müttefiklerle ilişkilerini düzeltmek için 2 Ağustos 1944’te Almanya ile diplomatik münasebetlerini kesmişti. Ancak bunu yaparken, barış konferansında müttefik muamelesi görecektir şekilde İngiltere ve Amerika’dan da söz almıştı.

Ancak Türk-Sovyet ilişkileri iyice soğumuştur. Budan sonra Türkiye artık üzerinde bir Sovyet tehlikesi hissediyordu. 1944 yılında İngilizler Yunanistan’a asker çıkardıkları vakit, Türkiye rahatlamıştı ve Türkiye Balkanlar’da Yunanistan’la ilişkileri geliştirmek için 1944 Kasım ayında, On iki ada üzerinde hiçbir talep ve iddiası olmadığını Yunanistan’a iletti.

1945 yılı başından itibaren Türkiye’nin başlıca sorunu, Sovyet Birliği tehlikesiydi. Türkiye başbakanı Şükrü Saraçoğlu’nun İngiltere Başbakanı Churchill’e söyledikleri doğru çıkmıştı. Orta Avrupa ve Balkan ülkeleri Sovyetlerin Birliği’nin askeri işgali altına girmişti.

1945 yılının Şubat ayında yapılan Yalta Konferansında da Türkiye ve Boğazlar hakkında Stalin tarafından söz açılmıştı. Stalin’e göre Montreux Sözleşmesi artık eskimişti. Değişmesi gerekliydi, Japon İmparatoru Boğazlarda Sovyetlerden daha çok söz sahibiydi. Montreux Sözleşmesi İngiliz-Sovyet ilişkilerinin iyi olmadığı bir zamanda akdedilmişti. Stalin, “...Türkiye’nin bir elini Rusya’nın gırtlığına dayamış duran durumunu kabul etmenin mümkün olmayacağını,”⁷ Boğazlar vasıtasıyla

⁶ Fahir ARMAOĞLU, *20 Y.Y. Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul-2012, s. 505

⁷ Edward WEISBAND, *İkinci Dünya Savaşı’nda İnönü’nün Dış Politikası III*, Çeviren: M.Ali Kayabal, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul-2000, s. 105

Sovyetlerin gırtlığına sarılmasını artık Sovyetlerin tahammül edemeyeceğini söylemişti.

Amerika Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill boğazlarda Sovyetlere daha geniş bir geçiş serbestisi tanınmasını kabul etseler de Türkiye'nin Boğazlardaki egemenliğini ihlâl edecek bir statüyü kabul etmiyorlardı. Sonuçta boğazlar meselesi konusu Dışişleri Bakanlarına havale etmişlerdi, Türkiye'yi de bilgilendireceklerdi.

Sovyetler Birliği, Yalta Konferansından sonra (19 Mart 1945) 1925 tarihli Türk- Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık paktını bozmuştu. Türkiye'ye verilen notada, *“İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan esaslı değişmeler sebebiyle, bu anlaşma artık yeni şartlara uymamakta ve ciddi değişikliklere ihtiyaç göstermektedir”*⁸ deniyordu. Türkiye açısından bu anlaşmanın önemi saldırmazlık anlaşması olmasıydı. Sovyetler birliği artık bu taahhüdünden serbest kalmıştı. Türk Hükümeti duruma soğukkanlı karşılayarak, anlaşmanın yenilenmesi için yapılacak tekliflere açık olduğunu bildirmişti. Sovyetler Birliği ittifak şartı olarak doğuda Kars ve Ardahan bölgesini Sovyetler Birliğine terk edilmesi ile Ayrıca Boğazlarda kara ve deniz üssü talep etmişti. Molotov notayı verirken Türk Büyükelçisi'ne *“Bu toprakları size 1921'de terk ettiğimiz zaman Sovyetler Birliği zayıftı”*⁹ demişti.

Almanya'nın savaşta mağlup olması ile Avrupa güç dengesi bozulmuştu. Bu durumdan Sovyetler Birliği yararlanıyordu. Avrupa'da yaptığı gibi, Türkiye'ye karşı da emperyalist emeller peşindeydi. Artık Türk-Sovyet ilişkileri iyice bozulmuştu. Üç Büyük Müttefik Potsdam Konferansına niyetlerin açığa vurulduğu bir ortamda gitmişti.

Konferansta Sovyetler Birliği eski İtalyan sömürgelerinden birine sahip olmak isteğini bildirmişti. Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e yerleşmek istediklerini İngilizler hemen anlamıştı. Bunun üzerine İngiltere Başbakanı Churchill, Boğazlar meselesini açarak, Sovyet isteklerini Türkiye ile yalnız çözmeye çalışmasını tasvip etmediklerini söylüyordu.

⁸ Fahir ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1945-1995*, Alkım Yayınları, İstanbul-2012, s505

⁹ Fahir ARMAOĞLU, *a.g.e.* s.506

Stalin yerine cevap veren Molotov, Türkiye'nin kendisinin bir ittifak talep ettiğini Sovyetlerin de, şart olarak sınırlarının yeniden düzenlenmesini istediğini, Kars ve Ardahan'ın 1921 Moskova Antlaşması'yla Rusya'dan koparılıp alınmış olduğunu söylüyordu.¹⁰

Molotov Boğazlarda üs talebi ile ilgili olarak, bunda bir gariplik olmadığını, zira Türkiye ile Çarlık Rusya'sı arasında 1805 ve 1833'te aynı nitelikte anlaşmalar imzaladığını söylüyordu. İngiltere Başbakanı Churchill, Sovyetler Birliği'nin isteklerini kabul için Türkiye'nin zorlanmaması gerektiğini hatırlatıyordu. Sovyetler Birliği Yalta'da Montreux Sözleşmesinde değişiklik isterken, Potsdam'da Boğazlarda kara ve deniz üssü istiyordu. Ne Amerika ne de İngiltere Sovyet isteklerine razı değildi. Potsdam Konferansı sonunda üç büyük devlet boğazlar hakkında ki görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildireceklerdi.¹¹

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdidi Potsdam Konferansı sırasında iyice ortaya çıkmıştı. Boğazlardan üs isteme tehdidinin uluslararası boyutu da vardı. Tek başına Türkiye'yi aşan bir konuydu. Kars ve Ardahan bölgelerinin Sovyetler Birliği'ne terki ise doğrudan Toprak bütünlüğü ve egemenliğine tehdit oluşturuyordu. Sovyetler Birliği Büyükelçisini geri çağırarak iki ülke arasındaki kriz iyice derinleşmişti. Türkiye bu tehdidi nasıl savuşturacaktı?

Bu araştırmanın amacı II. Dünya savaşı sürecinde Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki emellerini hayata geçirmek için tehditleri ortaya konacaktır. Doğal olarak Savaşın inişli çıkışlı seyrine göre geliştirilen politik manevraları anlamaya çalışacağız. Bu amaçla öncelikle II. Dünya savaşının ortaya çıkmasında I. Dünya savaşı sonunda yapılan ve adil olmayan anlaşmaları, barışı ortamının sürdürülmesini zorlaştırdığı gerçektir. Bu gerçekten hareketle, araştırma konusu dönemlere ayrılmıştır. Konular mümkün mertebe dağınık hale getirilmeden sebep sonuç ilişkisi içinde, sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği açısından bakılmaya çalışılmıştır. Konu üç bölüm halinde incelenmiştir. Milli Mücadele döneminde Sovyetler Birliği Türkiye ilişkileri açısından giriş yapılmıştır. Lozan Anlaşması sonrası Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri ile devam edilmiştir. Sonrasında ise Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Milletlerarası ilişkilerde işbirliği durumu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu arada Montreux Boğazlar

¹⁰ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2010, s. 292

¹¹ Fahir ARMAOĞLU, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul-2012, s.507

Sözleşmesinde Sovyetler Birliği'nin tutumu anlatılmıştır. II. Dünya Savaşı yaklaşırken Sovyetler Birliği ile ilişkilerin nasıl soğumaya başladığı niyetlerin nasıl ortaya çıktığı ortaya konmuştur. II Dünya Savaşı'nın başlangıcından, Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne saldırısına kadar Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkileri ayrı konu başlığı olmuştur. Sovyetler Birliğinin Almanya ile savaştığı dönem ve II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi doğrudan tehdidi, Türkiye'nin tehdidi savuşturma için Batı Demokrasisi saflarına ve kurumlarına katılması ile sonuçlandırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

II. DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ GENEL DURUM

1.1. Milli Mücadele Döneminde Sovyetler Birliği-Türkiye İlişkileri

1.1.1. Sovyetler Birliği'nin Milli Mücadele'ye İdeolojik Yaklaşımı

Çarlık Rusya'sında yaşanan 1917 Bolşevik Devrimi dünyaya yayılması hedeflenmiş Dünya Proleter İhtilalini Türkiye için de öngörmüşlerdi. Bolşevikler dünya ülkelerini iki kısma ayırmışlar bunlara nasıl yaklaşacakları konusunda taktikler geliştirmişlerdi. Bunların dayanağı Batılı kapitalist ülkelerin sanayi işçileri ile Komünist partileri idi.

Ankara'da Sömürgeci emperyalist ülkelere karşı verilen Milli Mücadele hareketine Sovyetler sempati ile bakıyorlardı. Özellikle sömürge halklarının Kapitalist batılı ülkelere başkaldırarak hammaddelerini vermeyerek batılı sanayilerin çökeceğini orada bulunan işçi ve köylülerin Komünist partileri vasıtasıyla Dünya Sovyet'ini kuracağını 1919 da kurulan III. Enternasyonalin bunu yöneteceğini planlamışlardı. Bu bağlamda Türkiye'deki Milli Kurtuluş hareketinin de Bolşevik devrime everileceğini düşünmüşlerdir.

Sovyet Birliği Anadolu'da bir Komünist partinin kurulmasını ve iktidara talip olmasını hep desteklemiştir. III Komünist Enternasyonal Anadolu'daki milli kımldanışları kastederek, başkaldırı ile ihtilalin sonunu getirmelerini, kendi kızıl ordularını, işçi, asker, köylü Sovyetlerini karmalarını istemişti.

Anadolu'da Sivas Kongresinin yapıldığı sıralarda, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin'in yayınlanan bir demecinde İngiltere'nin İstanbul'u ve Boğazları ele geçirdiğini Anadolu'yu, Kafkasları, İran ve Afganistan'ı ele geçirmek üzere olduğunu, Sovyetler Birliğindeki iç savaşı kışkırtmaları karşısında, Anadolu'daki direnişi desteklemeye hazırlandıkları anlaşılmaktaydı. Bu bağlamda Sovyet İşçi ve Köylüleri Hükümeti'nin yardım elini uzatmaya hazır olduklarını bildiriyorlardı. Türk anavatanının kurtuluşu Türk işçi ve köylüsünün gayretine kalmıştır diyorlardı. Batıya

karşı cephe teşkil etmiş olan yeni Türkiye'nin yeni fikir ve cereyanlara bigâne kalmasına rıza gösterilmeyecekti.¹²

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin'in hazırladığı bir raporda, “*Uyanan Doğu*” dan söz ederek, İran Çin, Kore, Türkiye ve Mısır'da “*Avrupa ve Amerikan kapitalizmine karşı*” kaynaşma ve hareketlerin gün geçtikçe daha somut bir hal aldığı söylemiş ve “*Kaybolmuş hürriyetlerin tekrar kazanılması için yaptıkları mücadelede Müslüman dünyasına yardım etmek hususundaki samimi arzumuzu Türklere ve her Müslüman ırkına gösterişli bir şekilde ilan ettik,*”¹³ demişti.

Sovyetler Birliği'nin Anadolu'da başlayan Milli Kurtuluş hareketini desteklemiş olmasından dolayı daha 1920'lerin başında İngiltere bu tavırdan rahatsız olmuştur. İngiltere Başbakanı Loyd Gerge, Sovyetler Birliği ile yapılacak olan bir anlaşmaya Kemalistlere yardım etmeme şartını koydurmaya çalışmış, Sovyetler bunu kabul etmemişlerdi.

İngilizlerin 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal etmişlerdi. Meclis-i Mebusan'ı kapatarak, birçok milletvekilini tutuklamışlardır. Birçoğunu Malta'ya sürgüne göndermişlerdi. Bu işgal, İstanbul'da mevkii ve makam sahibi olarak memlekete hizmet etmenin mümkün olacağına inanan birçok kimsenin gaflet uykusundan uyanasına ve tek kurtuluş yolunun Anadolu'da bulunduğunu göstermesine sebep olmuştu.¹⁴ Bunun üzerine Anadolu'da Büyük Millet Meclisi açılmış direniş tek elden yönetilmeye başlanmıştı. Bu arada Ankara'da kurulan Milli Hükümetin siyasi anlamda tanınmasına ihtiyaç hissediliyordu. Artık Sovyetler Birliği ile temasa geçmek elzem olmuştu. Siyaseten tanınmak ve emperyalizme karşı mücadele için yardıma ihtiyaç vardı.

Mustafa Kemal TBMM'nin açılmasından sonra Bolşevik Devrimi Lideri Lenin'e bir mektup göndermişti. Mektubunda askeri ve Siyasi bir anlaşma ile emperyalizme karşı birlikte mücadele edilmesini istemiş, Ankara Hükümetinin hedeflerini açıklamıştı. Çarlık Rusya'sının Türkiye'yi parçalamayı öngören anlaşmaları Bolşevik Hükümeti'nin tanımadığını İstanbul'un Müslümanların elinde kalması gerektiğini anlatan demeç TBMM'de okunmuş ve takdir edilmişti.

¹²Ali Fuat CEBESÖY, *Moskova Hatıraları, Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*, Temel Yayınları, İstanbul-2017, s. 63

¹³Fahir ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkım Yayınevi, İstanbul-1012, s.381-382.

¹⁴Sabahattin SELEK, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, I.Cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul 2010, s.245

Mustafa Kemal'in Sovyetler Birliği ile diplomatik ilişki kurma isteği Moskova'da olumlu karşılanmıştı. Sovyetler Birliği Hükümeti Ankara Hükümetini 3 Haziran 1920'de tanıdığını açıklamıştı. Sovyetler Birliği bu sıralarda İngiltere ile bir Ticaret anlaşması akdetmeye çalıştığından Ankara Hükümeti ile ittifaktan kaçınıyordu. Bazı çekinceleri vardı. Mustafa Kemal emperyalizmle mücadelenin daha başında idi. Onlara göre başarı kazanıp kazanamayacağı belli değildi.

İstanbul Hükümeti Sevr Barış anlaşmasını imzalamak için hazırlanırken, Ankara Hükümeti Bekir Sami Bey Başkanlığında bir heyeti Moskova'ya göndermişti. Sevr Anlaşmasını ancak kuvvet kullanarak bozabilirlerdi.

Direnış kuvveti sağlamak için Sovyetler Birliği'nden yardıma ihtiyaç vardı. Bu sebeple bir dostluk anlaşması akdetmek ve ihtiyacımız olan para ve her çeşit harp malzemesini temin için, Ankara Hükümetinin Dışışleri Bakanı olarak Bekir Sami Bey Moskova'ya gitmişti. Dostluk Antlaşmasının esasları 24 Ağustosta hazır olmakla beraber, Bekir Sami Bey'in bu anlaşmayı imzalaması mümkün olmadı. Çünkü Sovyetler, Bitlis, Van ve Muş illerinin Ermenistan'a terk edilmesini istemişlerdi.¹⁵ Bu istekler Ankara Hükümeti ile Sovyetler Birliği ilişkilerini geciktirmişti.

Kafkasya halkları üzerinde Bolşeviklerin henüz otorite tesis etmediği bir zamanda Sovyet isteği; Kazım Karabekir Paşa'yı Ermenilere karşı harekâta geçmeyi tetiklemişti. Kazım Karabekir komutasındaki Türk kuvvetleri 1920 yılı Eylül ayında taarruza kalkarak, Ermenilerin işgalinde bulunan Kars ve Ardahan'ı aldıktan sonra Gümrü'yü de ele geçirince, Menşeviklerin elinde bulunan Ermenistan Hükümeti barışa yanaşmak zorunda kalmıştı. 3 Aralık 1920'de Ermenistan'la Gümrü Barış Antlaşması imzalanmıştı. Menşevik Ermeni Hükümetinin bu yenilgisi üzerine Bolşevikler Ermenistan'da iktidarı ele geçirmişlerdi. Böylece Ermenistan meselesi kendiliğinden çözümlenmiş oluyordu. Kazanılan bu zaferin üzerine Sovyetler milli mücadeleye daha fazla önem vermeye başlamışlardı.¹⁶

¹⁵Ali Fuat CEBESoy, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul-2002, s.70

¹⁶ Ali Fuat CEBESoy, *a.g.e.* s.100

1.1.2. Moskova Anlaşmasının İmzalaması (16 Mart 1920)

Ermenistan cephesinde kazanılan bu başarıya rağmen, batıda İngilizlerin desteklediği Yunan güçlerine karşı başarı sağlanamamıştı. Batı Anadolu büyük ölçüde Yunan işgali altına düşmüştü. Sevr anlaşmasını Ankara Hükümetine kabul ettirmek istiyorlardı.

Silah, cephane ve askeri malzemeye ihtiyaç vardı. Bekir Sami Bey heyeti Moskova'da Sovyetlere bu konudaki ihtiyaç listesini de bildirmiş fakat siyasal anlaşma imzalanamadığı için, yardım konusunda da bir şey elde edilememişti. Bu sebeple, Mustafa Kemal 29 Kasım 1920'de Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin'e bir telgraf göndererek, Batılı emperyalistlere karşı birlikte mücadele için yakın bir ittifakın kurulmasını istemişti.¹⁷ Ankara Hükümeti, Sovyetler Birliği ile ilişkileri yakınlaştırmak için Ali Fuat Cebesoy'u Moskova Büyükelçisi olarak atamıştı. Sovyetler de Budu Midvani'yi Büyükelçi olarak göndermişti. Böylece düzenli ve sürekli bir iletişim kurulmaya başlanmıştı.

Moskova'da Türk elçilik heyeti ile Sovyet yetkilileri arasında diplomatik müzakereler sonucunda 16 Mart 1921 tarihine bir dostluk anlaşması imzalanmıştı. Sovyetler Birliği'nin çekinceleri nedeni ile bir ittifak anlaşması yapılamamış olsa da, bu dostluk anlaşması ile Ankara Hükümetinin emperyalistlere karşı elini güçlendiriyordu.

16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile iki devlet Sevr Barış anlaşmasını tanımıyorlardı. Son Osmanlı Mebuslar Meclisinin 28 Ocak 1920 tarihli Misak-ı Millide gösterilen sınırları kabul ediyordu. Doğu milletlerinin kurtuluş hareketleri ile Sovyet devrimi arasında bezer olduğunu kabul ediyor, bütün milletlerin bağımsızlıkları ve istediği idare şeklini seçme hakkını sahiptir deniyordu. En önemli madde olan beşinci maddede, Sovyetler Birliği, Boğazlardaki Türk egemenliğini tanıyor, Türkiye de Boğazların statüsünün sadece Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından tespit edilmesini kabul ediyordu.¹⁸

¹⁷ Ali Fuat CEBESYOY, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul-2002, s.100

¹⁸ Fahir ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul-2012, s. 386

1.1.3. Sovyetler Birliği'nin Milli Mücadeleye Yardımları

Bu anlaşmanın yapıldığı gün Sovyet Birliği Hükümeti İngiltere ile de bir ticaret anlaşmasını yapmıştı. Bu anlaşmaların akdinden sonra, Sovyetler Birliği'nin milli mücadeleye yaptığı yardım aniden artmıştı. Sovyetler Birliği Ankara Hükümeti'nin emperyalizme karşı verdiği savaşa hem askeri malzeme yardımında bulunmuş ve hem de nakdi yardımı yapmıştı.

Sovyet belgelerine göre, Sovyetlerin yapış oldukları yardımlar şöyleydi;

1920 yazında, 6.000 Tüfek, 5.000.000 tüfek mermisi, 17.600 top mermisi.

1920 Eylül'ünde 200,6 kg. külçe altın. (Erzurum'da teslim edilmiştir.)

1921 Ocak, Şubat aylarında, 1000 atımlık top barutu, 4.000 el bombası ve 4.000 şarapnel mermisi ile daha bazı askeri malzeme verilmişti.

1921 Yılı içinde yapılan yardım ise şöyledir; 33.275 tüfek, 57.986.000 tüfek mermisi, 327 Makineli Tüfek, 54 Top, 129.479 Top mermisi, 1.500 Kılıç, 20.000 Gaz maskesi.

3 Ekim 1921'de Jivoy ve Jutkly adli iki destroyer, Trabzon'da Ankara Hükümetine devredilmişti.

Nihayet 16 Mart 1921 Antlaşması'ndan önce 10 Milyon Altın Rublelik akçalı yardım anlaşması yapılmış ve bu akçalı yarardım şu şekilde verilmişti. Nisan 1921'de 4 Milyon, Mayıs, Haziran 1921'de 1.4 Milyon, Kasım 1921'de 1.1 Milyon ve Mayıs 1922'de 3.5 Milyon verilmiştir.¹⁹

Sovyetler Birliği ile yapılan bu dostluk anlaşmasına ve yardımlara rağmen aradaki güven bunalımı bir türlü giderilememişti. Bunun nedeni ise Sovyetlerin Türkiye'ye rejim ihraç etmek istemesiydi. Mustafa Kemal "*Bizim Ruslarla olan münasebet ve muhadenetimiz ancak iki müstakil devletin ittihat ve ittifak esaslarıyla alakadardır*"²⁰ demiştir. Ankara Hükümeti, Milli Kurtuluş hareketinin, bir proleter devrime dönüşmesine izin vermemişti.

¹⁹ Fahir ARMAOĞLU, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, İstanbul-1012, s. 387

²⁰ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Cilt III, Türk Tarih Kutumu Basımevi, Ankara-1954, s.21

1.1.4. Sovyetler Birliği'nin Milli M¼cadele'yi Kom¼nist Bir İhtilale D¼n¼şt¼rme Arzusu

Sovyetler Birliđi'nin Kom¼nist ihtilali t¼m d¼nyaya yayma gibi bir hedefleri vardı. Bunun için her ¼lkede kendi g¼r¼şlerini benimsemiş kişilere Kom¼nist partilerini kurmalarını istemektedirler. Rusya'da olduğu gibi iç dinamikleri harekete geçirerek ihtilal çıkararak iktidara gelmeye çalışıyorlardı. Türkiye'de de Kom¼nist d¼ş¼nceleri benimsemiş Şerif Manatov, Salih Zeki 1920 yılının Haziran ayında Türkiye Kom¼nist Partisini kurdular. Bu parti 14 Temmuz 1920'de yayımladığı ilk demecinde; “*Sultanların mutlakıyeti ile olduğu kadar, Mustafa Kemal'in sahte politikası ile de m¼cadeleyi*”²¹ ilan etmişti. Milli birlik ve beraberliğe tehdit olacağı d¼ş¼n¼len Şerif Manatov, Ankara H¼k¼meti tarafından, takibata uğrar tutuklanır ve sınır dıőı edilir. Bak¼'de 10 Eyl¼l 1920 yılında toplana Türkiye Kom¼nist Partisi kongresinde, Parti hareketinin Anadolu'ya taőınması kararı verilir ve Parti Genel Sekreterliđine Mustafa Suphi sečilir. Bu arada Ankara H¼k¼meti Kontrol¼nde olmak üzere bir Kom¼nist Parti daha kurulmuştı. Bu partinin kurucuları da Milli Kurtuluő hareketinin önemli isimleriydi. Bunlar Mahmut Celal Bayar, Yunus Nadi, Mahmut Esat Bozkurt, Tevfik R¼şt¼ Aras, Refik Koraltan, Kılıç Ali, Ey¼p Sabri Akg¼l ile birlikte Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bayiç'ti. Mustafa Kemal'in emri ile kurulmuştı. Mustafa Kemal Paőa'nın 31 Ekim 1920 'de Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele Paőalara yazdığı bir telgrafta, Rusya'da dahi Kom¼nizm uygulamasının bir sonucunun alınıp alınmadığının belirsiz olduğunu, bu gibi cereyanlara ordunun b¼y¼k kumandanlarının katılması gerektiğini bildirmişti. Mustafa Kemal'in temel kaygısının, Milli Kurtuluő hareketinin birliğine bir zarar geleceği endiőesi olduğu anlaőılmaktadır. Ayrıca kurulan Kom¼nist partiler emirleri Kom¼nist Enternasyonal'den aldıkları için tam bağımsızlık ilkesine ters d¼őeceđi aőıkardı. Mustafa Kemal'in kendi emri ile bir Kom¼nist Parti Kurma giriőimi, Sovyetler Birliđinin sempatisini kazanma ve muhtaç olduğu harp silah ve malzemesini temin için bir giriőim olarak değerlendirilebilirdi. Bu parti de kendi kendini sonradan feshetmişti.

10 Eyl¼l 1920'de Bak¼'de toplanan Türkiye Kom¼nist Partisi Kongresi, aldığı kararı ile faaliyetini Anadolu'ya taőıyacaktı. Anadolu'ya geçmek için Bak¼'den hareket eden Parti Genel Sekreteri Mustafa Suphi ve heyeti Kars ve Erzurum'da

²¹ Fahir ARMAOğLU, 20. Y¼zyıl Siyasi Tarihi, Alkım Yayınevi, İstanbul-1012 s. 388

protestolarla karşılanmıştı. Bakü'ye geri dönme kararı alan heyet, Trabzon üzerinden deniz yolu ile Batum'a geçmeye çalışırken, Trabzon'da bindikleri teknenin denizde batması sonucu boğularak ölmüşlerdi.

1.2. Milletler Arası Alanda Türk-Sovyet İlişkileri

1.2.1. Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması (17 Aralık 1925)

Henüz bağımsızlığını kazanıp Cumhuriyet idaresi kuran Türkiye dış ilişkilerinde kaygıları devam ediyordu. Sovyetler Birliği'nin o sıradaki milletlerarası durumu Türkiye'den farklı değildi. Uluslararası ilişkilerde sorunlar yaşıyorlardı. Kurmuş oldukları rejim dolayısıyla Batılı Kapitalist ülkeler onları tanımak istemiyorlardı. Bunlar Menşeviklere destek verdiği için Devrim sonrası Sovyetler Birliğinde uzun bir iç savaş yaşanmıştı. Bu sıkıntılar içerisinde Türkiye Sovyetler Birliğine, Sovyetler Birliği de Türkiye ile ilişkilerine önem veriyordu.

Musul sorunu nedeni ile Irak sınırı anlaşmazlığı sırasında Türk-İngiliz ilişkilerinin gerginliği, buna karşılık Sovyet Birliği'nin de Locarno Antlaşması ile Batılı Devletlerle yaşadığı sorunlardan duyduğu endişe, İki komşu devlet olan Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni birbirine yaklaştırmıştı. Bu yakınlaşma 17 Aralık 1925'de Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalamaları ile sonuçlanmıştı.²²

Anlaşma üç maddelik bir metindi; Üç yıl geçerli olacak şekilde imzalanmış anlaşmaya üç ek protokol ile Sovyetler Birliği tarafından bir gizli mektup verilmişti. Bu anlaşmaya göre;

"1.Akid taraflardan biri aleyhine üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından bir askeri harekette bulunulması halinde diğer akit taraf, birincisine karşı tarafsızlığını korumayı üslenir.

2.Akid taraflardan her biri, diğerine karşı her türlü tecavüzdten kaçınmayı üstlenir. Akit taraflardan her biri, üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından, diğer akit devlet aleyhine yöneltilen hiçbir ittifaka veya siyasi nitelikte hiçbir anlaşmaya ayrıca üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından diğer akit tarafın askeri ve bahri güvenliği aleyhine yöneltilen hiçbir ittifaka veya anlaşmaya katılmamayı üstlenir. Bundan başka,

²² İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt, (1920-1945), TTK Basımevi, Ankara-2000, s. 272

akit taraflardan her biri, üçüncü bir veya birkaç devlet tarafından diğer akit taraf aleyhine yöneltilen hiçbir düşmanca harekete katılmamayı üstlenir."²³

Anlaşmanın üçüncü maddesi, süresinin üç yıl olduğunu ve müddetinin bitimine altı ay önce fesih arzusu bildirilmez ise bir yıl için uzayacağını gösteriyordu.

Anlaşmaya ek birinci protokolde, iki tarafın kararlaştırılan hususlar dışında üçüncü devletlerle her türlü ilişkilerde serbest olduklarını belirlemişti. İkinci ek protokolde, üçüncü devletlerin akit taraflar aleyhine yönelik anlaşmaları konusunun, mali ve iktisadi anlaşmaları da içerdiğini belirtiyordu. Üç numaralı protokolde ise taraflar arasında ortaya çıkabilecek ve normal siyasi yolla halledilemeyen anlaşmaların ne şekilde halledileceğini tayin ve tespit için tarafların aralarında müzakere edeceklerdi.

Bu anlaşmaya ekli Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Çiçerin'in tek taraflı olarak verdiği gizli mektupta; *"Bu gün iki hükümet arasında imzalanan anlaşmayı bütünüyle nitelikte olmak üzere, 16 Mart 1921 günü Moskova'da yapılan anlaşmadan beri iki taraf arasında süregelen içten dostluğun bozulmayacağını ve bunun akit taraflarından birisinin üçüncü bir veya birkaç devletle savaş içine girmesi durumunda aralarındaki ilişkilere temel olacağını belirtmek isterim,*"²⁴ demiştir.

Bu anlaşma zamanının ruhuna göre, gerek Türkiye açısından gerekse de Sovyetler Birliği açısından tatmin edici bir anlaşmaydı. Zaman geçtikçe anlaşma üzerine eklenen ek protokollerle Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi etkilemeye ve kontrol altında tutmaya çalıştığı izlenimi uyandırmaktaydı. Bu anlaşma süresi dolacağı sırada Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın davetiyle, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan Türkiye'yi ziyaret etmişti. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti, Paris'te 17 Aralık 1925 günü imzalanan Dostluk ve tarafsızlık Antlaşmasını, karşılıklı çıkarlarına ve aralarındaki düzgün sürekli ilişkileri ve içten dostluğu sürdürmek ve güçlendirmek isteğine uygun gördüklerinden, yürürlük süresini uzatmağa karar vermişlerdi. Bu ziyaret sırasında bir protokol imzalanmış, 1925 Dostluk ve Tarafsızlık anlaşması iki yıl daha uzatılmıştı. Bu uzatma protokolünün ikinci, maddesinde;

²³ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2010, s.111

²⁴ İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)* I. Cilt, TTK. Yayınları, Ankara-1989, s. 270

“Taraflardan her biri, kendisi ile öteki tarafın kara veya denizden doğrudan doğruya komşusu olan başka devletlerarasında, yayımlanmış vesikalar dışında hiçbir taahhüt bulunmadığını açıklar. Taraflardan her biri, öteki tarafa bildirmeksizin, onun kararı yahut denizden doğrudan doğruya komşusu olan devletlerle siyasi anlaşmalar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu tarafın onaması ile yapmayı üstlenir. Şüphesiz, bu devletlerle tabii ilişkilerin kurulması yahut sürdürülmesi maksadına yönelik olan ve yayımlanacak bulunan vesikalar yukarıdaki taahhüdün dışındadır,”²⁵ deniyordu.

Dostluk ve tarafsızlık anlaşmasının ayrılmaz bir paçası kabul edilen bu protokole karadan ve denizden komşuların hangileri olduğuna dair gizli bir belgede eklenmişti. Bu ülkeler Türkiye için; Bulgaristan, Yunanistan, İtalya, İngiltere ve Suriye hesabına Fransa idi. Sovyetler Birliği için ise; Finlandiya, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, İngiltere, İran, Afganistan, Çin, Moğolistan ve Japonya idi.

Anılan anlaşmanın bu protokolü ile taraflar, sayılan bu ülkeler ile siyasi bir anlaşma yapabilmek için diğerinin muvafakat göstermesi gerekiyordu. Pek ağır olan bu anlaşmanın iki ülke açısından kolayca ihtilaf çıkmasına kaynaklık edeceği aşikârdı. Sovyetler Birliği’nin böyle bir anlaşmaya yöneltmesinin muhtemel sebebinin; 12 Ekim 1929’da İngiltere’nin Akdeniz Filosunun İstanbul’u ziyareti ve Filo Komutanının Ankara’da Atatürk tarafından kabul dilmesi, Sovyetlerde endişe yaratmış olabilirdi. Ayrıca bu tarihlerde İngiltere ile Sovyetler Birliği’nin arasında İngiltere’deki iççi grevlerinden kaynaklı diplomatik ilişkileri kopmuştu.

Ayrıca Türkiye’nin Romanya ile arasındaki iyi ilişkilerden Sovyetler rahatsızlık duyuyordu. Çünkü Sovyetler Birliği Romanya’nın Besarabya’yı ilhakını kabul etmiyordu. Tam da bu sırada Atina’da toplanan Evrensel Barış Kongresinde Yunanistan eski Başbakanı Papanastasiou’nun bir Balkan Birliği Fikrini ortaya atması ile Sovyetler Birliğinin rahatsızlığı iyice artacaktı. Türkiye’nin Polonya ve Romanya ile bir yardımlaşma paktı imzalama hazırlığında olduğu kaygısı ile Sovyetleri harekete geçirdiğini düşündürmekteydi.

Sovyetler Birliği ve Türkiye 7 Mart 1931’de anılan anlaşmaya ek bir protokol daha imzalıyorlardı bu protokole gere taraflar diğer tarafa altı ay önceden haber vermeden, Karadeniz’de ve ona bitişik denizlerdeki donanmalarını güçlendirecek bir

²⁵ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1950-1953)*, TTK Yayınları, Ankara-2010, s. 124

savaş gemisini tezgâha koymamayı veya sipariş etmemeyi üstleniyorlardı. Bu taahhüt Türkiye açısından Marmara Denizini, Sovyetler Birliği açısından Azak Denizini kapsıyordu.

Ayrıca bu anlaşma 1935 Yılında da On yıl daha uzatılacak 1945 yılına kadar, Türk-Sovyet ilişkilerinde problemlerin kaynağı ve belirleyici unsuru olacaktı.

1.2.2. Milletler Cemiyeti Cenevre Silahsızlanma Konferansı (1928)

İsviçre'nin Cenevre şehrinde Mart 1928'de toplanmıştı. Türkiye Cumhuriyetinin Lozan konferansından sonra katıldığı ilk uluslararası konferanstı. Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin sekizinci maddesi gereği; barışın sürdürülebilmesi için silahlarını en düşük düzeye indirebilmek amacıyla konferansı toplamıştı. Konferansın başında Türkiye davet edilmemişti Bu komisyon çalışmaları sırasında Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinov, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya siyasetinde oynamakta olduğu mühim rol ve coğrafya vaziyetine binaen*"²⁶ Türkiye'nin de davet edilmesini istemiş ve bu teklif kabul edilmişti. Bu karar üzerine 1928 yılı Mart ayında Türkiye de komisyon çalışmalarına davet edildi. Komisyonda Sovyetler Birliği bütün silahların ortadan kaldırılmasını teklif ettiği zaman, bu teklifi destekleyenlerden biri de Türkiye olmuştu.

1.2.3. Briand-Kellogg Paktı (27 Ağustos 1928)

Birinci Dünya Savaşı sonunda zararlı çıkan Almanya, İtalya ve öteki devletlerin 1919 tarihli Paris (Versay) Barış Antlaşmaları ile kurulan statükoyu değiştirmek istemekte ve revizyonist bir dış politika izlemekteydiler. Bunların karşısında savaşta kazançlı çıkan Fransa ve İngiltere gibi devletler grubu ise statükoyu sürdürmek için çabalamaktaydı.²⁷ Fransa kendini güvencede hissedebilmek için I. Dünya savaşından sonra dünyanın en güçlü devleti olan ABD ile bir anlaşma yapmak arzusundaydı. Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand ABD Dışişleri Bakanı'na bir mesaj göndermiş Uluslararası sorunlarda savaş yolunun tutulmasının kınanması ve görüşmeler yolu ile sorunların çözülmesi gerektiğini, anlaşma arzusunu dile

²⁶ Ahmet Şükrü ESMAR, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Güney Matbaacılık, Ankara-1953, s. 203

²⁷ Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, 21. Baskı, Ankara-2012, s. 102

getiriyordu. ABD Dışışleri Bakanı Frank B. Kellogg olumlu bir cevap veriyor ancak bu anlaşmaya diğer büyük ülkelerin de katılmasını istiyordu. Paris Paktı olarak da anılan bu anlaşmaya Fransa ve ABD'nin yanında, İngiltere, Almanya, İtalya, Belçika, Japonya ve Çekoslovakya'da imzalamıştı. Paris Paktı savaşın siyaset aracı olarak kullanılmaması, savaşın kanundışı ilan eden bu paktı. Sovyetler Birliğı ilk imzaya davet edilmediklerinden ötürü, bunu kendilerini çember içine almak için Batılıların bir oyunu olarak görmekteydi. Sonradan Fransa tarafından katılmaya davet edilince, bu daveti kabul etmiş ve 31 Ağustos 1928'de pakta katılmıştır. Barışın korunmasıyla samimiyetle ilgilenen Türkiye, Afganistan ve Çin Cumhuriyeti'nin davet edilmemiş olması nedeniyle üzüntülerini de bildirmişlerdi. Sonuçta Türkiye de pakta katılmaya davet edilmişti. Türkiye de Pakta 8 Eylül 1928'de katılmıştı.

1.2.4. Litvinov Paktı (9 Şubat 1928)

Briand-Kellogg Paktı'nın hayata girmesinin uzayacağını düşünen Sovyetler Birliğı, Dışışleri Bakanı Maksim Maksimoviç Litvinov'un girişimi ile Komşu devletler ile savaşın yasadışı ilan edilesi ihtilafların barışçıl görüşmeler yolu ile çözümlenmesi için anlaşma teşebbüsünde bulunmuştu. Doğu Avrupa ülkeleri ile temasa geçmişti. Bu temaslar sonunda Polonya, Romanya, Letonya, Estonya ve Sovyetler Birliğı arasında Litvinov Protokolü'nü imzalanarak yürürlüğe koymuşlardı. Sovyetler Birliğı bu protokole katılmaya Türkiye'yi de davet etmiş, başta katılma konusunda çekingen davranan Türkiye 1 Nisan 1929'da bu protokole de katılmıştı.²⁸

Türkiye uluslararası işbirliğine önem veriyordu. Avrupa'da kolektif barış çalışmalarına katılmasında Sovyetler Birliğı önemli bir rol oynamaktaydı. Ayrıca Türkiye'nin bu faaliyetlere katılması sonucunda Avrupa ve diğer devletlerle ilişkilerini de geliştirmekteydi. Artık uluslararası projelere Türkiye de davet edilmekteydi.

1.2.5. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olması (18 Temmuz 1932)

Türkiye'nin uluslararası işbirliğine katılmasında en önemli gelişme, Milletler Cemiyeti'ne üye olmasıydı. Sovyetler Birliğı ile Türkiye bir süre Milletler Cemiyeti'ne güven duymuyorlardı. Bunun sebebi, Milletler Cemiyetinin İngiltere'nin kontrolünde

²⁸ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara-2010, s. 123

olduğunu düşünmeleri idi. Be sıralarda Türkiye Sovyetler Birliği'ne dayanarak uluslararası ilişkilerini devam ettiriyordu. Sovyetler Birliği'nin düşüncesini anlamaya çalışıyordu. 1930 yılından sonra Türkiye dış ilişkilerini geliştirmeye başlayınca Milletler Cemiyeti ile de ilgilenmeye başlamıştı. Üyelik düşüncesini Sovyetler Birliği ile de paylaşmıştı. Ancak Sovyetler Birliği Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olmasını istemiyordu. Türkiye Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras, silahsızlanma konferansının bir oturumunda Türkiye'nin Milletler Cemiyeti ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirmişti. Milletler Cemiyeti Konseyi 18 Temmuz 1932'de Türkiye'yi üyeliğe kabul etmişti. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üye olmasına Sovyetler Birliğini pek hoşnut olmamıştı. Türkiye Sovyetler Birliği saldırmadığı sürece, Paktın zorlama tedbirlerinin Sovyetler Birliği'ne karşı uygulanmasına rıza göstermeyeceği konusunda teminat vermişti. Ayrıca Sovyetler Birliğinin memnuniyetsizliğinin asıl sebebi, Türkiye'nin Batılı devletlerle işbirliğine gitmesiydi. Bu sıralarda Avrupa'da Nazi Almanya'sının ortaya çıkması ile Japonya'nın Mançurya'yı işgal etmeye başlamaları üzerine Sovyetler Birliği de Milletler Cemiyetine 1934 yılında üye olmuştu.

1.2.6. Balkan Paktı ve Sovyetler Birliği'nin Tutumu (9 Şubat 1934)

Türkiye komşularıyla iyi ilişkiler kurmak için Arnavutluk, Bulgaristan ve Yugoslavya ile dostluk anlaşmaları imzalamıştı. 1930 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında yakınlaşma başlamıştı. Bu durum Balkan ülkelerini etkilemiş bir Balkan Paktı fikri ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın katılımıyla 5 Ekim 1930'da Atina'da Birinci Balkan Konferansı toplanmıştı. Bundan sonra da ikincisi Ekim 1931'de İstanbul'da, üçüncüsü Ekim 1932'de Bükreş'te, dördüncüsü Kasım 1933'te Selanik'te Balkan Konferansları toplanmıştı. Bu konferanslarda ülkeler aralarında çeşitli alanlarda işbirliği anlaşmaları yapma kararları almışlarsa da Arnavutluk ve Bulgaristan'ın ülke sınırlarında değişim talepleri, diğer balkan ülkelerini birbirine yaklaştırmıştı. 1933 yılında İtalya ve Almanya'nın izlediği dış politika Balkan ülkelerini rahatsız etmişti. Bu ülkeler önce ikili anlaşmalarla yakınlaşmışlardı. Bu yakınlaşmaları sonucu, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında 9 Şubat 1934 tarihinde Atina'da Balkan Paktı'nı imzalamışlardı. Bu anlaşmaya göre;

1.Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya, bütün kendi Balkan sınırlarının güvenliğini, karşılıklı olarak garanti ediyorlardı.

2.Taraflar, bu anlaşmayı imzalamamış olan diğer herhangi bir Balkan ülkesine karşı, birbirine önceden haber vermeden siyasi hiçbir harekette bulunmamayı ve siyasi hiçbir yükümlülük altına girmemeyi garanti etmekteydi.

3.Antlaşma, taraflarca uygun karşılanacak her Balkan ülkesine açık bulunacaktı.²⁹

Balkan Paktı'nı imzalayan devletler, Balkanlardaki sınırlarını korumayı ve aynı zamanda bu yarımada da ki mevcut durumu değiştirmek isteyen devletlere karşı önlem almayı amaçlıyordu. Balkanlarda mevcut durumu değiştirmeye yönelik bir politika izleyen devlet ise Yunanistan'dan Batı Trakya'yı ve Romanya'dan Dobruca'yı almak isteyen Bulgaristan'dı. Dolayısıyla, alınan önlem bu devlete karşıydı. Pakt, bu bakıdan ortak bir savunma antlaşması niteliğinde görünüyordu.

Balkan Paktına bağlı olarak Atina'da bir gizli bir protokol imzalanmıştı. Buna göre antlaşmada imzası olan devletlerden biri Balkanlı olmayan bir devlet tarafından saldırıya uğrar ve buna bir Balkan devleti de yardım ederse diğer devletler bu saldırgan Balkan devlete karşı birlikte savaşa girecekti. Ancak bu protokol üzerine Türkiye Bir Rus Romen Savaşında Romanya'ya yardım etmeyeceğini Sovyetler Birliğine bildirmişti. Yunanistan da bu protokolü kendisini İtalya ile bir silahlı çatışmaya götürmeyeceği hususunda İtalya'nın Yugoslavya'ya saldırması halini düşünerek bir çekince koymuştu.

Türkiye Balkan Paktına Balkanlarda mevcut durumun, dolayısıyla barışın korunmasına yardımcı, aynı zamanda Balkan devletlerinin dışında gelebilecek tehlikelere karşı bir set olarak görüyordu. Bu tarihlerde Türkiye için en büyük tehlike Balkanlarda ve Doğu Akdeniz'de istekleri bulunan, sahip olduğu On İki Ada ile de Türkiye'nin komşusu olan İtalya'ydı. Bu nedenle Türkiye İtalya'nın yayılma politikasına karşı Balkanlarda istikrar istemekteydi. Atatürk, Paktın kurulmasında sonra da daima bunun güçlenmesi için çalışmış ve bu konuda düşüncelerini çeşitli vesilelerle açıklamıştı.

²⁹ Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, 10. Basım, DER Yayınları, İstanbul-2015, s. 830

Balkan Paktı'nın imzalanması kolay olmamıştı. İsmet Paşa'nın Moskova ziyaretinde Stalin ile yapmış olduğu bir görüşmede; Rusya'nın Ankara Sefiri Suriç, Balkan yakınlaşmasını uygun bulmayarak, devamlı itiraz etmişti. İsmet Paşa hatıratında o diyalogu şöyle anlatmıştı.

“...Suriç Ankara'da iken, Balkan Paktı çalışmalarına itiraz eder, -oyun yapacaklardır, birçok mahzurlar çıkacaktır- tarzında mütalâalar beyan ederdi. Ben cevap vermeye çalışırdım. Stalin'in evindeki konuşmada, ben anlatırken Suriç sözlerime yine itiraz ediyordu. Aramızdaki karşılıklı konuşmalar esnasında Stalin müdahale etti, -haklısınız- dedi ve nihayet münakaşa kesildi. Bizim Sefirimiz Hüseyin Ragıp Bey Rusça öğrenmişti. Onun bana anlattığına göre, Stalin müdahale edip Suriç'i susturduktan sonra ona -canım adam doğru söylüyor, sözünü neden kesiyorsun- demiş. Konu değişti başka meselelere geçtik.”³⁰

26 Eylül 1933 günü, o tarihte Yunanistan ana muhalefet partisi başkanı durumunda olan Venizelos Ankara'ya gelmiş ve Atatürk tarafından kabul edilmişti.

Venizelos'un, Beş Balkan devleti arasında, barışın korunması ve sınırların güvenliği için bir anlaşma yapılmasından bahsetmişti. Atatürk ise, bu konuda Sovyet Rusya'nın muvafakatini almak gerektiğini ayrıca İtalya'nın da hassasiyetinin korunması icap edeceğini söylemişti.³¹

Başlangıçta Balkan Paktı fikrine Rusya'dan ziyade, İtalya karşı çıkmıştı. Böyle bir pakt, İtalya ile anlaşmazlık halinde Yugoslavya'yı kuvvetlendirecek ve üstelik bu pakta katılmayacağı belli olan ve İtalya ile ilişkileri çok dostane yürüyen Bulgaristan'ı yalnız bırakacaktı. Nitekim İtalya, Türkiye'ye böyle bir tasavvurun şimdilik yürütülmemesi tavsiyesinde bulunmuştu.

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras 1933 yılı Aralık ayında Cenevre'de Litvinov'a Balkan Paktı'ndan bahsetmiş, onun her hangi bir itirazı olmamıştı. Ancak; Litvinov Cenevre dönüşü Roma'ya uğramıştı. İtalyanlar “*Litvinov'un Ankara'daki dostane nüfusunu kullanarak Türkiye'nin Balkanlardaki faaliyetinde ileri gitmemesini*”³² istemişlerdi.

³⁰ İsmet İNÖNÜ, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Anlara-2014, s. 510

³¹ *Atatürk'ün Millî Dış Politikası*, Kültür Bakanlığı Yayınları Atatürk Dizisi, Ankara-1992, C. II, Belge 34

³² *Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s. 312

Balkan Paktı tasarısı, Yunanistan Dışişleri Bakanı Maximos tarafından hazırlanıp, 1933 Aralığı sonlarına doğru, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya'ya ulaştırılmıştı. Türkiye bu tasarıyı Ruslar'ın bilgisine sunmuştu.

1934 Yılı Ocak ayında Litvinov, Moskova'daki Türk Büyükelçisine şunları söylemişti;

“Şahsen bana öyle geliyor ki, pakttaki taahhütler dolayısıyla milletler arası birçok anlaşmazlıklara sürüklenebilirsiniz. Bizi yegâne alakadar eden nokta şudur. Farz edelim ki Romanya, Saldırının Tarifi sözleşmesini ihlal ile Sovyetlere apansızın hücum etti ve bunu takiben Bulgaristan'da bu fırsattan yararlanarak Romanya'ya saldırdı. Bu takdirde Türkiye, Romanya hududuna ait taahhüdünü yerine getirecek ve Sovyetler Birliğine saldırmış olan Romanya tarafında, yani bize hasım olan tarafta yer alacaktır,”³³ demişti.

Litvinov'un bu beyanları yaptığı sıralarda, Belgrad'da Paktın ortaya çıkarılması müzakereleri devam ediyordu. Ruslarla asıl güçlük bundan sonra başlamıştı. Pakt tasarısının kendisi fazla itiraz çekecek hükümler taşımıyordu. Ancak, Belgrad'daki müzakereler sırasında Pakta eklenecek bir protokol de hazırlanmaktaydı. Asıl gürültüyü koparan da bu protokol olmuştu.

Böyle bir protokol hazırlanacağı da Ruslara bildirilmiş ve Ruslar, buna dâhil edilmek üzere bir madde metni vermişlerdi. Litvinov formülü denen konu; anlaşmanın 7'nci maddesini kapsıyordu ve şu şekleydi.

“Bağıtli taraflar, kendi imzaladığı milletlerarası barış anlaşmalarını ihlal eden veya genel olarak, Pakta taraf olmayanlar dâhil olmak üzere, bir ülkeye saldırıda bulunan tarafın hudutlarının garantisi hakkında Pakt hükümlerinin öngördüğü taahhütle bağlı olmayacaklardır.”³⁴

8'nci maddeye gelince, burada *“bağıtli yüksek tarafların kesin olan bugünkü sınırları”* denmiş olmasını, bu ifadenin Baserabya sınırını da kapsadığı şeklinde yorumluyorlardı. Hâlbuki Pakt metninin 1'nci maddesi açıkça sadece *“Balkan sınırlarından”* bahsettiği gibi, Protokolün 2'ci maddesi de, Paktın amacının, *“Balkan*

³³ Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s. 326

³⁴ Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankaar-1973, s. 327

sınırlarının bir Balkan devletince girişilecek bir saldırıya karşı güvence altına almak” olduğunu belirtmekteydi.³⁵

Türkiye açısından anlaşmanın ve ek protokolün olduğu gibi imzalanmasında hiçbir sakınca kalmamıştı.

Ruslar aslında 3’ncü maddenin metinden çıkarılmasını istiyorlardı. Ancak Türkiye bu maddeyi özellikle İtalya bakımından gerekli görmekteydi. Eğer İtalya, Adalardan Türkiye’ye bir saldırıya girişecek olursa ve Bulgaristan da bu fırsattan istifade ile Türkiye’ye saldırırsa Pakt harekete geçmeliydi.

Aynı düşünce Yugoslavya için de geçerliydi ve dört Balkan devletinden hiçbiri, Rusya’nın Romanya’ya saldırması ihtimalini düşünmediği gibi, Romanya’nın Rusya’ya saldırması ise, mantığa sığmayacak bir davranış olurdu.

Zaten saldırgan Romanya olursa garantiler kendiliğinden düşecekti. Rusya’nın, bir çatışma halinde saldırganın kim olduğunun tayini güçleşir deyişi, “*Saldırının Tarifi*” anlaşmasını kaleme almış bir ülkeden beklenmeyecek bir beyandı ve başka yönlere çekilmeğe de müsaitti.

Durum böyle olmakla beraber, Ankara Hükümeti, Paktın bütünüyle “*kâmilten bize faydalı*” görüldüğünü, ancak 8’ci madde Besarabya hududunun Pakt dışında olduğu açık şekilde belirlenmedikçe Ruslar’dan mutabakat alınamayacağını, 7’nci madde Litvinov formülünü kapsamakla beraber, bunun da Rusların onaylamaları gerektiğini kabul etmişti. İsmet Paşa, Paktı imzalamak üzere, Atina’ya hareket etmek üzere olan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras’a 6 Şubat tarihli telgrafını şöyle bildirmişti:

“Bakanlar Kurulu bu şekli ile mukaveleyi imzalamaya ve iki üç gün zarfında uygun formüller bularak Moskova’nın muvafakatini almaya imkân göremiyor. İmzayı erteleyerek geri dönmeniz ve işin tanzimine burada devam etmeniz zaruri görülmüştür,”³⁶ deniyordu.

Bu talimat gönderilirken Atatürk Ankara’da değildi. Durumdan haberdar olunca, 7 Şubat günü İsmet Paşa’ya şu telgrafi göndermişti:

³⁵ Kâmuran GÜRÜN, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2010, s.137

³⁶ *Cumhuriyet’in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s. 331

“Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

Benim Ankara’ya gelişime kadar Tevfik Rüştü Beyin geri dönmesi hakkındaki emirlerinizi tehir buyurmanızı rica ederim.”³⁷

Atatürk bu telgrafa ek olarak ikinci bir telgrafla bu konudaki düşüncelerini de bildirerek Ankara’ya hareket etmişti. Bu ikinci telgrafında:

“...Bu mütalaalar sebebiyledir ki Tevfik Rüştü Beyi geriye çağırmaksızın, bir taraftan Atina’da onunla, bir taraftan da Ankara’da Suriç’den ziyade Moskova’daki rical ile haberleşerek meseleyi sonuçlandırmaya çalışmayı münasip mütalaa ettiğimi arz etmiştim. Bu noktada hatırlatmayı münasip görürüm ki, Belgrad’da parafe edilmiş ve yarından sonra Perşembe günü Atina’da imzası kararlaştırılmış, Londra’da Avam Kamarasının sualine cevaben Britanya Hükümeti’nin tasvip cevabı ile karşılanmış, bütün Fransa’da ve Cenevre’nin Milletler Cemiyeti muhitinde büyük takdirler kazanmış, Balkan Paktımızın, Rusların tesiri üzerine Türkler tarafından bozulmuş olduğunun kapsamlı manasını elbette takdir buyurursunuz. Dikkatli ve çok ihtiyatlı olmayı tavsiyeye lüzum görürüm. Sizi temin ederim ki bütün dünyaca yüksek başarı olarak tanımlanmakta bulunan ve bilhassa esas müteşebbisliği Türklere verildiği anlaşılan bu Balkan birleşmesi başlangıcında bir Suriç’in ısrarı yüzünden geriye dönüş, Türkiye Cumhuriyeti’nin hali ve istikbali aleyhine bir damga olur...”³⁸ diyordu.

Bu müdahale üzerine Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Atina’ya geçebilmiş ve Atatürk de Ankara’ya gelerek konunun sonuçlandırılmasını sağlamıştı.

Balkan devletleri sınırları ile hangi sınırların kastedildiği gizli bir mektupla belirlendiği gibi, Rusya’nın ısrarı sonucu bir de çekince mektubu verilmişti. Bu mektupta:

“Türkiye’nin Sovyetler Birliğine karşı yöneltmiş herhangi bir eyleme hiçbir zaman katılmak durumuna girmeyi kabul etmeyeceği,”³⁹ bildirilmişti.

³⁷Cumhuriyet’in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s. 331

³⁸ Cumhuriyet’in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s. 332

³⁹ İsmail SOYSAL, Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2000, s.465

Bu beyan Balkan Paktı'nın ayrılmaz bir parçası oluyor, diğer üç devlet de bu beyanı not ettiklerini ve bunun kendi takip ettikleri barış politikasına aykırı düşmediğini açıklıyorlardı.

Rusların ısrarı ile Balkan Paktına Türk çekincesi eklenmişti. Bu çekince Yunanistan'ı İtalya lehine, benzer bir çekince koymaya sevk etmişti. II. Dünya Savaşı başladıktan sonra Balkan Paktı'nın işlemlerini imkânsız hale sokmuştu. İtalya'nın Yunanistan'a saldırması üzerine Balkan Devletleri'nin hareketsiz kalmasında Yunan çekincesinin büyük rolü, bu çekincelerin Pakta konmasında da Rusya'nın büyük rolü olmuştu.

Balkan Paktı bir ölçüde Atatürk'ü huzursuz etmişti. Bunu şöyle ifade etmişti:

“...şu üstüne düştüğümüz Balkan Paktı yok mu, kafam ona takıldı. Biliyorsun, bu güne kadar şöyle-böyle yalnız kendi iç ve dış meselelerimizle meşgul olduk; yani daha ziyade müstakil bir siyaset takip ettik. Halbuki şimdi milletlerarası politika sahasına giriyoruz ve üzerimize bir takım taahhütler alıyoruz. Tekrar, acaba bu vaziyet bizim için ne gibi ihtimaller doğurabilir diye düşündüm durdum, uykum kaçtı. Her ne ise hayırlı olsun...”⁴⁰ demişti.

1.2.7. Türkiye ile Sovyetler Birliği İlişkilerinin Bozulmaya Başlaması

1934 Yılı Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilgili, politikalarının değişmeye başladığının ilk belirtilerini ortaya çıktığı yıl olmuştu. Balkan Paktı'nın müzakereleri sırasında Rusya'nın çıkardığı güçlükler ve bu güçlüklerin de Rus-İtalyan Saldırmazlık Paktı'ndan sonra ve İtalya'nın Rusya'dan Türkiye'yi frenlemesini istemesinden sonra belirmeye başlayacaktı. Türkiye'nin İtalya'da çekindiğini bilmesine rağmen Rusya'nın İtalya'yı destekler bir tutumu sergilemesi Türkiye tarafından kaygı ile karşılanıyordu.

Bir başka enteresan işareti Falih Rıfkı Atay ortaya getirmekteydi. Atay, Rusya'ya son gidişinde bazı yüksek mevkili Rusların şöyle söylediklerini yazmaktaydı.

“...sözü şöyle açtılar: Sizin partinizde sollar ve sağlar vardır. Biz bir gün sağların hâkim olamayacağını bilemeyiz, bunlara güvenemeyiz de.

⁴⁰ Hasan Rıza SOAK, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul-2004, s. 523

Bizde böyle bir ayrılışma olamayacağına dair uzun boylu ve boşuna dil döktüm. Nihayet tarihi söz ağzından çıktı; Türkiye bir emperyalist harbinde bizim için ya set, ya da sıçrama yeri vazifesi görür. Onu mu görür, bunu mu görür, sözler, şahıslar ve anlaşmalar bizi inandırmaz. Ancak rejim beraberliği ile emin olabiliriz.”⁴¹

Bu sözlerden Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi kendi peyki gibi muamele ettiği izlenimi uyandırmaktaydı.

Altay, Türkiye'ye dönüşünde bunları Atatürk'e anlattığını, onun da “İsmet Paşa rahatsız yatıyor, git kendisine de anlat” dediğini, İsmet Paşa ise dikkatle dinledikten sonra “Karahan bize elçi geliyor, seni Elçiliğe davet ettikleri zaman bütün bunlar olmamış gibi davranacaksın, yazılarında eski dostluk edebiyatını değiştirmeyeceksin” talimatını verdiğini yazdıktan sonra, “iç tehlikelerden kurtulduğuna ve büyük kuvvetler arasına yeniden katıldığına inanan Sovyetler Birliği, artık yeni politikasına sarılmıştı” der ve bu dönüşün “Dil Kurultayı günlerine rastlayan esrarlı toplantıdaki dönüş” olduğunu belirtmişti.⁴²

Bir başka işaret de Orgeneral Fahrettin Altay'ın hatıratında bulunmaktaydı. İran-Afgan hudut anlaşmazlığının halli için hakem tayin edilen Fahrettin Paşa, görevini tamamladıktan sonra, Moskova üzerinden dönmüş ve Moskova'da Mareşal Vorosilov'u ziyaret etmişti. O tarihte soyadı kanunu yeni çıkmış olup, Atatürk, Fahrettin Paşa'ya “Altay” soyadını vermişti.

Orgeneral Altay, Vorosilov ile karşılaşmasını şöyle anlatmıştı;

“...Vorosilov ile odasında karşılaştığımız vakit ayakta ve elleri arkasında, kaşları çatık halde, ilk sözü, bu Altay adı nereden çıktı, oluyordu... Anladım ki beni Turancılıkta itham ediyor, arz edeyim dedim, oturduk.

“Ben de sizin gibi bunun sebebini düşündüm. Bu ismi İran-Afganistan hududunda bulunduğum sırada Atatürk verdi... Türk Generalleri arasında en uzun boylu olduğum için yakın bulunduğum Alay Dağı'na beni benzetmek isteğiyle bu ismi verdiğine kani oldum. Vorosilov gülümsedi...”⁴³

⁴¹ Falih Rifki ATAY, *Çankaya*, Pozitif Yayıncılık, İstanbul-2015, s. 645

⁴² Falih Rifki ATAY, a.g.e. s.646

⁴³ Fahrettin ALTAY, *10 Yıl Savaşı ve Sonrası (1912-1922)*, Eylem Yayınları, Ankara-2008, s.480

Fahrettin Paşa, Ankara'ya dönüşünde konuyu naklettiği zaman Atatürk'ün reaksiyonu şöyledir; “*vay canına deme ki buluttan nem kapıyorlar, öyle değil ama iyi söylemişsin.*”⁴⁴

Bu işaretler, Rusya'nın 1934 yılından itibaren, Falih Rıfkı Atay'ın belirttiği şekilde, yeni bir politikayı benimsediğini ve Türkiye'nin iyi niyetlerinden şüphe ettiğini gösteriyordu.

7 Ocak 1935 günü Fransa Dışişleri Bakanı Laval, Roma'da Mussolini ile aralarında çeşitli anlaşmazlıkları halleden bazı anlaşmalar imzalamıştı. Bu arada Laval'in Mussolini'ye, Etyopya konusunda yeşil ışık yaktığı da bilinmekteydi.

Bu ziyaret sırasında Mussolini, bir Akdeniz Güvenlik Paktı fikrini ortaya atmıştı. Balkan Paktına mani olamayan Mussolini, Türkiye ve Yunanistan'ın da alınacakları, İngiltere-Fransa-İtalya arasındaki Akdeniz Güvenlik Paktı ile yeniden hem Yugoslavya'yı dışarıda bırakacak, hem de ilişkileri iyi olan Yunanistan'a ilaveten Türkiye'yi de kendisine bağlamayı düşünmüştü.

Türkiye'nin böyle bir pakta prensip bakımından itirazı olmamakla beraber, Fransa ile anlaştıktan sonra, Batı Akdeniz'de kendisini garantiye alan İtalya'nın Türkiye üzerindeki baskısının artacağından endişe etmekteydi. Bu sebeple de Fransa ile bir yardımlaşma anlaşması yapmayı düşünmüştü.

Türkiye'yi böyle bir düşünceye iten sebepleri iyice anlayabilmek için 1935 Avrupa'sındaki olayları kısaca hatırlamamız gerekecekti.

1.2.8. Stresa Cephesi (11 Nisan 1935)

16 Mart 1935 günü Hitler Almanya'da, Versay Anlaşmasını yok sayarak, mecburi askerlik kararını almaktaydı. Bu karar özellikle iki devleti, Fransa ve Rusya'yı rahatsız etmişti. O tarihte Fransa'da Başbakan Flandin ve Dışişleri Bakanı Laval, Almanya'ya karşı, İngiltere ile karşılıklı bir yardımlaşma anlaşması yapmayı arzulamışlardı. Ancak İngiltere, Fransa ile yardımlaşma anlaşması yapmaya yanaşmamışlardı.

⁴⁴ Fahrettin ALTAY, a.g.e., s.480

Almanya'nın Versay Anlaşması'nı hiçe sayması karşısında, I. Dünya Savaşı'nın üç müttefiki, İngiltere, Fransa ve İtalya, Stresa'da Başbakanlar ve Dışişleri Bakanları seviyesinde 11 Nisan 1935 günü toplanarak bir bildiri yayınlamışlardı. Bildiride;

“Gayeleri Milletler Cemiyeti çerçevesinde barışın kolektif bir şekilde devamını sağlamak olan üç devlet, Avrupa barışını tehlikeye sokabilecek şekilde anlaşmaları tek taraflı ihlaline, ellerindeki bütün imkânlarla karşı koymak hususunda mutlak bir mutabakat halindedirler. Bu istikamette yakın ve samimi işbirliği içinde hareket edeceklerdir.”⁴⁵ demişlerdi.

Bu toplantı ve bu bildiri “*Stresa Cephesi*” diye tanımlanmıştı. Ne var ki toplantı sırasında İngiliz temsilcisi, anlaşmaların ihlali halinde zorlayıcı tedbirlere başvurulmasını kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdi. Böylece bu bildiri kâğıt üzerinde kalmaya mahkûm edilmiş oluyordu.

Ruslar ise, bu gelişmeler karşısında, Almanya'yı durdurabilmek için karşılıklı yardımlaşmaya dayanan bir “*Doğu Paktı'na*” ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı. Ruslar, kuru laf ile Almanya'nın frenlenemeyeceğini, 28-31 Mart tarihleri arasında Moskova'yı ziyaret eden Eden'e açıkça ifade etmişlerdi.

Stresa cephesi belki dışarıya karşı bir kuvvet ifade eder görünümünde olabilirdi. Ancak bunun içinde olan Fransa, cephenin hakiki kuvvetinin ne olduğunu biliyordu. Fransız askeri makamları, bir Alman tehlikesi karşısında İtalya'nın bir kuvvet ifade etmeyeceği görüşünde idiler. İngiltere bu konuda işbirliğine yanaşmayınca geride sadece Rusya kalmıştı.

Fransa, 1932 tarihli Fransız-Rus saldırmazlık paktının yerine geçmek üzere yeni bir anlaşmanın müzakeresine Moskova'da başlamıştı. 2 Mayıs 1935 günü Paris'te, Laval ile Rus Büyükelçisi Potemkin arasında, “*Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması*” imzalanmıştı. Bu anlaşma doğrudan doğruya Almanya'ya yönelmişti.⁴⁶

Avrupa'da bu olaylar olurken, İtalya'nın Etiyopya üzerindeki emelleri de yavaş yavaş gün ışığına çıkmıştı. 5 Aralık 1934 günü Walwal vahasında İtalya ve Etiyopya askerleri arasında çıkmış olan silahlı çatışma ciddi bir milletlerarası kriz haline

⁴⁵Kâmuran GÜRÜN, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2010, s.144

⁴⁶ Kâmuran GÜRÜN, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2010, s.144

dönüşmüştü. İtalya, açıkça askeri hazırlıklarını arttırmıştı. Bu arada On iki Adalar'daki askeri garnizonlarını da kuvvetlendirmişlerdi.

1.2.9. Türkiye'nin Fransa ile Yardımlaşma Anlaşması Arayışı

7 Ocak 1935'de Fransa Dışişleri Bakanı Pierre Laval ile İtalya Başbakanı Benito Mussolini arasında yapılan görüşmede Tuna nehri boyundaki ülkelerin pakt kurması öngörülmüştü. Avrupa barışının sürdürülmesi için de Avusturya'nın bağımsızlığı ön şart olarak kabul edilmişti. Bu anlaşma sırasında yapmış oldukları gizli görüşmede Laval'ın Mussolini'ye İtalya'nın Etyopya'yı işgal etmesine onay verdiği ortaya çıkmıştı.

İtalya'nın Fransa ile anlaşmasından sonra Doğu Akdeniz'de serbest kalmış gibiydi. İtalya'nın bu politikası, Türkiye'yi ciddi şekilde endişeye düşürmüştü. Bu gelişmeler Türkiye'de, İtalya'ya karşı bir garanti oluşturmak gayesiyle, Fransa ile bir yardımlaşma anlaşması yapılması arzusunun ortaya çıkarmıştı.

Fransa Dışişleri Bakanı Laval'ın, 12 Mayıs 1935'de Moskova'yı ziyaret edeceği duyulunca, Türkiye'nin Rusya nezdinde bir teşebbüste bulunarak, ziyaret sırasında Fransızlara, Türkiye-Fransa arasında bir yardımlaşma anlaşması yapılması yönünde telkinde bulunulmasını istenmişti.⁴⁷

Litvinov bu konuyu Laval'a açmış fakat Laval, İtalya ile olan ilişkilerinde olumsuz etki yapabileceği düşüncesi ile yardımlaşma paktı imzalayamayacağını, sadece bir saldırmazlık paktı yapabileceğini söylemiş, Ruslar da fazla ısrar etmemişlerdi.

Bu durumun öğrenilmesi üzerine Başbakan İnönü'nün, Ankara'daki Rus sefiri Karahan ile yapılacak bir görüşmede gündeme getirilmek üzere, Dışişlerine aşağıdaki talimatı vermişti.

“Moskova görüşmelerinde Rusların Türkiye'ye karşı daha çok emniyet gösterir bir zihniyeti Laval'a anlatmalarını beklerdik... İtalya'yı gücendirir korkusu ile Türkiye

⁴⁷ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s.145

ile ileri ve gösterişli bir anlaşma yapmaktan Fransa açıkça sakındığını söylemiş ve Rusya bu zihniyete katılmıştır, ”⁴⁸ demişti.

Türkiye, Rusların bu tutumundan dolayı hayal kırıklığına uğramıştı.

1.2.10. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile Yardımlaşma Anlaşması Arayışı

Fransa ile bir yardımlaşma anlaşması imkânı ortadan kalkınca Türkiye'nin, bu defa Rusya ile böyle bir anlaşma yapmak düşüncesini uygulamaya koymuştu. Bu maksatla Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın'ı görevlendirmişti.

Türk Büyükelçisi, Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcılarından Krestinski ile yaptığı görüşmeyi uzun bir rapor halinde Ankara'ya bildirmişti. Bu raporda;

“Krestinski, Türkiye'nin, Almanya ile olan büyük ticaretini tehlikeye sokarak, yalnız Almanya'ya yönelik olduğu malum olan Rus-Fransız, Rus-Çekoslovak tipindeki bir yardım paktını imzalamakta bir faydası olmayacağını söyledi... Genel manada bir Türk-Sovyet yardım paktı imzasından, yani hem Almanya, hem de İtalya'yı ve diğer Avrupa devletlerini kapsar bir şekilde benimsenmesinden bir zarar gelmeyeceğini söyledim.

Krestinski, İtalya'nın Türkiye'ye karşı bir saldırı niyeti beslediğini zannetmediklerini, hele yakında böyle bir şeye ihtimal vermediklerini, İtalya'nın Türkiye ile başa çıkmanın kolay olmadığını bildiğini anlatarak şunları ilave etti. Bizim İtalya ile takip ettiği faşist rejimden dolayı çok iyi olmamızın mümkün bulunmadığı malumdur. Ne olursa olsun Türkiye'yi İtalya'ya karşı savunacağımız da tabiidir. Yalnız istemediğimiz bir nokta var, o da Türkiye'nin Yugoslavya sebebiyle ve aranızdaki yakın askeri münasebetler sonucu, İtalya aleyhine bir savaşa sürüklenmesi halinde, bizim de Türkiye'ye bağlı olarak savaşa sürüklenmemizdir, işte bunu istemiyoruz... Bu sebeple Türkiye ile açıkça İtalya'ya yönelik bir karşılıklı yardımlaşma paktı İtalya'yı endişeye sevk edebilir ve bu günkü Alman kuvvetine karşı bir kuvvet olan İtalya'yı Almanya'ya yakınlaştırmaya sebep olabilir. Bunda ne sizin, ne de bizim için bir fayda görmüyoruz, ”⁴⁹ demişti.

⁴⁸ Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, *Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar (1935-1939)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s.14

⁴⁹ Kâmuran GÜRÜN, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2010, s.146

Sovyetler Moskova’da bu konuya tekrar dönmemişler ve Türkiye de yeni bir teşebbüste bulunmamıştı.

Önce Türkiye’nin isteyip Rusların yanaşmadığı, sonra da Rusların isteyip, bu defa Türkiye’nin uygun görmediği karşılıklı yardımlaşma anlaşması görüşmeleri 1939 yılında yenide ortaya çıkmıştı. Litvinov, her ne kadar, “*biz artık bir şey demeyiz, teşebbüsün sizin tarafınızdan gelmesini bekleriz*” demişse de, teşebbüs gene Rusya’dan gelmişti.

Montreux Boğazlar Sözleşmesinden sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde güvensizliğin arttığı ve samimiyetin azaldığı gözlenmeye başlanmıştı. Türkiye’nin Batı Avrupa ülkeleri ile sorunlarını hal yoluna koyup iyi ilişkiler geliştirdikçe Sovyetlerin tepkisi ile karşılaşmıştı. Sovyetler, Türkiye’nin kendilerinden başka ülkeler ile dostluk kurulmasını istemiyorlardı. Sovyetler, Çarlık Rusya’sından kalan Boğazların ortak savunulması gibi konuları dile getirdikçe ilişkiler soğumuş Türkiye daha fazla Batı Avrupa ülkelerine yanaşmıştı.

1.3. Montreux Boğazlar Sözleşmesi ve Sovyetler Birliğinin Tutumu

Türkiye Boğazlar ile ilgili Montreux’ye giderken elinde Lozan Anlaşması sırasında imzalamış olduğu Boğazlar rejimine ilişkin sözleşme vardı. Bu sözleşmeye göre İstanbul’daki Karadeniz boğazının her iki yakasında, On beş kilometrelik alan ile Çanakkale boğazında Trakya tarafında, Gelibolu yarımadası ile Boğazın Anadolu tarafında, boğaza yirmi kilometreye kadar alan uluslararası sayılarak yönetimi imzacı devletlere bırakılmıştı. Ayrıca Marmara Denizinde bulunan adalar ile Çanakkale boğazı ağzında bulunan Türkiye’ye Bozcaada, Tavşan Adaları ve Gökçeada, Yunanistan’a ait Limni ve Semendrek adaları bu komisyonun yönetimine verilmişti. Bu sayılan yerler askerden arındırılmış bölge olacaktı. Sadece İstanbul’un başkent olma hesabıyla güvenliği için On iki bin kişilik bir askeri kuvvet bulundurulabilecekti.

Boğazlar Komisyonu’nun Başkanı Türkiye’de olmak üzere Fransa, İngiltere, İtalya Hükümetlerinden gönderilen birer temsilci olmak üzere dört kişilik bir Boğazlar Komisyonu kuruluyordu. Komisyon Boğazlardan barış ve savaş dönemlerinde olmak üzere ayrı ayrı, ticaret gemilerinin geçişi ile askeri amaçlı savaş gemileri, denizaltılar

ile uçakların geçişini takip edecekti. Komisyon çalışmalarını hakkında Milletler Cemiyetine her yıl düzenli rapor verecekti.

Sovyetler Birliği açısından bakıldığında, İstanbul ve boğazlar İtilaf devletleri işgali altındaydı. Boğazlar Bölgesinin Uluslararası bir komisyon tarafından yönetiliyor olması hiç de arzu edilir bir durum değildi. Batı Avrupa ülkeleri, Rusya'da 1917 Ekim Devrimi olup Bolşeviklerin iktidara gelmesi, Çar ve ailesini ortadan kaldırmalarından rahatsızlık duymuşlardı. Yeni yönetimi tanımak istemiyorlardı. Devrim'den sonra çıkan iç karışıklıklardan muhalefet tarafını desteklemişlerdi. Rusya'nın çeşitli bölgelerinden muhaliflere silah yardımı yapmışlardı. Ancak Bolşevikler önce Beyaz Rusya'nın Vrangel ordusunu yenmişlerdi. Kırım bölgesine sıkışan Vrangel ordusunu hamileri hafif silahları ile birlikte Sivastopol'dan işgal altındaki İstanbul'a getirilmişlerdi. Gelen bu sığınmacılar kimilerine göre 100 bin kimilerine göre 200 bin kişiydi. Silahlarına ve Gemilerine el koymuşlardı. Gelen sığınmacıları Çatalca, Silivri, Tekirdeğ, Keşan, ve Gelibolu'ya yerleştirmişlerdi. Teşkilat-ı Mahsusa'nın raporuna göre bunlardan 70 bin kişinin Sırbistan'a 20 bin kişinin de Bulgaristan'a gönderildiği yönündeydi. Bu gelen savaşıları İngilizler Kafkasya bölgesinde Bolşeviklere karşı Menşeviklere destek amacı ile kullanmak istediklerini, ancak Kafkasya'da Bolşeviklerin Menşevikleri erken yenerek iktidara gelmeleri onların hayalini boşa çıkarmıştı. Limni adasına yerleştirilen bir kısım Vrangel ordusu mensuplarını İngilizler, Anadolu'da Türklere karşı kullanmak istemişlerse de onlar bunu kabul etmemişlerdi.

Rusya'da Bolşeviklere karşı savaştan General Vrangel ordusunu Fransızlar desteklemişti. Fransa onları Bolşevikler karşısında aldıkları yenilgi sonrası sahipsiz bırakmışlardı. Vrangel ordusunun Kırım üzerinden İstanbul ve Tekirdağ bölesine getirilmeleri üzerine Fransızlar tarafından General Vrangel'e kendilerini ancak bir- iki ay iâşe edebileceklerini söylemesi üzerine, kendilerinin 50 bin kişilik bir kuvvet ile Anadolu'daki Milli Harekete yardım ederek işgalcileri çıkarabileceklerini, sonra da birlikte Bolşeviklere karşı savaşılabileceklerini söyleyerek Fransızları ikna etmeye çalışmışlardı. Milli Kurtuluş hareketine yardım edebilecekleri gibi Anadolu hareketini de Bolşeviklerle savaştırmayı düşünmüşlerdi. Ancak bu fikrin Mustafa Kemal tarafından kabul görmediği yönündeydi. Vrangel Ordusu'nun Anadolu'dan toplanarak Bolşeviklerle mücadeleye devam etmeye niyetlenmişlerdi.

Ali Fuat Cebesoy'un Moskova'da 21-22 Nisan gecesi Stalin ile yapığı görüşmede Vrangel ordusu ile ilgili görüşü şöyleydi;

*“Anadolu ordusu Boğazlara yürüyecek olursa, Vrangel de Boğazlardaki ve İstanbul'daki İngiliz ve Fransız askerlerini arkadan vurabilir, silahlarını alarak esir edebilir. Böyle bir vaziyetin gerçekleşmesi halinde eğer İtilafçılar, esirlerin geriye verilmesini isterlerse, Türk ve Rus Hükümetleri tarafından haklı olan taleplerinin tamamen kabul edilmesi şartıyla derhal bir sulhun yapılması ileriye sürülür ve bunda ısrar olunur,”*⁵⁰ demişti.

Sovyetler Birliği ile Ankara Hükümeti arasında 16 Mart 1921 yılında Moskova'da imzalanan Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nın 5. Maddesinde; *“Boğazların tüm ulusların ticarete açılması ve geçiş özgürlüğünün sağlanması için; Bağlı taraflar, Karadeniz ve Boğazların bağlı olacağı rejimin kesin biçimde hazırlanması için, kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşmak üzere, daha sonra yapılacak bir Konferansa bırakılmasını uygun bulurlar. Şu da var ki, bu Konferansta alınacak kararların Türkiye'nin salt egemenliğine ve Türkiye ile onun başkenti olan İstanbul'un güvenliğine hiçbir zarar getirmemesi gerekir,”*⁵¹ diyordu.

Ancak İstanbul ve Boğazlar İtilaf devletlerinin işgali altındaydı. Bu anlaşmanın yürütülmesi işgalin kaldırılmasına ve İtilaf devletleri ile yapılacak barış antlaşmasına bağlıydı. Nihayet Mustafa Kemal önderliğindeki Anadolu'daki Milli Kurtuluş Hareketi başarıya ulaşmıştı. İtilaf devletleri Ankara Hükümeti'ne kabul ettiremedikleri Sevr Barış anlaşmasının yerine yeni bir anlaşma için İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılacak bir konferansı adres göstermişti.

Lozan'da İmzalanan Barış Anlaşması'nın biri de Boğazlar rejimi ile ilgili anlaşma idi. Bu anlaşma ile Boğazlar uluslararası hale getirilerek, askerden arındırılmış, yönetimi için de Boğazlar Komisyonu kurmuştu. Bu durum, Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki egemenlik hakkının kısıtlanması anlamına gelmekteydi. Ayrıca Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan Moskova Antlaşması'nın 5'nci maddesinin uygulanmasını imkânsız hale getirmişti. Dolayısıyla Sovyetler Birliği Lozan Antlaşmasını onaylamamıştı.

⁵⁰ Ali Fuat CEBESÖY, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınlar, İstanbul-2017, s. 234

⁵¹ İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), TTK Basımevi, Ankara-2000, s. 34

Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenlik hakkının sınırlandırılmıştı. Bu hükümleri istemeyerek kabul etmişti. Türkiye'nin ümidi ortak güvenlik alanında Milletler Cemiyeti'nin etkili olacağı yönündeydi. Diğer taraftan da silahsızlanmanın gerçekleşeceği idi. Ancak her iki konudaki beklenti gerçekleşmemişti.

Amerika Birleşik Devletleri I. Dünya Savaşı'ndan en karlı çıkan devlet olmuştu. Ancak 1929 yılına gelindiğinde 4 Ekim Perşembe günü New York Borsası'nın çökmesi ile bütün dünyayı saran büyük bir ekonomik buhran yaşanmıştı. Dünyada bu buhran yaşanırken 19 Eylül 1931'de Japonya Çin egemenliğindeki Mançurya bölgesini işgal etmeye başlamıştı. Japonya Çin ile savaşa tutuşmuştu. İtalya Akdeniz'de İngiltere'ye rakip olmaya çalışıyordu. Afrika'da sömürge elde edebilmek için 1934 yılında Habeşistan'ı işgal etmeye başlamıştı. Almanya'da Naziler iktidara gelmiş Versay anlaşması hilafına silahlanmaya başlamış ve mecburi askerliği yürürlüğe koymuştu. Ayrıca İtalya'nın Habeşistan'ı işgalini bahane ederek Versay anlaşmasının Ren bölgesinin askerden arındırılması ile ilgili maddesini kaldırdığını açıklayarak bölgeye asker sokmuştu. Diğer taraftan İspanya iç savaşı devam ediyordu. İtalyanlar ve Almanlar Milliyetçileri, Fransa ve Sovyetler Birliği Cumhuriyetçileri destekliyorlardı.

Dünya'da güvenlik endişelerinin arttığı bir ortamda, Türkiye, 11 Nisan 1936 günü, Lozan Boğazlar Sözleşmesini imzalamış devletlere, bir nota vererek, Türkiye'nin güvenliği açısından, Lozan Boğazlar sözleşmenin gözden geçirilmesini ve Boğazların askerleştirilmesine imkân verilmesini talep etmişti. Mevcut durumun zor kullanılarak değiştirildiği bir ortamda Türkiye'nin barışçıl bir yöntem ile sorunlar çare araması sempati ile karşılanmıştı. Bu notaya Sovyetler Birliği de olumlu cevap vermişti.

Konferans Montreux'de 22 Haziran 1936'da açılmıştı. Sovyetler Birliği konferansta; savaş gemileri açısından Boğazların, sahildar olamayan devletlere tamamen kapanması, sahildar devletler için ise, herhangi bir kısıtlama olmadan geçiş serbestliği tanınmasını istemişti. Türkiye'nin sunduğu tasarıya göre; Karadeniz'e sahildar ülkelerin Boğazlardan geçirebilecekleri en yüksek tonajın 25 bin ton olması ve ön müsaadeye tabi tutulmasıydı.

Türkiye ve Sovyetler bu noktada ihtilafa düşmüşlerdi. Oysaki Konferans öncesi 1925 Dostluk ve Tarafsızlık anlaşması gereği Sovyetler ile istişare edilmişti. Sovyetler

Lozan Antlaşmasında, Boğazların her devletin savaş gemilerine mutlak şekilde kapalı olması ve Boğazların sadece Türk kontrolü altında bulunması tezini savunurken, bu defa Boğazların Karadeniz'e sahildar devletlerin harp gemilerine tamamen açık olması ve Boğazlar üzerinde Türkiye'nin tek söz sahibi olması tezinden uzaklaşmışlardı.

Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Litvinov'un Konferansın 8 Temmuz tarihli toplantısında şöyle konuşmuştu;

"Karadeniz'e sahildar devletlerden biri savaşan durumuna girecek olursa, bu denizin kapanıp kapanmayacağını kararlaştırma hakkını Türkiye'ye bırakmaktadır. Ayrıca bu kararın da ister savaş eylemleri başlamadan, ister savaşın ortasında, ister daha sonra herhangi bir zaman alınabileceği öngörülmektedir. Bu Türk Hükümetine çok ağır bir sorumluluk yüklemek olmaktadır. Savaşın bir aşamasında, Boğazların ve Karadeniz'in kapatılması, savaşanlardan birinin yararına, ötekinin de zararına olabilir. İşte o zaman, Türk Hükümetinin savaşanlardan biri yararına davranıp davranmamayı düşünmesi gerekmektedir. Türk Hükümetinin böyle bir sorumluluk altına girmek isteyip istemeyeceğini bilmiyorum. Ülkelerimiz arasındaki büyük dostluğa rağmen, özellikle bu gibi durumlarda karar vermekle görevli bir örgütümüz de bulunduğuna göre, bu kadar önemli bir kararı –en iyi dostumuz bile olsa- herhangi bir ülkeye bırakmak hiç hoşuma gitmeyecektir,"⁵² demiştir.

Türkiye temsilcisi, kendisine böyle bir sorumluluk verilerse bunu yüklenmekten çekinmeyeceğini, ancak bu sorumluluğu ortadan kaldırarak şekilde Boğazlar savaşan ülkelere tamamen kapatılacak olursa bundan memnun olacağını söyleyerek Sovyet teklifini desteklemişti.⁵³

Montreux Boğazlar sözleşmesi, uzun tartışmalar sonunda büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nin taleplerinin de kabul edilmesi ile 20 Temmuz 1936 günü imzalanmıştı. Sözleşme Türkiye, İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya arasında imzalanmıştı. Konferansa iştirak etmeyen İtalya'da II. Dünya Savaşının belirmeye başladığı zamanda 2 Mayıs 1938'de Antlaşmayı imzalamıştı.

⁵² Seha MERAY / Osman OLCAY, *Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar ve Belgeler*, Ankara Üni. S.B.F. Yayınları, Ankara-1976, s.137

⁵³ Kamuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 152

Montreux Sözleşmesi ile Boğazlar hakkındaki silahsızlanma kayıtları kaldırılıyordu. Türkiye'nin boğazlar üzerindeki egemenliği tam olarak kuruluyordu. Öte yandan, 1923 Lozan Boğazlar sözleşmesine oranla, hem Türkiye hem de Karadeniz devletleri lehine bazı değişiklikler de getirmişti. Özellikle savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi meselesinde, Türkiye tarafsız ve savaş dışı ise, savaşan tarafların savaş gemileri boğazlardan geçemeyecekti. Türkiye bir savaşa girerse veya kendisini yakın bir savaş tehlikesi karşısında görürse, diğer devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesi tamamen Türkiye'nin kendi takdirine kalmıştı. İsterse geçirecek isterse geçirmeyecekti.

Karadeniz devletleri lehine yapılan değişikliklere gelince; Karadeniz'de kıyıları olmayan devletlerin Karadeniz'e geçirebilecekleri ve bu denize bulundurabilecekleri savaş gemilerinin cinsi, büyüklüğü ve toplam tonajı sınırlanıyordu ki, bu hüküm güvenlikleri bakımından Karadeniz devletlerinin lehine idi. Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin boğazlardan geçişi için de bir hayli geniş bir serbesti tanınmıştı.

Sözleşme 20 yıl için imzalanmakla beraber, şimdiye kadar hiçbir imzacı devlet tarafından feshedilmemiş olduğundan, yürürlükte devam etmektedir. Netice olarak Boğazlar meselesinin akıbeti halledildi mi? Sorusunun cevabı; *“Rus evi ile bu evin Türk Kapısı halen ayrı ellerde olduğu unutulmamalıdır.”*⁵⁴ Dolayısıyla bu vaziyet mevcut olduğu sürece zorluk var demektir.

1.4. II. Dünya Savaşı Öncesinde Türkiye–Sovyetler Birliği İlişkileri

1937-1938 yılları dünyanın hızlı adımlarla savaşa yaklaştığı senelerdi.

Roma-Berlin mihverinin kuruluşu, Çin-Japon harbinin başlaması, İspanya iç savaşının Avrupa ülkelerinin karşılıklı çatışması haline gelişi 1937 yılının, Avusturya'nın işgali ile Münih Konferansı 1938 yılının gelişmeleriydi. 1939 Martında Çekoslovakya'nın işgalinden sonra, artık Danzig sorunu ile o yılın 1 Eylülünde savaş başlamıştı.

⁵⁴ Arnold J. TOYNBEE, Boğazlar ve Akdeniz hakkındaki yazısı, The Listener Dergisi, Londra- 1.12.1938, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Yer:30-10-0/63-424-23

Bu dönem içinde Türkiye'yi endişelendiren gelişme, Habeşistan savaşından itibaren İtalya'nın Ak Denizde kendi kendine verdiği hareket serbestisi ve Türk- İtalyan ilişkilerindeki gerginlik; özellikle ilgilendiren konu ise Hatay meselesiydi.

Türkiye ile Fransa arasında iki yıl süren ve zaman zaman gergin havalar yaratan Hatay'la ilgili müzakereleri, her devlet gibi, Rusya da uzaktan seyretmişti.

Hatay müzakerelerinin olumlu bir sonuca bağlanması ve aynı dönemlerde dünya savaşının artık gözle görülür hale gelişi, Türkiye-Fransa ilişkilerinin daha yakın bir işbirliği içinde gelişmesine ve Türk-Fransız-İngiliz üçlü anlaşmasının gerçekleşmesine yol açmıştı.

İtalya ve Almanya'nın, gittikçe saldırgan bir politika izlemeleri karşısında Rusya'da, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya çalışıyordu. Türkiye'nin aynı ülkelerle temaslarına fazla itiraz edememek durumunda kalmıştı. Bununla beraber Rusya, Türkiye ile yakın istişare gereğini, ancak bu üçlü anlaşma müzakereleri başlayınca hissedecek ve yeni ve son bir görüşme sürecini başlatmıştı.

Bu amaçla, 13-16 Temmuz 1937 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Moskova'ya gitmişti. Bu görüşmeler, İtalya ve Almanya'nın yürüttüğü politikaların yarattığı endişe üzerinde yoğunlaşmıştı. Ancak taraflar bu konudaki ortak endişelerini belirtmekten öteye geçmemişlerdi.⁵⁵

Bu ziyaretin yeni dostluk gösterilerine vesile teşkil ettiğini belirtilmiş ise de; Tevfik Rüştü Aras'ın heyetine milletvekili olarak katılan Rahmi Apak'ın hatıratında bunun tam aksi bir gözlemi olmuştu.

Apak bu ziyareti aşağıdaki şekilde nakletmişti;

“1937 yılında Ankara'daki Rus Büyükelçisi Karahan'ın geriye çağrılarak yerine gönderilen yeni büyükelçi zamanında, evvelce, Boğazlar meselesinde ve Montreux anlaşmasından dolayı iki memleket arasında hasıl olan soğukluğu gidermek için Rusya'ya bir heyet gönderilmişti. Heyette, o zamanın Dahiliye Vekili ve Halk Partisi Genel Sekreteri olan Şükrü Kaya ve o zamanın Hariciye Vekili olan Tevfik Rüştü Aras'tan maada ben de bulundum. O zaman milletvekili idim. Heyetimizin Stalin tarafından kabul edileceğini Rus Büyükelçisi söylemişti. Buna rağmen Moskova'da

⁵⁵ Kâmuran GÜRÜN, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2010, s.170

bizim heyete Rusların mutad olan sıcak kabul nezaketi gösterilmedi. Stalin heyetimizle görüşmedi. Ayrıca da, diplomasi nezaketi ve kaideleri dışında ve diplomasi edep ve terbiyelerine sığmayan bazı tarzlerde bulunuldu. Hükümetimizin o zaman ifşa etmediği ve bilhassa benim şahsıma karşı yapılan bu tarzleri ve kabalıkları burada ifşa etmek uygun değildir. Onun tafsilatını vermeye izinli değilsem de o zaman, Hükümetimizin Ruslarla iyi münasebetlere geçmek hususundaki teşebbüsünün reddedildiğini açıklamaya bir vesiledir...”⁵⁶

Rahmi Apak, o ziyaret sırasında soğumuş dostluğu ısıtmak yolunda Türk Dışişleri Bakanı'nın bazı girişimlerinin karşılık görmediğini ortaya koymaktaydı.

1.4.1. Nyon Konferansı (14 Eylül 1937)

Türkiye ile Rusya'yı 1937 yılında Milletlerarası bir formda bir araya getiren olay ise, Moskova Ziyaretinden kısa süre sonra toplanan Nyon Konferansıydı.

İngiltere ve Fransa, Akdeniz güvenliğinin korunması için Türkiye'yi aktif işbirliğine davet etmişlerdi. Bu sebeple de Türk dış politikası açısından da yeni bir dönüm noktası oluştu. Atatürk ile İsmet İnönü'nün işbirliğini sona erdiren ve onun Başbakanlıktan ayrılmasına yol açan bu konferans olmuştu.

İspanya'da 1936 yılında yapılan seçimleri kazanan, sol eğilimli Halk Cephesi Hükümeti kurulmuştu. İspanya Ordusu Generallerinden olan Francisco Franco liderliğinde bir isyan çıkmıştı. İsyancıları kilise ve sağcılar destekliyordu. İspanya 1939 yılına kadar sürecektir bir iç savaşa sürüklenmişti. İç savaşın başlaması ile birlikte; Almanya, İtalya ve Portekiz isyancı General Franko'ya gizlice yardım etmeye başlamışlardı. Sovyetler Birliği de seçimle işbaşına gelen Halk Cephesine destek olmaya başlamıştı. Fransa'da da 1936 yılı seçimlerinde Sosyalist Leon Blum liderliğinde Halk Cephesi iktidara gelmişti. Fransa, İspanya iç savaşında yasal İspanya Hükümeti'ne yardım etmek istemiş ise de ülkesi içindeki sağ-sol çatışmasına neden olmamak ve Almanya ve İtalya'nın tepkisini çekmek istemiyordu. İspanya iç savaşına karışmaktan kaçınma politikasını benimsemişti. İngiltere de bir Avrupa savaşı çıkma ihtimalini azaltmak için bu politikayı benimsemişti. İngiltere ve Fransa 15 Ağustos

⁵⁶ Rahmi APAK, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1988, s.278

1936'da “*Karışmaktan Kaçınma Demeci*” yayınlamışlardı. Türkiye de bu demeci benimsemiş ve katılmıştı.⁵⁷

1937 yılı yaz aylarına girildiğinde Akdeniz güvenliği ciddi bir tehlike altına girmişti. Milliyeti bilinmeyen korsan denizaltılar, Akdeniz’de, herhangi bir ihtarda bulunmadan İspanya limanlarına giden ticaret gemilerini batırmaya başlamıştı. Ancak o tarihlerde denizaltıların İtalyan oldukları tahmin edilmekle birlikte bunun ispatı mümkün bulunmuyordu. İtalyanlar ise suçu Cumhuriyetçi İspanya hükümete yüklüyordu. Gemileri batırılan Rusya ile İtalya arasında çok sert notalar verilmişti.

Saldırıları İngiliz ve Fransız gemilerine de yönelmeye başlamıştı. Bu iki devlet Akdeniz güvenliğinin sağlanması amacıyla, 10 Eylül günü Nyon’da bir Konferans toplanması üzerinde mutabık kalmışlardı. Konferansa Rusya, Romanya, Bulgaristan, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya, İtalya, Mısır ve Almanya’yı davet etmişlerdi. İtalya ve Almanya gelmeyince toplantı dokuz ülke arasında yapılmıştı.⁵⁸

17 ve 19 Ağustos günleri Çanakkale açıklarında iki İspanyol Cumhuriyetçi gemisi torpillenerek batırılmıştı. Marmara Denizi’nde bir yabancı denizaltı görüldüğü rivayetleri ortaya çıkmıştı. Türk dışişleri Bakanlığı bu olaylar üzerine, Ankara’da ki yabancı temsilciliklere birer nota verilmişti. Batırılan İspanyol gemileri hakkında kovuşturma açıldığını bildirilmişti. Marmara Denizi’nde bulunduğu şüphe edilen denizaltı için de ikinci bir nota ile “*gerçi gerçekleşmemiş bir gözlem söz konusu ise de, hükümetin şüpheli muntikalarda uçaklarla başlattığı araştırmalar bir yabancı denizaltının mevcudiyetini ortaya koyarsa, bunun derhal teslim olması istenecek, talebe uymazsa zorla tutuklanacak veya imha edilecektir,*”⁵⁹ deniyordu. Bu bilgilerin hükümetlerine ulaştırılması yabancı elçiliklerden istenmişti.

Bu olayları Türk gazeteleri; İspanya iç savaşını milletlerarası bir hale sokmak için bu gemileri Rusların batırdığı yolunda, Almanya ve İtalyan basınında yer alan haberleri naklederek yazmışlardı. Bu olaylar Türkiye ile Rusya arasında suçlamalara varan polemige yol açmıştı. Rusya’da Pravda ve İzvestiya gazeteleri, Türk basınına Rusya’yı işin içine karıştıran faraziyelere yer vermenin, dost Rusya’yı incittiğini, bunların İtalyan ve Alman faşistlerini koruduğunu yazmışlardı.

⁵⁷ İsmail SOYSAL, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları*, I. Cilt (1920-1945), TTK Basımevi, Ankara-2000, s.527

⁵⁸ Utkan KOCATÜRK, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi*, TTK Basımevi, Ankara-2018, s.606

⁵⁹ Hasan Rıza SOYAK, *Atatürk’ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2004, s. 659

Nyon'daki ilk toplantıda İngiliz ve Fransızlar kendi projelerini ortaya koymuşlardı. Buna göre, Akdeniz bölgelere ayrılacak ve karakol görevi devletler arasında taksim edilecekti. Bir bölge de İtalya'ya ayrılacak ve kendisine teklif olunacaktı. Batı Akdeniz, yani Malta'nın batısı İngiltere ve Fransa; Ege bölgesi Kuzeyde Türkiye ve Rusya, Güneyde Yunanistan ve Yugoslavya tarafından kontrol edilecekti.

Konferansta bulunan Tevfik Rüştü Aras o gün toplantı dağılır dağılmaz bu bilgileri Türkiye'ye ulaştırmıştı. Atatürk'ün, 11 Eylül günü Aras'ın Telgrafı hakkındaki reaksiyonu olumsuzdu. Aras, Rus donanması ile Akdeniz'de işbirliği yapmanın, İtalya ile bir çatışma çıkarsa Türkiye'nin de Rusya'nın yanında savaşa sürüklenmesine yol açacağını düşünmekteydi. İnönü de aynı görüşteydi. Sovyetler İtalyanları saldırgan ilan etmişken Sovyet ve İtalya donanmalarını temasa getirmek ve ikisi arasında bulunmak bizi bir çatışmaya karışmaktan kurtaramazdı.

İngiliz-Fransız projesinin açıklanmasından ve Tevfik Rüştü Aras'ın bu açıklamaları Ankara'ya bildirmesinden sonraki gelişmeleri İngiliz Dışişleri Bakanı, Eden'in hatırasında; *“Doğu Akdeniz ülkelerinin Ruslarla bir işbirliği hiçbir şekilde istemedikleri çok çabuk belli oldu. Hepsinin paylaştığı bu hissin ne derece kuvvetli olduğunu görmek beni hayrete düşürdü. Sovyetlerle dostane ilişkileri olan Türkiye de aynı durumdaydı. O akşam özel bir toplantıda bu hisler Ruslarla bir münakaşaya yol açtı ve bir saat süresince hiçbir şey yapılamadı. Birinci günün sonunda bu güçlüğün bir anlaşma ümidini ortadan kaldırdığını düşünüyordum. Bununla beraber ertesi sabah kendi planımızdan daha tatminkâr bir formül bulduk. Bu, Rusya'dan çekinen devletleri rahatlatacak şekilde, Ege'de karakol görevini birlikte yapabilmemiz için, Fransa'nın daha fazla muhrip telif etmesi ile mümkün oldu. Ak Deniz'i bölmek yerine, Ege de dahi her bölgede görevi biz üzerimize alacaktık. 11 Eylül sabahı küçük devletlere, görevlerinde yardım etmek yerine biz talep edersek onların bize yardım etmesi esası kabul edildi. Onlar da lüzum duyarlarsa Rusya'dan yardım isteyeceklerdi. Litvinov'un bu formülü kabul edişine hayret ettim. Muhtemelen küçük devletler nezdindeki sempati yoksunluğunu görmek onu hem şaşırtmış, hem de bu durumun dışarda duyulmaması bakımından sesini çıkarmasına mani olmuştu...”*⁶⁰

⁶⁰ Kâmuran GÜRÜN, *Türk Sovyet İlişkileri 1920-1953*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2010, s.174

Nyon'da bu esas dairesinde 14 Eylül günü anlaşma imzalanmıştı, bir süre sonra İtalya'da kendine ayrılan bölgenin savunulmasını üstlendi ve saldırılar ortadan kalkmıştı.

Atatürk ve İnönü'yü anlaşmazlığa düşüren husus, Türkiye'nin gerektiğinde İngiltere ve Fransa'ya yardım edecek olmasıydı. İnönü buyardım vaadini tehlikeli görüyor. Atatürk, Türkiye'den böyle bir yardım istenmesini şeref sayıyordu. Sonunda Atatürk'ün görüşü ağır basmıştır.

Nyon Konferansı, görünüşte katılan ülkelerin anlaşması ile sonuçlanmış olmakla beraber, Bulgaristan'ın da katılması ile bütün Balkan Paktı devletlerinin Rusya'nın karşısında yer alırları doğal olarak Türk-Rus ilişkileri üzerinde belli bir etki yapmıştı. Türkiye artık Rusya'nın yanında değil, onun karşısında yer almaya başlamıştı.

1939, hem Türk-Rus dostluğu, hem de Almanya ve İtalya için, onun başlangıcını mühürleyen bir yıl olmuştu.

Türkiye ile Rusya arasında karşılıklı bir yardımlaşma anlaşması yapılması yönünde son temas ve müzakereler 1939 yılının 15 Nisanında başlar ve 15 Ekim günü hiçbir olumlu sonuca varmadan kesilmişti.

1.4.2. Savaşa Doğru Diplomasi

7 Nisan 1939 tarihinde İtalya, Arnavutluk'u işgal etmişti. Doğu Akdeniz ve Balkanlar'ın mevcut durumu ağır bir tehdit altına girmişti. Bu gelişmenin yanında, Almanya'nın da Tuna bölgesinde Doğu'ya doğru genişlemekteydi. 1939 Şubatında Macaristan Anti-Komünist Pakta katılmıştı. Almanya Romanya'yı ekonomik kontrol altına almak için çaba harcıyordu. Mihverin Orta Avrupa'dan doğuya doğru yayılmakta olduğu belirli bir şekilde ortaya çıkmıştı. Çekoslovakya'nın yok olması karşısında ne Fransa ne de Yugoslavya ve Romanya bir harekette bulunamamıştı. Bunun sonucu olarak da Küçük Antant da dağılmıştı. İtalya'nın Arnavutluk'u işgali ise, Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya arasında 1934'te yapılmış olan Balkan Paktı'na ağır bir darbe indirmişti. Kendisini Mihver Devletleriyle sarılmış gören Yugoslavya Batılıların garantisini reddedip Mihverle iyi geçinme yolunu tercih etmişti ki, bu Balkan Paktı'nın etkisini kaybetmesi demektir.

Bu sebeplerden ötürü, İngiltere ve Fransa 13 Nisan 1939'da Yunanistan ve Romanya'ya garanti vermişti. Türkiye ise tek taraflı garanti yerine, karşılıklı yardımı öngören bir ittifakı tercih etmişti. Bu ittifakın ilk adımı olmak üzere, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ile bir karşılıklı yardım bildirge imzalanmıştı. Bu bildirge İtalya'nın Arnavutluk'u işgaline karşı İngiltere'nin verdiği bir cevap olmuştu.

Batılıların Mihverin yayılmasına karşı bu kararlı politika ve davranışları en fazla Mussolini'yi sınırlendirmişti. Bu durum, İtalya'yı Almanya'ya daha fazla iterek, iki devlet arasında Çelik Pakt adını alan ittifakın imzası sonucunu vermiştir.⁶¹

Sovyet Rusya, Fransa ve İngiltere ile Almanya'ya karşı ittifak görüşmelerini sürdürürken, diğer taraftan Almanya'ya uzlaşma mesajları göndermekten de geri durmuyordu. Almanya'da buna olumlu mesajlarla karşılık veriyordu. İtalya'nın Hitler'e 1942 yılının sonuna kadar savaşa katılamayacağını bildirmesi üzerine Hitler Batıya yönelebilmek için Rusya ile anlaşma yolunu tutmuştu. Sovyet Rusya anlaşma zeminini kolaylaştırmak için On yıldır kolektif barış politikasının öncülüğünü ve savunuculuğunu yapan Yahudi kökenli Dışişleri Bakanı Maxime Litvinov'u 3 Mayıs 1939'da azlederek yerine Rus kökenli Vyeçeslav Molotov'u Dışişleri Bakanlığına getirmişti. Litvinov'a göre Molotov Berlin'de daha makbul bir müzakereciydi. Sovyetlerin dış politikasında dönüşü ifade etmekteydi.

Rus-Alman Saldırmazlık Paktı, Almanya'yı iki cepheli savaş tehlikesinden kurtartmıştı. Polonya meselesini kendi lehine çözümleyebilir ve arkasından emin Batılılarla savaşa girebilirdi. Sovyet Rusya ise yıllardır Batılıların Almanya'yı kendi üzerine saldırtmak istediğini düşünüyor, yapış olduğu politik manevra ile Almanya'yı Batılılara saldırmakta serbest bırakıyordu.

7 Nisan 1939 tarihinde Arnavutluk'un İtalya tarafından işgali üzerine, 11 Nisan 1939'da Yunanistan'a vereceği tek taraflı garantiye Türkiye'nin de katılması yolundaki İngiliz teklifine; 12 Nisan'da Türkiye, böyle bir taahhüdün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına tabi olduğunu, güvenlik konularının ise İngiltere ile görüşülebileceğini bildirmiştir.

18 Mart 1939 tarihinde, İngiltere Sefirinin; Almanya'nın Romanya'ya karşı zor kullanması halinde tutumunun ne olacağı hakkındaki sorusuna karşılık, Sovyetler

⁶¹ Fahir ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Alkim Yayınevi, İstanbul-1012, s.363-364

Birliği Dışışleri Komiserliği, Rusya, İngiltere, Fransa, Romanya ve Türkiye arasında, yeni Alman saldırıları karşısındaki tutumlarını tespit etmek üzere, bir konferans toplanmasını teklif etmişti. 21 Mart'ta İngiltere ve Fransa, Almanya'nın yeni saldırgan davranışlara girmesi halinde birlikte hareket edecekleri yolunda, İngiltere, Fransa, Polonya ve Rusya arasında bir bildirge imzalanmasını Rusya ve Polonya'ya teklif etmişlerdi. Rusya teklifi kabul etmiş, ancak Polonya Almanya'nın tepkisini çekmemek için reddetmişti.

13 Nisan 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa, Akdeniz bölgesinde Türkiye'ye yönelecek her türlü İtalya tehdidi karşısında, karşılıklı olmak şartıyla, yardıma hazır olduklarını, ayrıca Romanya'ya da bir Almanya saldırısına karşı garanti vermeyi düşündüklerini belirterek bu konuda Türkiye'nin tutumunun ne olacağını sormuşlardı. Aynı gün Türkiye Dışışleri Bakanı Şükrü Saraoğlu durumu Ankara'daki Sovyetler Birliği Maslahatgüzarına bizzat bildirmişti. Ayrıca “*Avrupa ahvali hakkında ve vaki ve beklenecek teklifler konusunda Sovyetlerce ne düşünöldüğünü öğrenerek bildirmesi*”⁶² için Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine de talimat verilmişti.

Türkiye, bu tarihten itibaren, İngiltere ve Fransa ile yürütölen temaslardan Sovyetler birliğine muntazaman bilgi vermişti.

15 Nisan günü, Ankara'daki Sovyetler Birliği Maslahatgüzarı Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Molotov'dan gelen bir mesajı takdim etmişti. Molotov, bu mesajında, “*Balkanlar ve Karadeniz bölgesinde ortaya çıkan yeni durum muvacehe nesinde, iki öлке arasında danışma yapılmasın, bir saldırıya karşı alınması gerekli tedbirlerin görüşülmesini ve görüşme yerinin de Tiflis veya Batum olmasını*” teklif etmekteydi.⁶³

Ruslar bu teşebbüsü yaparken, Türkiye de İngiltere'nin teklifine karşı; Mihver devletlerince Ak Denizde veya Balkanlarda saldırıya geçilmedikçe Türkiye'nin tarafsız kalması, Boğazların savunulması için İngiltere'nin yardım etmesi, Sovyetler Birliği'nin işbirliğinin sağlanması, Bulgarlarla Romenleri uzlaştırma teşebbüsüne İngiltere'nin yardım etmesi, konuşmaların gizli tutulmasını istemişti.

Ayrıca 15 Nisan 1939'da İngiltere ve Fransa; “*Sovyetler Birliğinin Avrupa Komşularından herhangi birisine yeni bir saldırı olursa ve ilgili öлке bu saldırıya karşı*

⁶² T.C. Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar(1935-1939)*, Dışışleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973 s. 216

⁶³ T.C. Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar(1935-1939)*, Dışışleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973 s. 217

koyarsa, Rusya, talep halinde, en isabeti görünecek şekilde yardıma hazır olduğunu bir deklarasyonla açıklamalıdır” teklifini yapmışlardı. Bu teklife karşı “Rusya, İngiltere, Fransa arasında üçlü bir yardımlaşma paktı yapılmasını, bu üç devletin ayrıca Baltık Denizi ile Karadeniz arasındaki Rusya’nın komşusu bütün Doğu Avrupa Devletlerine bir saldırı halinde yardım taahhüdünü üstlenmelerini, üç devletin askeri yardımın şartlarını tespit etmeleri, savaş halinde ayrı barış yapılmaması” cevabını vermişti.⁶⁴

Bu arada Molotov’un mesajı Türk Hükümetince olumlu karşılanmıştı. Ancak buluşma yeri olarak, Ankara veya İstanbul ileri sürülmüştü. Bu defa Molotov, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’na bir mesaj yollayarak Moskova’ya gelmesini rica etmişti. Saraçoğlu 20 Nisan günü Sovyetler Birliği Maslahatgüzarını davet edilerek, “Moskova’ya gitmenin kendisi için her vakit arzu edilir olduğunu, ancak bu ziyaretin ileriye bırakarak, vakit kazanmak için Rusların ilk teklifi uyarınca, Batum’da buluşulmasını”⁶⁵ söylemişti.

21 Nisan günü, Saraçoğlu’nu ziyaret eden Maslahatgüzar, “Moskova’yı ziyaret vaadini senet saydıklarını, ancak mülakatı çabuk yapmak istediklerinden, şimdilik Hariciye Komiser Muavini Potemkin’i 28 Nisan’da Ankara’da olacak şekilde göndermeye karar verdiklerini”⁶⁶ bildirmişlerdi.

Sovyetler Birliğinin bu görüşme talebi ve telaşı İngiltere ile Türkiye arasında bir anlaşmaya karşı önlem alma, endişesinden kaynaklanmıştı. Türkiye İngiltere ile müzakere ettiği muhtemel bir anlaşma için Rusya ile birlikte hareket etmeyi düşündüğünü Sovyetler Birliğine bildirmiş olmasına rağmen, Sovyetler Birliği İngiltere ve Fransa ile yürüttüğü görüşmeler hakkında Türkiye’ye hiç bilgi vermemişlerdi. Türkiye, Sovyetler Birliğinin İngiltere ve Fransa’ya vermiş olduğu anlaşma teklifini İngiltere Büyükelçisinden öğrenmişti.

Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Yardımcısı Potemkin, 28 Nisan’da Ankara’ya geldiği zaman Türkiye altı maddelik teklifini İngiltere’ye sunmuştu. Bu

⁶⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, a.g.e. s. 216

⁶⁵ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e. s.186

⁶⁶ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e. s.186

teklifin üçüncü maddesinde Türk-İngiliz anlaşmasına paralel olarak bir İngiliz-Sovyet ve bir Türk-Sovyet anlaşması yapılmasını öngörmekteydi.

Potemkin Ankara'da 5 Mayıs'a kadar çeşitli görüşmeler yürütmüştü. Ankara'ya gelirken Moskova'daki Türk Büyükelçisine; Sovyetlerin öteden beri kolektif güvenlik taraftarı olduğunu, bunu İngiltere, Fransa ve Türkiye ile beraber yapmak istediklerini, Türkiye'nin de bu temayülde olduğunu anladığını, Ankara'da bu vaziyetlerin iyice tetkik ve bütün esasların hazırlanacağını umduğunu, söylemişti.

İngiliz Deklarasyonunun 12 Mayıs'ta Meclis'te okunduğu sırada yaptığı konuşmada Başbakan Refik Saydam, "*Büyük komşunuz Sovyet Rusya ile en sıkı ve en samimi temaslara devam etmekteyiz. Müşterek gaye ve menfaatlerimiz işbirliği yolunun tamamen açık olduğunu bize ispat etmiş ve sayın misafirlerimizin Ankara'da geçirdiği günler zarfında tam bir görüş ve anlayış beraberliği olduğu ve yarınki siyasetimizin de bu esas dairesinde inkişafa namzet bulunduğu tespit edilmiştir*"⁶⁷ diyerek, Potemkin'in temasları sonucu Türk- Sovyet ilişkilerinin olumlu yönde ilerleyeceğini düşünmekteydi.

Mevcut gelişmelerden Ankara'da Türk-Sovyet ilişkilerinde tam bir mutabakat olduğuna işaret etmekteydi. Rus resmi yayınında ise Potemkin'in ziyareti ile ilgili olarak şu satırlar yer almaktaydı.

"Rusya'nın güney hudutlarını kuvvetlendirmek büyük ölçüde Türkiye'nin tutumuna bağlı idi, zira bu devlet, Kafkas ötesinde Rusya ile bir kara sınırı olduğu gibi, Karadeniz'le Akdeniz'i birleştiren Boğazları da kontrol ediyordu. Türkiye, gerek İngiliz-Fransız blokunun, gerek Nazi Almanya'sının planlarında önemli bir yer tutmaktaydı. Her iki emperyalist koalisyon, Türkiye'nin stratejik mevkiine ve Sovyetler Birliğine olan coğrafi yakınlığına büyük önem veriyorlardı. Türkiye'nin yöneticileri iki muharip grup arasında gidip geliyorlardı ve başlangıçta İngiltere-Fransa blokuna meylettiler, Orta Doğuda Nazi taarruz yolunu kesmek için Sovyet Hükümeti, Dışişleri Komiser Yardımcısı V.P. Potemkin'i, Nazi saldırısına karşı genel cephe çerçevesinde bir karşılıklı yardımlaşma paktı teklifi ile Ankara'ya yolladı. Ancak Türkiye

⁶⁷ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e. s.187

yöneticileri, Rusya ile anlaşmaları sabote etmek yolundaki İngiliz-Fransız-Amerikan politikasına uyararak, Sovyet tekliflerine kesin cevap vermediler”⁶⁸

Potemkin’in Türkiye’den ayrıldığı 5 Mayıs tarihinden 4 Ağustos tarihine kadar, üç ay Ruslardan bir ses çıkmamıştı. Sınırlı bir hududu ve mesuliyeti olan bir yardımlaşma paktı yapılması kararlaştırılmış olmasına rağmen, bunun hükümlerini müzakere ile imzalanacak hale getirilmesine bir mani kalmamıştı.

Bu suskunluğun nedeni, Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile yürüttüğü müzakerelerin sonuca ulaşmasını beklemek ve o sonuca göre Türkiye anlaşmasını yapmayı düşünmek olabilirdi.

4 Ağustos tarihine gelindiğinde, Moskova’da Rus, İngiliz, Fransız siyasi müzakereleri hala sonuçlanmamıştı. Ruslar siyasi görüşmeleri sürüncemede tutmuş, askeri müzakerelerin başlaması için de ayak sürümekteydi. Buna mukabil Almanya ile bir anlaşma imkânı gittikçe kuvvetlenmekte idi.

Sovyetlerin Batı ile müzakereler kesilip, Almanya ile bir anlaşmaya yönelir ise Türkiye’nin Rusya ile ilişkilerinin devam etmesi şüphesiz zora girmiş olacaktı.

1.4.3. Türk-Sovyet Yardımlaşma Anlaşması İçin Girişimler

Rus ile bir yardımlaşma anlaşması görüşmeleri için, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu’nun Moskova’ya gitmesine karar verilmişti.

Saraçoğlu 10 Ağustosta Rus sefirini çağırarak, Molotov’un kendisine acele bir ön proje göndermesini rica ettiğini ve bunu tetkik ettikten sonra Moskova’ya gideceğini söylemişti.

13 Ağustosta Rus Sefiri, ön projeyi vermeye hazır olduklarını, ancak bundan önce bazı hususların bilinmesine ihtiyaç hissettiklerini belirterek, beş madde halinde bir dizi soruyu, sözlü olarak bildirmişti.

Bu soruların hukuki tetkikini müteakip cevapları hazırlanmış ve Hükümetçe uygun bulunmuştu. Sorular ve cevapları şöyleydi.

⁶⁸ Kâmuran GÜRÜN, *a.g.e.* s.188

1. Türkiye Hükümeti ikili yardımlaşma paktını nasıl düşünüyor, sırf saldırıya karşı bir savunma anlaşması mı, yoksa savunmayı aşan bir anlaşma mı?

Cevabı: Potemkin ve Büyükelçi Terentieff'e izah etmiş olduğumuz gibi, Türk-Sovyet anlaşması kısıtlı bir sahada tesirlerini göstermeli ve dolayısıyla kısıtlı mesuliyeti olmalıdır. Yapılacak savunma anlaşması saldırının geniş bir anlayışına dayanabilir.

2. Türk Sovyet anlaşması muhtemel bir İngiliz-Fransız-Sovyet anlaşmasına dayanarak mı, yoksa tamamen bağımsız olarak mı yapılmalıdır?

Cevabı: Anlaşma, üçlü anlaşmaların her ikisinden de bağımsız olabilir, onlarla ilişkili de, şu kadar ki birinci şıkta dahi Türk-Sovyet anlaşmasının üçlü anlaşmalarla ahenk içinde olması lazımdır.

3. Anlaşma yalnız denize mi münhasır olacaktır, yoksa karayı da kapsayacak mı?

Cevabı: Birinci fıkrada belirtilen saha ve mesuliyet sınırlanması göz önünde bulundurulmak şartı ile anlaşma deniz ve kara muharebelerini öngörebilir.

4. Anlaşma yalnız taraflardan birine doğrudan doğruya yöneltilen bir saldırıyı mı öngörmektedir, yoksa taraflardan birinin saldırgana karşı, mevcut taahhütleri gereğince bir komşu devlete yardım neticesinde harbe girmesini de öngörecektir midir?

Cevabı: Gene aynı kısıtlamalar dâhilinde anlaşma, tarafların taahhütlerinden doğan harpleri de kapsayabilir.

5. Her anlaşma komşu devletlere yardımı da öngörecektir, Türkiye'nin buraya sokacağı komşu devletler özellikle hangileridir?

Cevabı: Halen Türkiye'nin taahhütleri Türkiye-İngiltere ve Türkiye-Fransa deklarasyonlarıyla Balkan Paktına münhasırdır. Gene birinci fıkradaki çekince ile bu taahhütlerin Türk-Sovyet misakını harekete geçirmesi gerekir. Sovyetlerin aynı nitelikteki taahhütleri için de vaziyet bu olacaktır.

Bu soruların Türkiye'ye verildiği gün,(13 Ağustos 1939) Sovyetler Moskova'da İngiliz ve Fransızlarla askeri müzakerelere başlamıştı. Soruların tetkiki, cevapların hazırlanması zaman almıştı. 24 Ağustos günü, Rus-Alman saldırmazlık

paktının imzalandığı dünyaya duyurulduğunda, cevaplar henüz Rus Sefaretine verilmemişti.

Rus Sefiri, 24 Ağustos günü tekrar Dışişlerine gelerek, evvelce bildirdiği soruları, bu kere yazılı olarak tekrarlamıştı. Bunun üzerine hazırlanmış olan cevaplar 25 Ağustos günü, yazılı olarak Rus Sefirine verilmişti.

Rusya'nın Almanya ile saldırmazlık paktını imzalamasından sonra, İngiltere ve Fransa ile Almanya'ya yönelik karşılıklı yardımlaşma anlaşması yapması imkan dâhilinden çıkmıştı. Türkiye'nin düşüncesi ise Rusya ile Türk-İngiliz-Fransız üçlü anlaşması ile ahenk halinde olacak bir anlaşma yapmaktı. Eğer Türkiye bu üçlü anlaşmadaki taahhüdü gereği bir savaşa sürüklenecek olursa, Rusya'nın Türkiye'ye yardıma gelmesi icap edecekti.

Türkiye'nin sürükleneceği savaş, Almanya ve İtalya'ya karşı bir savaş olacaktı. Rusya'nın Almanya ile imzaladığı anlaşmanın 2. Maddesi, taraflardan birinin bir üçüncü devletin saldırısına uğraması halinde, diğer tarafın hiçbir şekilde bu saldırgan tarafa yardım etmemesini öngörmekteydi. Bu hüküm ortada duruyorken, Batı ülkeleriyle Mihver arasındaki bir harbe sürüklenerek Türkiye'ye yardım etmek, aynı zamanda Batı ülkelerine yardım manasına geleceğinden, Rusya'nın böyle bir mükellefiyeti kabul edemeyeceği açıktır.

Rusya'nın, Alman anlaşması açıklanırken, aynı soruları, yazılı olarak Türk Dışişlerine tekrar verışı, ortaya çıkan yeni durum karşısında Türkiye'nin artık Rusya ile bir anlaşma yapılamayacağını düşünmesini önlemeye yönelik bir davranış olarak değerlendirilmişti. Rusya'nın Türkiye ile gene de bir anlaşma istediği şeklinde yorumlanmıştı.

Moskova'daki Alman Sefiri, Berlin'den aldığı talimat üzerine Molotov'la konuşmuş ve 2 Eylül günü Bakanlığına aşağıdaki telgrafi çekmişti.

“Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile müzakere halinde olduğuna dair İstanbul'dan gelen rivayetlerin doğru olup olmadığını sorduğum Molotov, Türkiye ile halen temas ve görüş teatisi halinde olduklarını söyledi. Stalin ile konuştuktan sonra beni saat 15.00'de tekrar kabul eden Molotov, Türkiye ile Sovyet Rusya Arasında sadece bir saldırmazlık paktı bulunduğunu ve ilişkilerin genelde iyi olduğunu, Sovyet Hükümetinin, bizim istediğimiz şekilde, Türkiye'nin devamlı tarafsızlığını temin için

*çalışmaya hazır olduğunu bildirdi. Sovyet Hükümeti, bugünkü çalışmada Türkiye'nin durumu ile ilgili görüşümüzü paylaşıyor. Türklerle temaslarda lütfen Molotov'un yukardaki beyanlarını kullanmayın.*⁶⁹

Ruslar, Almanlara, bir yardımlaşma paktı için Türklerle uzun süredir temaslar yürütüldüğünü söylenmemiş, Türkiye'nin tarafsızlığını temin için çalışılacağı vaat edilmişlerdi.

Ankara'dan aldığı talimat gereği, Rus tutumunu teşhise çalışan Türkiye büyükelçisi, Molotov'la ancak 5 Eylül günü görüşebilmişti. Molotov Büyükelçiye “*Tamamen değişmiş olan milletlerarası durumun Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında mevcut dostane ilişkiler meselesinin bundan iki hafta önce taraflarca belirtilenden daha başka bir tarzda ele alınmasını icap ettirdiği açıktır*”⁷⁰ diyordu. Büyükelçinin, Alman anlaşmasının Türkiye ile anlaşmaya engel mi olduğunu sorması üzerine Molotov, Alman anlaşmasının dost Türkiye ile bir anlaşma yapılmasına mani olmayacağını, ama yeni bir esas aranması lâzım geldiğini belirtmişti.

1.4.4. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye Verdiği Nota

Ankara Rusya'nın bu tutumunu, Büyükelçi Aktay'ın raporu gelmeden öğrenmişti. Ankara'daki Rus büyükelçisi 4 Eylül günü Dışişleri Bakanlığına bir nota takdim etmişti. Bu notada, “*Türkiye'nin esasen İngiltere ve Fransa ile anlaşmış olduğu ve bunu yaparken Sovyet Hükümetini haberdar etmediği uygun görmediği*” belirtildikten sonra, “*İngiltere ve Fransa ile yapılan müzakerelerden olumlu sonuç alınamadığından, İngiltere ve Almanya'nın Sovyetler Birliğine karşı muhtemel bir komploya girişmelerini önlemek amacıyla, Almanların bir saldırmazlık paktı teklifini kabul etmeyi imkan dahilinde gördükleri*” izah olunuyor ve netice olarak, Moskova'da Molotov'un, Türk Büyükelçisine “*meselenin daha başka tarzda ele alınması*” cümlesi tekrar ediliyordu.⁷¹

Ruslar, İngiltere ve Fransa ile yapılan müzakerelerden sonuç alınamadığından, Almanya ile bir anlaşmaya gitmek durumunun ortaya çıktığını, saldırmazlık anlaşması

⁶⁹ Kâmuran GÜRÜN, *a.g.e.* s.193

⁷⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar(1935-1939)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973 s. 225

⁷¹ Kâmuran GÜRÜN, *a.g.e.* s.194

teklifinin Almanlardan geldiğini söylüyorlardı. Oysaki Almanlar teklifin ilk olarak Ruslardan geldiğini gizlemiyorlardı.

Rusya, ortada Türkiye ile bir anlaşma yapmaya engel bir durum bulunmadığını belirtmekte, yalnız yeni bir esas, yani yeni bir temel bulunması gerektiğini ileri sürmekteydi. Fakat bunun ne olabileceği hususunda hiçbir işaret vermiyorlardı. Halbuki Almanlara, Türkiye'nin tarafsızlığını temin istikametinde çalışacaklarını söylemişlerdir. Fakat Ruslar, Türkiye'nin İngiliz ve Fransızlarla yapılan anlaşma hakkında kendilerine bilgi verilmediğini belirterek suçlamışlardı. Oysaki o tarihte henüz anlaşma parafe bile edilmemişti. Müzakereler hakkında Ruslara muntazaman bilgi de verilmişti.

Molotov, Türk Sefirini kabul ettiği 5 Eylül günü, Alman sefiri ile de görüşüyordu. Alman Sefiri, aldığı yeni bir talimatı yerine getirmek için gelmişti. Schulenburg'un bu görüşme ile ilgili olarak Bakanlığına yolladığı telgraf şöyleydi; *“Bugün 12.30'da, devamlı bağımsızlık konusunda, Sovyet Hükümetinin Türkiye üzerinde çalışmasını Molotov'dan tekrar istedim. Romanya'ya aktif bir müdahale için İngiltere'nin tazyikte bulunduğu ve İngiliz ve Fransız birlikleriyle yardıma gelineceği rivayetleri dolaştığını söyledim. Bu yardım ancak denizden gelebileceği cihetle, Boğazları kapatması için Türkiye'yi ikna etmesi Sovyet Hükümetinin menfaati gereği idi... Molotov cevabında Sovyet Hükümeti'nin Türkiye üzerinde büyük etkisi olduğunu ve bunu bizim istediğimiz yönde kullandığını söyledi. Rusya ile Türkiye arasında bir saldırmazlık paktı olduğunu, karşılıklı yardımlaşma paktı konusunda bir ara görüşmeler yapıldığı doğru ise de netice vermediğini ekledi.”*⁷²

Molotov'un Alman Sefirine söyledikleri de doğru değildi. Türkiye'ye tarafsızlık yönünde henüz bir teklifte bulunulmamıştı. Ayrıca artık yardımlaşma anlaşması yapılamayacağı değil, bu anlaşmanın eski düşünüldüğü şekliyle yapılamayacağı, yeni bir zemin bulunması gerektiği söylenmişti.

1.4.5. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin Notasına Cevabı

Türkiye 4 Eylül tarihli Rus notasını cevaplandırmıştı. Türk notasında, İngiliz-Fransız anlaşması hakkında bilgi verilmemiş olması tarizi, olaylar gösterilerek

⁷² Reymond James SONTAG - James Stuart BADDIE, *Nazi-Soviet Relations*, s.87

çürütüldükten sonra, durumun değişmiş olduğu kabul ediliyor ve Büyükelçi Terentieff'in yapmış olduğu telkini tamamen karşıladığı inancı ile yeni esası teşkil etmek üzere dört maddelik bir anlaşma tasarısı vermişlerdi. Türkiye'nin yeni teklif ettiği dört maddelik anlaşmanın;

Birinci maddesi, bir Avrupa ülkesi tarafından Karadeniz ve Boğazlar bölgesinde Türkiye ve Rusya'ya karşı bir saldırı halinde işbirliği yapılacağını,

İkinci maddesi, bir Avrupa ülkesi tarafından Balkanlar bölgesinde Türkiye ve Sovyetler Birliğine saldırı halinde işbirliği yapılacağını,

Üçüncü maddesi, Türkiye'nin aldığı taahhütlerin İngiltere ve Fransa'ya karşı işlemeyeceğini,

Dördüncü madde, anlaşmanın 15 sene süreli olacağına dairdi.

Rus sefiri, 15 Eylül günü Saraçoğlu'nu yeniden ziyaret ederek, Moskova'ya davetini tekrarlamıştı. Bunun üzerine Rusya'ya gitmenin zorunlu hale geldiği kabul edildi ve gidiş kararı alınmıştı.

1.4.6. Moskova Görüşmeleri (25 Eylül-15 Ekim 1939)

24 Ağustos 1939'da Sovyet-Alman Saldırmazlık Paktı imzalandıktan sonra, Almanlar, 1 Eylül'de Polonya'yı işgal etmeye başlamıştı. Sovyetler'de 17 Eylül'de Polonya'ya girerek işgale başlamış, Alman Orduları ile Bug nehri kıyısında buluşmuşlardı. Polonya'daki bu nehir aralarında sınır oluşturmuştu. Türkiye ile Sovyetler arasında bu fiili şartlar yokken bir yardımlaşma anlaşması projesi üzerinde çalışmalar yürütülmüştü. Dünya şartlarının değişmiş olmasına rağmen, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir yardımlaşma anlaşması ümit edilmişti. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu başkanlığında; Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın, Siyasi Birinci Daire Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin ve Özel Kalem Müdürü Zeki Polar'dan oluşan heyet, 22 Eylül'de bir Rus Savaş gemisiyle hareketle Odesa Limanına inmişlerdi. Heyet, Odesa'dan Moskova'ya giderken batıya sevk edilen askeri birliklerle karşılaşmışlardı.⁷³ Heyet, 25 Eylül'de Moskova'ya varmış, ertesi günü Molotov ile ilk görüşmeler başlamıştı. Ruslar görüşmede Sovyet-Türk

⁷³ İlhan TEKELİ / Selim İLKİN, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul-2018, s. 142

yardımlaşma anlaşması projesi üzerinde müzakere açmak yerine; Türkiye, Fransa ve İngiltere arasında parafe edilen üçlü ittifak anlaşmasını müzakere konusu yapmışlardı. Molotov, bu görüşmeden elde ettiği bilgileri hükümetine aktaracağını söyledikten sonra da Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un Moskova'ya geldiğini de bildiriyordu. Toplantı sonunda Molotov, Saraçoğlu'na bir belge uzatır ve müzakerelerin belgede izah olunan meseleyi de kapsayacağını söylemiş, Saraçoğlu'na belgeyi inceleyip meseleyi kendisi ile tartışmasını rica etmişti. Saraçoğlu meselenin mahiyetini sorduğunda Molotov, Montreux Sözleşmesi'nin hükümleri üzerinde yapılması gereken değişiklikler olduğunu açıklamıştı. Saraçoğlu, böyle bir meseleyi incelemek bir tarafa, onu söz konusu eden kağıdı almaktan dahi imtina ettiğini bildirmişti. Molotov talebinde ırar ederek müzakerelerde ortaya çıkacak meseleleri dışarı itmenin hiçbir işe yaramayacağını söylemiş ve ilk görüşmeler bu noktada kalmıştı.

Ertesi gün Rus Heyetine Stalin Başkanlık etmişti. Stalin nezaket ve uysallık göstererek, Fransa ve İngiltere ile ittifak anlaşması müzakerelerinde gösterdiği başarıdan dolayı Saraçoğlu'nu övdükten sonra; bu anlaşmayı Moskova'da hazırlanan anlaşma ile ahenkli hale getirmek için iki tadil teklifinde bulunmuştu.

Birinci değişiklik, üçlü anlaşmanın üçüncü maddesi ile ilgiliydi. Bu madde, Fransa ve İngiltere tarafından Yunanistan ve Romanya'ya verilen garanti nedeniyle, Türkiye'yi her iki Batılı devletle fiili işbirliğine ve bu garanti yüzünden savaşa katılmaları halinde de, kendilerine bütün imkânlarıyla yardıma mecbur ediyordu. Stalin, Türkiye'nin aldığı yardım taahhüdünün sadece istişareye çevrilmesi istemişti.

İkinci değişiklik, üçlü ittifak anlaşma tasarısındaki Rus çekince kaydına ait iki numaralı protokolde istenen değişiklikti. Bu protokole göre; *“Bahse konu anlaşma gereğince Türkiye tarafından alınan taahhütler, bu memleketi Sovyetler Birliği ile silahlı bir ihtilafa sürüklemek etki ve sonucunu doğuracak bir harekete zorlayamayacaktır”* diyordu. Stalin'in değişiklik talebi ise şöyleydi; *“Bu taahhütler, Büyük Britanya ve Fransa'nın Sovyetler Birliğine karşı harbe girmeleri halinde, Türkiye'yi bu devletlere yardımda bulunmağa zorlayamayacaklardır. Bu takdirde*

İngiliz-Fransız-Türk antlaşması harbin devamı müddetince etkisiz kalacaktır” diyordu.⁷⁴

Stalin bu değişikliklere ek olarak, antlaşma tasarısını Alman-Rus anlaşması ile ahenk haline getirmek için özel bir hüküm konmasını istemişti. Buna göre Türkiye'nin Almanya tarafından bir saldırıya uğraması halinde, Türkiye lehine Rus müdahalesi mecburiyeti tamamen ortadan kalkacaktı.

Toplantının sonuna doğru Stalin, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için daha önce Molotov tarafından Saraçoğlu'na vermeye çalışılan belgeyi tekrar masaya getirmişti. Türk heyeti belgenin içeriğini bu safhada öğrenmişti. Sovyetler, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni çeşitli durumlar ile ilgili maddelerini şöyle değiştirmek istiyorlardı.

1. Barış ve Savaş zamanlarında, Türkiye savaşa katılmış olsun veya olmasın, Türk ve Sovyet Hükümetleri Karadeniz'de sahili olmayan devletlere mensup gemilerin her geçiş talepleri hakkında birlikte karara varacaklardı.

2. Türkiye Montreux Sözleşmesi'nin 18'nci maddesinde öngörülen 30.000 tonluk haddin beşte birini aşan bir tonajın geçişine bundan böyle izin vermemeği taahhüt edecekti.

3. Türkiye Karadeniz dışı devletlerin bu denize insani gaye ile harp gemilerini göndermelerine bundan böyle müsaade etmiyecekti.

4. Muharip devletlere mensup olup, Milletler Cemiyeti Konseyinin kararı ile gönderilen harp gemilerinin geçişi ancak Sovyetler Birliği'nin bu karara katılması halinde mümkün olacaktı.

5. Türkiye v Sovyetler Birliği, aralarında peşin mutabakat sağlanmadan, Boğazlar rejiminin tadili ile ilgili hiçbir müzakereye katılmayacaklardı.

Oysaki Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlardan serbest geçiş prensibini getirmişti. Karadeniz'de ziyaret müddeti ve tonaj miktarı ile ilgili sınırlamalar koymuştu. Ayrıca Karadeniz'de sahili olmayan devletlerin bu denize insani bir gaye ile göndermek isteyecekleri 8.000 ton ile sınırlı Deniz Kuvvetleri'nin geçişi için istisnai ve süratli bir işlem öngörülmüştü. Montreux Sözleşmesi, Savaş halinde ve Türkiye

⁷⁴ Feridun Cemal ERKİN, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara-1968, s.141

savaş dışında bulunduğu takdirde, harbe katılan bütün devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesini menetmiştir. Bunun tek istisnası, Milletler Cemiyeti Konseyi kararı veya Türkiye'nin de iştirak ettiği Milletler Cemiyeti Paktı çerçevesi içinde akdedilmiş bir yardım anlaşması gereğince geçebile haliydi.⁷⁵

Sovyetler tarafından ileri sürülen talepler üzerinde hararetli tartışmalar olmuştu. Türk Heyeti Başkanı Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, üçlü ittifak anlaşması parafe edilmiş olduğu içi üzerinde değişiklikler yapılamayacağını, ancak taleplerini Hükümetine bildireceğini söylemişti. Ayrıca Fransız ve İngilizlerin de bu konuya muhalefet edeceklerini söylemişti. Saraçoğlu, Sovyetlerin koymak istedikleri Alman çekincesine karşı çıkmıştı. Böyle bir çekincenin anlaşmayı boşa çıkaracağını söylemişti.

Saraçoğlu, Boğazlar rejiminin değiştirilmesi konusunda Molotov karşısında gösterdiği dirayeti Stalin karşısında da göstermişti. Stalin, İki memleket arasında tasarlanan anlaşma çerçevesine giren bir talebe Saraçoğlu tarafından itibar edilmemesinin nedenini sormuştu. Saraçoğlu, başka devletlerin de imzasını taşıyan bir anlaşmanın sadece Sovyetler Birliği ile değiştirilmesine Türk Hükümeti razı olamazdı. Boğazlar rejiminin uluslararası mahiyetinden ayrı olarak Sovyet talebine karşı Saraçoğlu, Türkiye'nin Hünkâr İskelesi misalini hiçbir zaman tekrarlamayacağını söylemişti. Sözlerini “*Şayet Stalin yoldaş Boğazlar rejiminin tadili talebinde ısrar kararında ise, kendisinden memleketime derhal avdetimi kolaylaştırmasını rica ederim*”⁷⁶ diyerek sonlandırmıştı.

Türk Heyeti Moskova'yı terk etme noktasına gelmişti. Stalin, daha fazla ırar etmeden Sovyetlerin değişiklik tasarısına bir göz attıktan sonra; “*Saraçoğlu yoldaş tamamen haklıdır. Bu taslak çok kaba kaleme alınmıştır,*” diyerek toplantıyı sonlandırılmış, ancak müzakereleri sürdürme kararı verilmişti.

Türk heyeti- Sovyetlerle müzakere halinde iken 27 Eylül'de Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop Moskova'ya gelmişti. Bu nedenle Türk heyeti ile müzakereler kesilmişti. Stalin Moskova'daki Alman Büyükelçisine; Türkiye'nin bir yardım anlaşması teklif ettiğini, anlaşmanın Boğazları ve Balkanları da kapsayacağını, ancak

⁷⁵ Feridun Cemal ERKİN, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara-1968, s.142

⁷⁶ Feridun Cemal ERKİN, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara-1968, s.143

Türkiye'yi Büyük Britanya ile Fransa'ya karşı operasyonlara katılmakla yükümlü kılmayacağını bildirir. Stalin böyle bir anlaşmanın Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlayacağını düşünmektedir. Ribbentrop, büyükelçisine, bu anlaşmada Britanya ile Fransa'nın Boğazlardan savaş malzemesi nakletmesinin önlenmesinin Almanya ve Rusya'nın çıkarına olacağını Molotov'a bildirmesi talimatını vermişti.⁷⁷

Ribbentrop'un ziyareti sırasında Türkiye ile yapılan müzakereler kesilmişti. Sovyet yönetimi zaman kazanmak için Türk Heyetine bir program yapar. Ertesi gün Saraçoğlu, Moskova Ziraat Sergisi'ni ziyaret eder. Akşam, Fındıkkıran Balesi temsiline giderler. Türkiye'de denetlenen basın, Moskova'da doğan krizi yansıtmaz. Matbuat Genel Müdürlüğü bu sıkıntılı durumların gazetelere yansımalarını önler.⁷⁸

Ribbentrop'un Moskova'daki görüşmelerinin merkezinde nüfuz sahaları paylaşımı vardır. Müzakereler sırasında Ribbentrop Almanya, İtalya ve Japonya'nın aralarında nüfuz sahaları bölüşmesi yaptığını; Almanya'nın Güney Afrika'ya, İtalya'nın Akdeniz'in Afrika kıyılarına, Japonya'nın Asya'ya yöneldiğini, Sovyetlerin bu üçlüye katılarak gözlerini güneye çevirip ılık sulara çıkabileceğini söyler. Molotov, güneydeki ılık denizlerin neresi olduğunu sorduğunda aldığı yanıt, Basra körfezi ve Hint Denizi olur. Bu Sovyetlerin Boğazlar konusundaki taleplerini karşılamaktan uzak bir öneriydi. Molotov, Montreux Anlaşması'nın değiştirilmesinin ötesinde, Sovyetler Birliği'ni Boğazlardan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı koruyabilecek fiili garantiler istiyordu.⁷⁹

28 Eylül'de Sovyetlerle, Almanlar, nüfuz bölgelerini belirleyen gizli bir anlaşma imzalamışlardı. Nazilerle Komünistler birbirlerine karşı yaptıkları onca Bolşevik-Slav barbarlığı ve Faşist-Kapitalist sömürü propagandasından sonra, Ağustos'ta Polonya'yı paylaşma konusunda anlaşmışlardı. Otoriter devletler diplomasiyi daha büyük bir esneklikle sürdürebiliyordu.⁸⁰ Bu anlaşmayla Baltık ülkeleri ve Polonya'da belirlenen bir hattın doğusu Sovyetlere bırakılıyordu. Savaşa son vererek barış için birlikte çalışacaklardı. Savaş devam ederse bunun sorumluluğu İngiltere ve Fransa'nın üzerinde olacaktı. Almanya'nın savaş için ihtiyaç duyacağı hammaddeleri Sovyetlerin sağlayacağı kabul edilmişti. 1 Ekim'de Türk Heyetiyle

⁷⁷ Zehra ÖNDER, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Ankara-2010, s.33

⁷⁸ Altan ÖYMEN, *"İkinci Dünya Savaşında Türkiye"* Milliyet, 17 Eylül 1976.

⁷⁹ Necmi OSTEN, *İkinci Dünya Savaşının Bilinmeyen Yanları*, Acar Matbaacılık, İstanbul-1992, s.90

⁸⁰ ROBERTS J.M. , *Avrupa Tarihi*, İnkılap Kitabevi İstanbul-2010

müzakereler yeniden başlamıştı. Toplantıda konuşulanlar Almanlara bildirilmektedir. Müzakerelere Stalin de katılmaktadır. Üç talep dile getirilir. Boğazların ortak savunulması, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin Boğazlardan geçmeyeceğine dair garanti oluşturulması ve Sovyetler Birliğini Almanya ile savaşa sürüklemeyeceği konusunda bir rezerv bulunması⁸¹ Saraçoğlu, bu önerileri Ankara'ya bildireceğini söyler. Bu öneriler üzerine, Ankara, Londra ve Paris arasında yoğun ilişkiler kurulur. Ama Sovyetlerle yapılacak anlaşma Montreux Anlaşması'nın değiştirilmesi koşuluna bağlı hale gelince de Saraçoğlu'nun ziyareti sonuçsuz kalır.⁸² Türk Heyeti 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılır. Aynı Gün Başbakan Refik Saydam, CHP Meclis Grubu'nda yaptığı konuşmada, "Hariciye vekilimiz, Moskova'ya giderken Sovyetlerle aramızda ne yolda bir anlaşma yapılabileceği iki hükümetin beyninde görüşülmüştü. Moskova'da bu esaslar dâhilinde cereyan eden müzakerelerin bir anlaşmaya varması mümkün olmamıştır. Bunun sebebi, Sovyet Hükümeti'nin Hariciye Vekilimize büsbütün yeni teklifler serd etmiş olmasıdır" der.⁸³

Görüşmelerin kesilmesi üzerine, Ruslar ertesi günü ilan edilmek üzere bir bildiri metni de hazırlamışlar ve 16 Ekim akşamı bunu Saraçoğlu'na göstermişlerdi. Saraçoğlu'nun aynen kabul ettiği bu bildiriye, "*Türk-Sovyet ilişkileri hakkında yapılan görüş teatisinin dostluk havası içinde geçtiği ve iki ülkeyi ilgilendiren sorunlarda ilerde de temasta bulunmaya devam olunacağı*"⁸⁴ kaydedilmekteydi.

Saraçoğlu 20 Ekim günü Türkiye'ye dönmüş, kendisi daha yolda iken görüşmelerin kesildiğine dair telgraf alınır alınmaz, Üçlü Anlaşma, Ankara'da, 19 Ekim 1939 günü, orijinal şekliyle imzalanarak yürürlüğe girmişti. Türkiye'nin ve bütün Batı Dünyası'nın yanıldığı tek nokta Sovyetlerin-Almanya ile İttifaka girecek olmasıdır. Bu gelişme 1941'lere kadar Türkiye'ye korkulu anlar yaşatacaktır. Olay milli çıkarların ideolojilerin üstünde yer almasından başka bir şey değildi⁸⁵

⁸¹ ÖYMEN Altan, "*İkinci Dünya Savaşında Türkiye*", Milliyet, 13 Eylül 1976

⁸² TEKELİ İlhan, İLKİN Selim, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, I.Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul-2018, s.145

⁸³ Rıfki Selim BURÇAK, *Moskova Görüşmeleri 826 Eylül 1939- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara-1983, s. 106

⁸⁴ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e, s. 208

⁸⁵ Hasan KÖNİ, "*II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası*", Makale, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 1, Tarih:1988 s. 48

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ SÜRESİNCE SOVYETLER BİRLİĞİ İLE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

2.1. Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne Saldırısına Kadar Türk-Sovyet İlişkileri

2.1.1. İkinci Dünya Savaşının Başlaması

Almanya 27 Nisan 1939'da, Almanya, Polonya ile olan Saldırmazlık Anlaşmasını bozduktan sonra Doğu Prusya ile bağlantısını kesen Danzig şehri özerk bölgesi ile Polonya topraklarından geçen bir koridorun kendisine bırakılmasını istemişti. Polonya Hükümeti, Almanya'nın bu teklifini İngiltere ve Fransa'nın garantilerine güvenerek reddetmişlerdi.

Sovyetler Birliği ile Almanya arasında Saldırmazlık Paketi'nin imzalanmasından sonra Hitler'in durumu daha da sertleştirmişti. Muhtemel bir savaşı önlemek için ABD Başkanı Franklin Roosevelt 23-24 Ağustosta Almanya, Polonya, İsveç, Norveç, Danimarka, Belçika, Lüksemburg, Hollanda, Kanada ile Papa XII. Pius'a bir mesaj göndererek "*barışın kurtarılmasını*" için çaba harcamalarını istemişti. Bütün bu devletler mesajlar yayımlayarak barışın kurtarılması ricasında bulunmuşlardı. Belçika Kralı ile Hollanda Kraliçesi ortak olarak arabuluculuk yapmayı teklif etmişlerdi. İngiltere son bir çaba harçayarak Almanya ile Polonya'yı müzakere masasına oturtmak istemişti. Almanya, İngiltere'nin 28 Ağustosta yaptığı bu teklife Almanya razı olmuş göründü. Tam yetkili bir Polonya Temsilcisinin 30 Ağustos akşamına kadar Berlin'e gelmesini istemişti. Polonya temsilcisi Berlin'e 31 Ağustos'ta gelebilmişti. Hitler vermiş olduğu sürenin geçmiş olduğunu ileri sürerek temsilci ile görüşmeyi reddetmişti. 1 Eylül 1939 sabahından itibaren savaş ilan etmeksizin Alman orduları Polonya topraklarına girmeye başlamıştı.

Bu durum karşısında Polonya, İngiltere ve Fransa'dan vermiş oldukları garantiyi yerine getirmelerini istemişti. İngiltere ve Fransa Almanya'ya ultimatome vererek, Almanya askerlerini Polonya topraklarında çekmediği takdirde, Polonya'ya karşı taahhütlerini yerine getireceklerini bildirmişlerdi. Almanya bu ultimatolara

cevap bile vermemiştir. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan ettiler. Böylece II. Dünya Savaşı başlamış oldu.

Dünya'da bu olaylar yaşanırken, bu zaman diliminde Türkiye, Sovyetler Birliği ile bir yardımlaşma anlaşması yapmak için müzakereler yürütmüştü. Ancak Sovyetlerin talepleri uygun görülmediğinden yardımlaşma anlaşması yapma isteği sonuçsuz kalmıştı.

2.1.2. İkinci Dünya Savaşı Başlangıcında Türk-Sovyet İlişkileri

Almanya'nın 1 Eylül 1939'da Polonya'ya girmesi ve işgal etmeye başlaması ile birlikte 2.Dünya Savaşı başlamıştı. Rusya, Almanya ile yaptığı anlaşma gereği 17 Eylül 1939 Polonya'ya girmiş ve kendi bölgesini işgal ederek Almanya'nın müttefiki olarak fiilen savaşa girmişti. Bu tarihten 22 Haziran 1941 tarihine kadar yani Almanya'nın Rusya'ya saldırması ve Savaşın yönünün ağırlıklı olarak Avrupa'nın doğusuna kayması ile birlikte Rusya ile Türkiye arasında ilişkiler farklı bir yön almaya başlamıştı. Rusya'nın Almanya'nın safında bulunduğu dönemde Türkiye Rusya ilişkilerinde üç önemli Diplomatik sorun önem taşımaktaydı. Bunlar;

- a. Fransa'nın Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye üzerinden bir askeri harekât ile Bakü petrol sahalarını vurma fikri.
- b. İngiltere'nin Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkilerini geliştirme çabaları.
- c. Sovyetler Birliği'nin Mihver Devletleri ile Türkiye üzerinde pazarlıkları.⁸⁶

2.1.2.1. Fransa'nın Bakü Petrol Sahalarını Vurması Fikri

17 Eylül 1939 günü Rusya, Almanya ile yapılan anlaşma çerçevesinde, Polonya'nın kendisine bırakılan bölgelerini işgale başlayınca Fransa'da ciddi bir reaksiyon uyanmıştı. Polonya ile 1919'dan beri çok yakın ilişki kurmuş ve ona yardım taahhüdü sebebiyle Almanya'ya savaş açmış olan Fransa, Rusya'nın bu davranışını düşmanca bir hareket olarak değerlendirmişti.

⁸⁶ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e. s. 214

30 Kasım 1939 günü, Rusya Finlandiya'ya savaş açınca, Fransa'da Rusya aleyhindeki hissiyat daha da düşmanca bir görünüme girmişti. Fransa Meclisinde, Başbakan Daladier, Rus saldırıları karşısında pasif kaldığı için tenkit edilmişti.

Daladier, İngiltere-Fransa arasında oluşturulan Yüksek Savaş Konseyinde, Rusya ile ilişkilerin kesilmesini teklif etmiş ise de, İngiltere bu düşüncüyü olumlu karşılamamıştı.

Daladier, 19 Ocak 1940 günü, Genelkurmay Başkanı General Gamelin'e Rusya'nın Bakü'deki petrol sahalarının bombardıman edilerek, hem Almanya'ya petrol sevkiyatının durdurulması, hem de Rusya'nın savaş gücüne bir darbe indirilmesi için etüt hazırlanması talimatını vermişti.

General Gamelin'in bu çalışmayı yürüttüğü, İngiliz ve Fransız donanmalarının Karadenize girerek, Batum'u bombalamaları, Türkiye, Irak ve İran'daki meydanlardan havalanacak uçakların Bakü'yü bombalayıp petrol tesislerini yok etmeleri gibi ihtimallerin ortaya konulduğunu, Suriye'de bulunan General Weygand'ın da o bölgede bir askeri yığınak yapmakla meşgul olmaktadır.

General Gamelin bu ihtimalleri, 31 Ocak 1940 günü, İngiliz komuta heyeti ile yaptığı toplantıda dile getirmiş fakat hiç de sıcak bir yaklaşım görmemişti.

Mart başlarında, Rusya bu planlardan haberi olmuş ve Kafkasya'ya kuvvet sevkine başlamıştı. Moskova'daki ABD Büyükelçisi Steinhardt, 9 Mart tarihinde Bakanlığına yolladığı bir telgrafta, *"Bu gece, Moskova'dan Hazar Denizi bölgesine yoğun bir asker sevkiyatı başlayacaktır. İngiliz ve Fransızların Bakü petrol bölgesine bir saldırısından korkulmaktadır. Vorosilov 6 Mart'ta Hazar bölgesine hareket etmiştir,"*⁸⁷ deniyordu.

Almanya 3 Temmuz 1940 günü Fransa'da ele geçen bazı gizli belgeleri açıklamıştı. Bu belgeler arasında Türkiye'yi yakından ilgilendiren Bakü Planı hazırlıkları da bulunmaktaydı. Açıklanan belgeler Türkiye'yi suçlamaya yönelikti. Türkiye'nin planı üstü kapalı olarak kabul ettiği yorumu yapılıyordu. Almanya belgeleri açıklamakla, bir yandan Batı ile Sovyetlerin, diğer yandan zaten soğuk olan Türk-Sovyet ilişkilerini koparmayı amaçlamıştı. Sovyet basını planı ve Türkiye'yi sert biçimde eleştiriyordu. Sovyetler Ankara Büyükelçisi Terentiev'i geri çağırmışlardı.

⁸⁷ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)* Dışişleri Bakanlığı Yayınları, s.85

Türk Hükümeti belgelerin tahrif edilmiş olduğunu söylüyordu.⁸⁸ Molotov bu konuda Moskova'daki Türk Büyükelçisinin dikkatini çekmişlerdi.

Fransa'nın çökmesinden sonra Fransız arşivlerini ele geçiren Almanlar, banların arasından bazı belgeleri yayınlamışlardı. Bu belgelerin birinde Ankara'daki Fransız Sefiri Massigli'nin bir raporu da vardı. Bu raporda; Türkiye Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun bir konuşması sırasında, kendisine, Rusya'nın Bakü'deki petrol kuyularına bir hava saldırısı yapılmasını telkin ettiği kayıtlı idi. Türkiye'nin bilgisi dışında gelişen bu olaylar, Türkiye'yi zor durumda bırakmıştı. Rusya'nın 13 Mart 1940'da, çok ılımlı şartlarla Finlandiya savaşına son verişini, muhtemel bir Fransız saldırısından endişe ile izah edilmekteydi.

2.1.2.2. İngiltere'nin Türk-Rus İlişkilerini Yakınlaştırma Çabalar

Daha sonraki tarihlerde Churchill Hükümetinde bakan olarak görev alacak olan, görüşleri itibarıyla İşçi Partisinin aşırı sol kanadına mensup İngiliz Büyükelçisi Sir Stafford Crips, henüz Moskova'ya tayin edilmeden önce;1940 Şubatında Uzak-Doğuda bazı temaslar yapmakta iken, Çunking'de, Rus Sefiri ile görüşmüş ve Rusların İngiltere ile yakınlaşma arzusunda olduğu izlenimi edinmişti. Dönüş yolunda Moskova'ya da uğrayarak Molotov ile de bir görüşme yapış ve Molotov kendisine, Rusya ile İngiltere arasında bir ticaret anlaşması, hatta siyasi bir anlaşma yapılabileceğini söylemiştir.

Sir Stafford'un Londra'ya dönüşünden sonra, Batıda Alman saldırısının başlamasına kadar, İngiltere ile Rusya arasında bir ticaret anlaşması yapılması için işbirliği önerileri görüşülmüş, ancak bir ilerleme olmamıştı.

Sir Stafford, bu temasların iyi yürütülmediği, Ruslarla anlaşma yapmanın mümkün olduğu görüşünü ileri sürmekteydi. Bu sebeple kendisi Moskova'ya Büyükelçi olarak tayin edilmiş ve 12 Haziran günü görevine başlamıştır. Churchill bu tayin münasebetiyle Stalin'e özel bir mektup yazarak Cripps'e vermişti. Bu mektubu takdim etmek üzere, 1 Temmuz günü Stalin tarafından kabul edilen Cripps, konuşma sırasında, hiç talimatı olmamasına rağmen, tamamen kendi inisiyatifi ile Türkiye ile

⁸⁸ Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1935)*, Yurt Yayınları, Ankara-1986, s.132

ilişkilerin yakınlaştırılması yönünde İngiltere'nin yardımcı olmasını Sovyet Hükümetinin nasıl karşılayacağını sormuştu.

Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Hugessen'in yazılı olarak 13 ve 16 Temmuz günleri, Türk Dışişlerine verdiği bilgilere göre, bu soruya Stalin'in cevabı şöyle olmuştur;

*“Türkiye ile ilişkiler düzeltilebilir. Sovyetler Birliği, İngiltere Hükümetinin bu amaçla yapacağı yardımı hazla karşılayacaktır. Sovyetlerin, ne Karadeniz'e, ne de Karadeniz Boğazında, Türkiye aleyhine düşmanca herhangi bir harekette bulunmak konusunda hiçbir düşünceleri yoktur, ancak Boğazların kontrolü sorununa bir düzen verilmeli ve bütün Karadeniz devletleri buna katılmalıdır. Bu sorun çözümlenmedikçe Türkiye ile ilişkiler tam manasıyla memnuniyet verici olamaz.”*⁸⁹

Cripps'in, meselenin Türkiye ile yeniden tartışılmasının hayırlı olacağını telkin etmesi üzerine Stalin, İngiliz Hükümetinin bu amaçla harekete geçerse memnun olacağını bildirmişti.

Stalin, Almanya ve İtalya'nın bir saldırısı karşısında Balkan devletlerinin direnmekte ortak çıkarları olduğunu kabul ile bu takdirde her şeyin Türkiye'ye bağlı olduğunu ve aynı şekilde Balkan işlerinde istikrarın Türkiye'ye düşeceği fikrindeydi. Almanya'nın Türkiye'ye saldıracağını sanmadığını söyleyen Stalin, Türkiye ile ilişkilerini “fena değil” diye ifade ederek, Türkiye'nin hangi istikamette fırlayacağını tahmin etmenin güç olduğunu eklemiştir.

1941 yılının Şubat ayında, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in Türkiye ziyareti münasebetiyle Ankara'ya gelen Cripps, Saraçoğlu ile özel bir görüşme yapmıştı. Cripps'in “Sovyetler hakkında ne düşünüyorsunuz, Sovyetlerin Türkler hakkında ne düşündüklerini tahmin ediyorsunuz” diye sorması üzerine, Saraçoğlu'nun verdiği cevap şöyledir.

“...Sovyet Hükümeti'nin uzun sürecek bir muharebenin devamı esnasında, ele geçireceği fırsatları bir taraftan istismar etmekle beraber, diğer taraftan da uzun harbin tevhit edeceği ıstıraplardan ve yorgunluklardan da azami derecede istifade etmek için hazırlanmak politikasını takip ettiğini ve zaman zaman kah sağa kah sola temayül göstermek suretiyle politikasını tatbik çalıştığını zannettiğini, ve nihayet

⁸⁹ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s. 15

Finlandiya harbinin sertliği ve bilhassa Fransız ordusunun yıkılmasından sonra, Avrupa'da yalnızlığını ve zaafını hissetmiş olan Sovyetlerin, Almanya'ya karşı seslerini yükseltmek imkanını kaybetmiş olduğundan ve Almanya yorgun bir hale düşünceye kadar uysal bir politika takip edeceğine kani bulunduğumu, Almanların Karadeniz'e inmelerine ses çıkarmamış olan Sovyetlerin bundan sonra da Almanların herhangi bir hareketlerine ses çıkarmayacaklarına emin olduğumu söyledikten sonra, sorunun asıl bize taalluk eden kısmına geçerek, Türkiye harbe girmedikçe Sovyetlerin Türkiye'ye karşı bir harekete geçmeye cesaret edemeyeceklerini, şayet Türkiye harbe gire ve harp talihi Türkiye için mesut bir inkişaf gösterirse, Sovyet Hükümeti bu mesut inkişafıla muvazi olarak Türkiye'ye karşı dost, bitaraf ve adeta müttetik muamelesi yapacaklarını zannettiğimi, fakat harp talihi Türkiye için fena neticeler verecek olursa, Sovyetlerin Polonya'ya karşı tutmuş oldukları yolu, Türkiye'ye karşı da tutmaları ihtimalinin çok olduğunu söyledim.”⁹⁰

Cripps, Türkiye dönüşü Sovyet Dışışleri Bakan Yardımcısı Vişinski ile görüşmüş ve Saraçoğlu'ndan dinlediklerini ona nakletmişti. Vişinski 9 Mart akşamı Haydar Aktay'ı davet ederek, Rusça metnini de vermek suretiyle, aşağıdaki tebligatı yapmıştı.

“Bu kere Türkiye'den avdet eden İngiltere Sefiri Cripps'in Hariciye Komiser Muavini Vişinski aracılığıyla Sovyet Hükümetine vaki beyanatından, Türkiye'nin, herhangi bir yabancı devlet tarafından tecavüze maruz ve topraklarını silahla müdafaaya mecbur kaldığı takdirde Sovyetler Birliğinin de Türkiye'nin işbu müşkül vaziyetinden istifade ile kendisine tecavüz edeceğinden korktuğu anlaşılmaktadır. İş bu rivayetin Sovyetler Hükümetinin vaziyetine uymadığını ve bilakis şayet Türkiye herhangi bir yabancı devlet tarafından tecavüze uğrar ve mülki tamamlığını silahla müdafaaya mecbur olursa, Sovyetlerle arada mevcut saldırmazlık paktına istinaden Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin tam bir anlayış ve bitaraflığına güvenebileceğini Başvekil ve Hariciye Komiseri namına beyana memurum,”⁹¹ demişti.

Aktay, “Türkiye'nin bir Sovyet tecavüzünü zaten beklemediğini, ancak yaşanan tarihi anlarda böyle bir beyanatın son derece memnunluk yaratacağını ve esasen

⁹⁰ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Dışışleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s. 71

⁹¹Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Dışışleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s. 72

*dostane olan münasebatımızda yeni bir devrenin ilk kademesini teşkil edeceğini*⁹² söylemiştir.

Yapılan diplomatik görüşmeler sonunda Türkiye'nin talebi ile 25 Mart 1941 tarihinde, Ankara ve Moskova'da bir bildirge yayınlanmıştı.

“Türkiye harbe girmeğe mecbur olduğu takdirde Sovyetlerin Türkiye'nin müşkülâtından istifade ederek kendisine hücum edeceklerine dair ecnebi matbuatta çıkan haberler üzerine ve bunlarla alakadar bir istifsar dolayısıyla Sovyet Hükümeti aşağıdaki hususları Türkiye Hükümetine bildirmiştir.

1. Bu gibi haberler Sovyet Hükümeti vaziyetine kat'iyen tevafuk etmemektedir.

2. Şayet Türkiye hakikaten tecavüze uğrar ve topraklarını müdafaa için harbe girmeğe mecbur kalırsa o zaman Türkiye, Sovyetler ile arasında mevcut saldırmazlık paktına istinaden Sovyetler Birliğinin tam anlayışına ve tarafsızlığına güvenebilir.

*Bu beyanat dolayısı ile Türkiye Hükümeti Sovyet Hükümetine samimi teşekkürlerini beyan etmiş ve Sovyet Rusya'nın da böyle bir vaziyete uğraması halinde Türkiye'nin tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebileceğini bildirmiştir,*⁹³ deniyordu.

İngiltere'nin Moskova Büyükelçisi Cripps'in kendi inisiyatifi ile başlatıp, gene kendi inisiyatifi ile yürüttüğü bu temaslar, Türk-Sovyet deklarasyonu gibi, hiçbir yararı olmayan bir deklarasyonun yayınlanması ile son bulmuştu.

2.1.2.3. Sovyetler Birliği'nin Mihver Devletleri ile Türkiye Üzerinde Pazarlıkları

1. Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırması ve bunun sonucu İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmeleri ile birlikte 2. Dünya savaşı Avrupa'da başlayınca Rusya 1. Dünya Savaşı'nda kaybettiği toprakları geri alma politikasını uygulamaya başlamıştı. Rusya Almanlarla birlikte Polonya'nın taksimine iştirak etmekle birlikte, Fin harbini İngiltere ve Fransa'nın saldırmasından çekinerek, ılımlı şartlarda bitirdikten sonra ve Almanya'nın da Batı Avrupa harekâtını başlatınca, Baltık devletlerinin ilhakını da gerçekleştirdikten sonra, sıra Balkanlarla ilgilenmeye gelmişti.

⁹² GÜRÜN Kâmuran, a.g.e. s. 233

⁹³ GÜRÜN Kâmuran, a.g.e. s. 233

Rusya Karadeniz boyunca askeri birlik toplanma ve yığma faaliyetine girişmişti. O tarihlerde gazetelerde çıkan haberlerde; Romanya'ya bir Alman saldırısı halinde İngiltere ve Fransa'nın Boğazlardan geçerek yardıma gidecekleri yolundaydı. Rusların Karadeniz bölgesine asker yığmasının nedeni ise Batum ve Bakü'ye saldırı projelerini öğrenmiş olmasındandı. O tarihte Türkiye bunu bilmiyor, Türkiye'nin bilmediğini de Rusya bilmiyordu.

Almanların Romanya'ya girmeleri halinde, Bulgarların Dobruca'yı işgale kalkışabilecekleri ihtimali göz önünde tutarak Türkiye Bulgar hududuna asker yığmış ve Ruslara da bilgi verilmişti.

İtalyanların harbe katılacağına 10 Haziran 1940'ta kesinlik kazandığı günlerde Türkiye'nin alacağı tedbirler hakkında Ruslara bilgi vermek için Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay, Molotov'u ziyaret ederek; İtalya vaziyetinden bahisle, Türkiye'nin alacağı tedbirlerden kendisini haberdar etmişti.

Molotov; İtalya harbe girdiği takdirde Türkiye'nin savaşa katılmasının zaruri olup olmadığını sormuştu. Büyükelçi; İtalya savaşa katılırsa Türkiye'nin ihtiyati tedbirler alması ve kısmi seferberlik ilan etmesi zorunlu olacaktır diyerek, bundan harbe girmeye mecbur olduğumuz manası çıkmadığını söylemişti. Molotov, bu defa Yugoslavya ve Yunanistan'a bir saldırı olursa vaziyetiniz ne olacaktır diye sormuştu. Aktay; Bu konuda anlaşmanın açık olduğunu, istişarede bulunulacağını söylemişti. Bunun üzerine, *“siz esasen kısmi seferberlik yaptınız Kars havalisinde ve Bulgar hudutlarında askeri tedbir aldınız, askeri makamlarımızın bu konuda malumati vardır”* dedi. Aktay ise; *“Kars'la ilgili haberlerin yanlış olduğunda ısrar etmem üzerine, Molotov, alınan askeri tedbirlerin dünyaca malum olduğunu belirterek, Sovyet askeri makamlarının da buna mukabil Kafkasya'da bazı askeri tedbirler aldığını,”* söylemişti.⁹⁴ Molotov, Türk Büyükelçisi Aktay'ı dinlemiş ve beyanlarını not etmişti.

İtalya 10 Haziran 1940 tarihinde İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşa savaşa girdiğini ilan etmişti. 11 Haziran'da İngiliz ve Fransız Büyükelçileri, Türkiye'den İtalya'ya savaş ilan ederek seferberlik yapmasını, ayrıca deniz ve hava üslerini de Müttefiklere açması gerektiğini bildirmişlerdi. Türkiye önceden ordusunun gücünü arttırmaya başlamıştı. Ama hükümet bu teklifi kabul etmemeye karar vermişti. Bu

⁹⁴ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973,

kararını üçlü anlaşmanın ikinci protokolündeki, kendisini Sovyetler Birliği'yle çatışmaya sokabilecek durumlarda yükümlülüklerini yerine getirmeyeceğine ilişkin çekinceye dayandırılmıştı.⁹⁵ Bu çekinceyi temellendirmek için Türkiye, Moskova'da yaptıkları yoklamadan olumsuz sonuç aldıklarını da eklemişlerdi.

Bu kararın CHP Parti Grubu'nda konuşulması sırasında Refik Şevket İnce, Recep Peker ve Hikmet Bayur; Türkiye'nin söz verdiğini, hemen savaşa katılması gerektiğini savunmuşlardı. Bu konuşmaları köşkteki odasında dinleyen İnönü, hemen Meclis'e gitmiştir. Refik Saydam ve Saraçoğlu'nun konuşmalarından sonra CHP Grubu sakinleşmiştir. Hükümetin kararı kabul edilmişti. Bundan sonra Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu kararı İngiliz ve Fransız büyükelçisine bildirmişti. Bu büyükelçilerin beklemediği bir durumdu. Öfkelenirler, Türkiye'yi bahane bulmakla suçlarlar. İnönü'den randevu isterler. Büyükelçiler, İnönü'nün huzuruna çıktığında Dışişlerinden gelen bir not Fransa'nın teslim olduğunu bildiriyordu. İnönü, büyükelçilere, Paris'in düşmüş ve mütareke görüşmelerinin başlamış olmasından duyduğu üzüntülerini bildirdi. Büyükelçiler, bu haberi ilk kez İnönü'den alıyordu. Fransa elçisi duygusallık içinde ağlıyordu. Onu teselli etme isteyen İnönü; "*ağlamayınız ekselans, Fransa'sız bir Avrupa düşünülemez*" diyecektir.⁹⁶

Sonunda İngiltere, Türkiye'nin böyle bir hakkı olduğunu kabul etmiş, ama Dunkirk'teki çekilmeden sonra Türkiye'ye yeni silah gönderemeyeceklerini açıklamıştı.⁹⁷ 20 Haziran'da ise İngiliz Büyükelçisi, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek İtalya'nın Yunanistan'a saldırması halinde Türkiye'nin ne yapacağı konusunda bilgi istemişti. Türkiye'nin yanıtı ise Balkan Paktı'nın savaşa girme zorunluluğu yaratmadığı biçiminde olmuştu.⁹⁸

Bu tarihten sonra İngiltere duruma razı olmuştur. İngiltere'nin tüm cephelerde savunmaya geçtiği bir dönemde, Türk ordusunun savaş hazırlığı yapmasına bir katkısı olmayacaktı. Artık İngiltere bakımından en iyi durum Türkiye'nin tarafsız kalmasıdır. 26 Haziran'da Türkiye, savaş dışı kalacağı konusunda bir deklarasyon yayınlamak için

⁹⁵ İlhan TEKELİ / Selim İLKİN, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, 1.Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul-2018, s.164

⁹⁶ İlhan TEKELİ / Selim İLKİN, *a.g.e.*, s.165

⁹⁷ Selim DERİNGİL, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-1994, s. 114

⁹⁸ Kâmuran GÜRÜN, *a.g.e.* s. 227

İngilizlerle ilişki kurduğunda, İngilizlerin istediği sadece “şimdilik” sözcüğünün ilavesi olmuştur. Bu bildirge açıklandığında von Papen, Berlin’e çektiği telgrafta oyun kazanıldı diyecektir.⁹⁹

Müttefiklerin Türkiye’nin de savaşa katılmasını resmen talep ettiklerinde, Feridun Cemal Erkin; “*bu talep hakkında mütalaası sorulan Molotov, öylesine şiddetli bir reaksiyon gösterdi ki, Türkiye’nin 2 numaralı Protokolü ileri sürerek savaş dışı kalmaktan başka yapabileceği bir şey kalmamıştır*” diye yazmıştır.¹⁰⁰

Bu konuda von Papen’in hatıratında; “*Moskova’da Rus Alman anlaşmasının imzasından sonra Türkiye’nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri soğumuştur. Türkiye’nin, Batılı müttefiklerin muharip ortağı durumuna girmesi halinde, Rusların Boğazlar üzerindeki eski iddialarını ortaya atacakları belli oluyordu... Bu kuvvetli delili Saraçoğlu ve Menemencioğlu’na belirtmekte tereddüt etmedim. Rus Sefiri Terentieff ile pek çok konuşmamdan, Hükümetinin Montreux sözleşmesini barış yoluyla veya kuvvete başvurarak değiştirmek hususunda ne derece istekli olduğunu öğrenmişim,*¹⁰¹ diye yazmıştı

Molotov 25 Haziran günü, Moskova’daki İtalya Sefiri ile bir görüşme yapmıştı. İtalya Sefiri Rosso, bu görüşmeyi, Alman Sefirine anlatmış, o da bakanlığına aşağıdaki telgrafi çekmiştir.

“*...Sovyet Hükümeti, İtalyan-Sovyet ilişkilerinin derhal ve kesin şekilde yeniden kurulması ve Alman-Rus ilişkilerindeki temele oturtulması gerektiği görüşündedir... Bulgaristan ve Sovyetler Birliği iyi komşudurlar. Sovyet-Bulgar ilişkileri sıkıdır ve daha da sıkılaştırılabilir. Bulgarların Dobruca üzerindeki ve Ege Denizinde mahreç talepleri Sovyetler Birliğince haklı görülmekte olup, bunların gerçekleştirilmesine hiç itirazı yoktur... Sovyetler Birliği Türkiye’ye büyük kuşku ile bakmaktadır. Bu, Türkiye’nin Rusya’ya ve diğer devletlere yönelik gayri dostane davranışının sonucudur. Molotov diğer devletler deyimi ile açıkça Almanya’yı ve İtalya’yı kastetmiştir. Sovyetlerin Türkiye hakkındaki kuşkuları Karadeniz’e yönelik Türk tutumu ile daha da artmıştır. Türkiye Karadeniz’de ve Boğazlarda başrolü oynamak, mutlak hâkimiyet hakkı kullanmak istemektedir. Sovyet Hükümeti Batum’a yönelik Türk tehdidini karşılamaktadır. Bu münasebetle Alman ve İtalyan menfaatleri göz*

⁹⁹ Kont Galeazzo CİANO, *Kont Ciano’nun Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul-1946 s. 9

¹⁰⁰ Feridun Cemal ERKİN, *a.g.e.* s.186

¹⁰¹ Necip AZAKOĞLU, *Franz Von Papen’in Anılarından*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul-2015 s.460

*önünde tutulacaktır. İtalya Karadeniz’de Rus hegemonyasını tanırsa, Sovyet Hükümeti Akdeniz’de İtalyan hegemonyasını tanıyacaktır,*¹⁰² demişti. Türkiye 13 Haziran günü, savaşa katılmayacağını açıklarken, Rusya’nın bu düşüncelerinden haberi yoktu. Türkiye savaşa girmiş olsaydı büyük bir tehlike ile karşılaşmış olacaktı.

Rusya, 23 Haziran günü Besarabya ile Bukovina’yı, eğer barışçı yollarla teslim edilmezse, zor kullanarak alacağını Almanya’ya bildiriyordu. Rus-Alman gizli anlaşmasında Bukovina yer almamıştı, Almanlar bunu hatırlatınca, Rusya sadece kuzey Bukovina ile yetinebileceğini belirterek, bu bölgelerin teslimi için 26 Haziran günü Romanya’ya bir ultimatom vermişti. Almanya’nın Romanya’ya Ruslara olumlu cevap verilmesini tavsiye etmesi üzerine Besarabya ile Bukovina 30 Haziran günü Rus işgaline geçmişti.

Romanya, Rus ultimatomunu alınca, 27 Haziran günü Ankara’da bir teşebbüs yapıyor ve Sovyet ultimatomu geri çevrilerek savaş başlarsa, Bulgaristan’ın da Romanya’ya saldırması halinde, Türkiye’nin Romanya’ya yardım edip etmeyeceğini sormuştu. Romanya Rus ultimatomunu kabul edince Türkiye bu teşebbüse cevap vermek zorunluluğundan kurtulmuştu. Balkan Paktı anlaşmasında her ne kadar Rus çekincesi mevcut idiyse de, Bulgaristan’a karşı hareketsiz kalınması mümkün değildi.

Cripps’in Stalin’le görüşmesi ve Türkiye ile Balkan konusunu dile getirmesi tam bu olaylardan sonra 1 Temmuz günü vukuu bulmaktaydı. Bu tarihlerde Almanlar, Fransız arşivlerinde ele geçirdikleri vesikaları ve Messigli raporunu yayımlamaktaydılar. Moskova’daki Büyükelçi Aktay Ankara’ya aşağıdaki telgrafi yollamıştı.

*“Finlandiya ve Baltık devletlerinden sonra ilk hedefin Romanya, ikincisinin de Türkiye olduğunu müteaddit telgraflarımda arz etmişim. Bir zamanlar Fransız mütarekesi üzerine burada uyanan Alman korkusu nedeni ile Kafkasya ve Karadeniz sahillerindeki kuvvetlerin geri alınması bu tehlikeyi bertaraf eder gibi görünmüşse de, İngiltere’nin mukavemete karar vermesi ve Almanların batıda fazla meşguliyetle bir sefere hazırlanmakta bulunuşu Sovyetleri ani surette Besarabya işine sevk etmişti.”*¹⁰³

¹⁰² Raymond James SONTAG / James Stuart BADDIE, a.g.e. s.98

¹⁰³ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, s.94

Büyükelçi Aktay, Almanların yayımladığı vesikalar ile ilgili olarak açıklama yapmak üzere 9 Temmuzda Molotov ile 11 Temmuzda da yardımcısı Lozovski ile görüşmüştü. Lozovski ile yapılan görüşmede, yayınlanan belgelerin sahteliğine dair deliller gösterdikten sonra “...bu feci oyuna gelmemek için en iyi tedbir iki tarafın birbiriyle daha sıkı temasa gelmesi ve açık yürekle konuşması” kararlaştırılmıştı.

Finlandiya, Baltık ülkeleri ve Romanya konuları, Rusya'nın istekleri istikametinde halledilince, Rus-Alman gizli protokolünde öngörülen hükümler gerçekleşmiş oluyordu. İki ülke ilişkilerinin daha samimileşmesi gerekirken tam aksi bir durum ortaya çıkmaya başlamıştı. İlişkilerdeki bu soğuma, 12-24 Kasımda Molotov'un Berlin ziyaretine kadar artarak devam etmişti.

Ekim ayı geldiğinde İtalya'nın Yunanistan'a karşı bir saldırıya geçme ihtimali gittikçe kuvvetlenmekteydi. Türkiye böyle bir ihtimali göz önünde tutarak Trakya'da hazırlık yapmaktaydı.

17 Ekim günü Molotov, Büyükelçi Aktay ile yaptığı bir konuşmada, Trakya'daki bu hazırlıklar konusunda memnuniyet belirtiyor ve bunların İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasını önleyeceğini kanısında olduğunu söyleyerek Türkiye'ye dostluk hislerini teyit ediyordu.¹⁰⁴

İtalya 28 Ekimde Yunanistan'a saldırtmıştı. Bu saldırı üzerine Rus Dışişlerini tekrar ziyaret eden Büyükelçi Aktay, Türkiye'nin bir saldırıya uğrarsa kendisini savunmaya kararlı olduğunu bildirerek, böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi halinde Sovyetlerin ne gibi yardımda bulunabileceklerini sormuştu. Ruslar buna “*soruyu pekiyi anlayamadıklarını, zira askeri veya başka türlü yardım konularındaki iki memleketi bağlayıcı bir anlaşmanın mevcut olmadığı*” cevabını vermişlerdi.¹⁰⁵

Bu tarihlerde Büyükelçi Cripps, hala Türkiye'nin Boğazlarda Sovyetlere tavizde bulunması telkinine devam etmekteydi.

¹⁰⁴ İkinci Dünya Savaşı yılları, *a.g.e.* s.24

¹⁰⁵ İkinci Dünya Savaşı yılları, *a.g.e.* s.77

2.1.3. Alman-Sovyetler Birliği Görüşmelerinde Türkiye Pazarlığı

23 Ağustos 1939'da Moskova'da imzalanan Alman-Sovyet saldırmazlık paktı ile daha sonra Saraçoğlu Moskova'da iken Ribbentrop'un imzaladığı yine bu iki ülke arasında Doğu Avrupa'daki çıkar bölgelerini saptayan gizli anlaşmalar gerilim yaratmıştı. Özellikle Sovyetlerin Finlandiya ve Romanya konusundaki uygulamaları sert notaların gönderilmesine neden olmuştu. Alman Genelkurmayı, 3 Temmuz 1940'tan itibaren Rusya'ya saldırı planı üzerinde çalışıyordu. Hitler, İngiltere'nin işgalini süresi belirsiz bir şekilde ertelemek zorunda kalınca, 17 Ekim 1940'ta görüşmek üzere Molotov'u Berlin'e çağırmıştı. Almanya; Sovyetler Birliği, Japonya, İtalya arasında çıkar bölgeleri paylaşmasına dayanan dörtlü bir pakt arayışına girmişti. Bu müzakerelerde Almanya, önerilerini “*Yeni Nizam*” doktrinine oturtuyordu. 12 Kasım günü Ribbentrop, Molotov'la yaptığı konuşmada, İngilizlerin fiilen yenildiğini ama mağlubiyetin itirafının beklendiğini söyleyerek artık sıranın dünyadaki çıkar bölgelerinin bölüşülmesine gelmişti. Almanya, Avrupa'da yeni nizamı kurduktan sonra kendisi için yeni hayat sahası olarak Orta Afrika'yı düşünmüştü. Bunun dışındaki alanlarda Büyük Asya alanının oluşturulmasında Sovyetler kendi isteklerini rahatça formüle edebilecekti. Almanya, Sovyetlerin güneyde açık denize çıkmasını uygun görüyordu. Bu güney denizi Hint Okyanusu ya da Basra körfezi olabilirdi. Ama Rusların düşündüğu güney denizi faklıydı. Onlar Boğazların denetiminde söz sahibi olmayı, Bulgaristan ve Romanya'daki çıkarlarına da açıklık kazandırılmasını istemişti. Molotov'un bu konudaki ısrarı karşısında kızan Hitler, “*Eğer Almanya Rusya'yla hesaplaşacak bir saha ararsa, bunun için Boğazlara ihtiyaç duymaz*” demişti.¹⁰⁶

13 Kasım'da Ribbentrop'la Molotov arasındaki görüşmede Almanlar, Montreux Sözleşmesi'nde, Sovyetlerin savaş filolarını her zaman sınırlama olmadan geçirme hakkına sahip olmasının yanı sıra, Karadeniz'de kıyısı olmayan tüm ülkelere Karadeniz'in kapanmasını sağlayacak değişikliklerin yapılmasını önermişlerdi. Balkanlardaki durum ise Molotov'u hiç tatmin etmemişti. Molotov Dörtlü Anlaşmayı imzalamadan Rusya'ya dönmüştü.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Altan ÖYMEN, Milliyet Gazetesi, 26 Eylül 1967, s.5

¹⁰⁷ İlhan TEKELİ, Selim İLKİN, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, I.Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul-2018, s.199

13 Kasım gecesi gecesi Molotov, Ribbentrop ile son bir görüşme yapmıştı. Bu defa Molotov'a, Rusya'nın Üçlü Pakta katılması ile ilgili bir anlaşma tasarısı verilmişti. Anlaşmanın bir numaralı gizli protokolü, dört devletin nüfuz mntıklarını tespit etmekteydi. Rus nüfuz mntıkasının “*Rus ülkesinin güneyinde Hint okyanusu istikametinde*” olacağı gösterilmişti.

İki numaralı gizli protokol Almanya-İtalya-Rusya arasında imzalanacaktı ve Türkiye'yi ilgilendirmekteydi. Bu gizli protokole göre:

1. *Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği, Türkiye'yi mevcut milletlerarası yükümlülüklerinden kopararak kendileriyle politik işbirliğine kazanmanın ortak menfaatlerine uyduğu görüşünde mutabıktırlar. Tespit edilecek ortak bir tutumla ve devamlı istişare yoluyla bu hedefi gözleyeceklerini beyan ederler.*

2. *Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği, belirli bir zamanda, Türkiye ile onun toprak bütünlüğünü tanıdıklarını belirleyen bir anlaşma imzalamak hususundaki mutabakatlarını beyan ederler.*

3. *Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği, halen yürürlükte olan Montreux Boğazlar Sözleşmesini bir yenisiyle değiştirmek için birlikte çalışacaklardır. Bu sözleşme ile Sovyet Donanması Boğazlardan, her zaman için kısıntısız geçiş hakkı elde edecektir. Buna karşılık, diğer Karadeniz ülkeleriyle Almanya ve İtalya dışındaki ülkeler, savaş gemilerini Boğazlardan geçirmek hakkından vazgeçeceklerdir. Ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişi prensip bakımından serbest olmakta devam edecektir,¹⁰⁸ denmişti.*

Molotov kendisine verilen tasarı ile eklerini alarak Moskova'ya dönmüştü. Rus karşı görüşünü Almanya'nın Moskova Büyükelçisi Schulenburg vasıtasıyla 26 Kasım 1940 tarihinde Almanya'ya bildirilmişti.

“Aşağıdaki şartlar dairesinde Sovyetler Birliği... Dört devlet arasında yapılacak anlaşma tasarısını kabul etmeye hazırdır:

Önümüzdeki birkaç ay içinde, Sovyetler Birliğinin Karadeniz sınırları güvenlik bölgesinde bulunan Bulgaristan ile Sovyetler Birliği arasında karşılıklı yardımlaşma paktı imzalanması ve İstanbul ve Çanakkale Boğazları çerçevesinde Rusya kara ve

¹⁰⁸ Kâmuran GÜRÜN, *Türk Sovyet İlişkileri, (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2010, s.234

deniz kuvvetleri için üs kurulması suretiyle Sovyetler Birliğinin Boğazlardaki güvenliği temin edilmelidir.

....Aynı şekilde Türkiye ile ilgili olarak Almanya-İtalya ve Sovyetler Birliği arasında imzalanacak protokol veya anlaşma, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında, uzun vadeli kiralama şeklinde, Rus kara ve deniz kuvvetleri için üs edinilmesini garanti edecek şekilde tadil edilmelidir. Türkiye dört devlet paktına katılmak isterse, ismi geçen üç devlet tarafından Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü garanti edilecektir.

“Bu protokol Türkiye'nin dört devlet paktına katılmayı reddetmesi halinde, Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliğinin, gerekecek askeri ve diplomatik tedbirleri yürütmek hususunda mutabık kaldıklarını öngörmeli ve bu maksatla ayrı bir anlaşma yapılmalıdır,”¹⁰⁹ demişlerdi

Almanya, bu karşı teklifleri İtalya ve Japonya ile görüşeceğini bildirmişti. Molotov 17 Ocak 1941 günü, Alman Büyükelçisine hatırlatma ihtiyacı duymuş, karşı tekliflerine hâlâ cevap beklediklerini söylemişti. Almanya'dan ses çıkmayışının sebebi ise, Molotov'un Berlin'den ayrılır ayrılmaz Hitler'in Rusya Harekâtına karar vermiş olmasıydı.

1940 yılı Kasım ayının çok önemli bir olay da Tuna Komisyonu Genel Sekreteri Sobolyev'in Sofya ziyaretiydi. Sobolyev 25 Kasım günü Sofya'da Bulgar Kralı Boris'i ziyaret ederek ona:

1. Rusya'nın, Bulgarların Trakya üzerindeki emellerine yardıma hazır olduğunu, Midye-Enez hattına kadar olan bölgenin Bulgaristan'a bırakılabileceğini,
2. Bulgarların Batı Trakya üzerindeki emellerine de yardımcı olunacağını,
3. Bulgaristan'a bir tehdit veya saldırı geldiğinde, Sovyetlerin Bulgarlara her türlü vasıta ile yardım edeceklerini, bildirmişti.

Rusya ile herhangi bir anlaşmanın Almanya'nın tepkisini çekeceğini bilen ve zaten Üçlü Pakta katılması için üzerinde Alman baskısını hisseden Kral Boris bu teklifleri reddetmişti.¹¹⁰

¹⁰⁹ Raymond James SONTAG / James Stuart BADDIE, a.g.e. s. 258

¹¹⁰ GÜRÜN Kâmrân, a.g.e. s.237

Çok daha ileriki bir tarihte Bulgar Bayındırlık Bakanı Vasilyef “...*Bulgaristan Sobolyev’in tekliflerine kendini kaptırmış olsaydı, bunun neticesi memleketimiz için çok meşum olacaktı, Sovyet diplomatının tekliflerini reddettik. Zira Baltık devletlerinin oluşturduğu örnek gözümüzün önünde durduğu gibi, kendisiyle aramızda dostluk paktı bulunan Türkiye ile savaşmak ta istemiyorduk,*”¹¹¹ demişti.

1941 Şubat ayı başlarında Sovyetlerin Sobolyev’i tekrar Sofya’ya gönderdikleri ve Kasım ayında yaptığı teklifleri tekrarladığı söylentileri ortaya çıkmıştı. Bu sıralarda Türkiye ile Bulgaristan, 17 Şubat’ta imzalanacak olan Saldırmazlık Deklarasyonu’nun müzakerelerini yapmaktaydılar. Bu tarihlerde hem Bulgaristan hem de Yugoslavya Üçlü Pakta katılma görüşmelerini sürdürmekteydiler. Rusya ise bunları önlemeye çalışmaktaydı. Çabaları başarıya ulaşamamış, 1 Mart’ta Bulgaristan, 25 Mart’ta Yugoslavya Üçlü Pakta katılmışlardı.

Rusya bundan sonra ancak Türkiye ile ilgilenmek gereğini duyacak, Türkiye’ye karşı bir saldırı düşüncesi olmadığını, Sovyetler Birliğinin tarafsızlığına güvenilebileceğini, Türk sefirine bildirerek, ortak 25 Mart 1941 bildirgesini açıklamışlardı.

Türkiye Mart ayından itibaren Almanya’nın bir anlaşma yapmak yönünde Türk Dışişleri nezdinde tekrarlanan teşebbüsleri olmuştu. Almanya’nın her teşebbüsü İngilizlere bildirilmekte ve Almanya’ya verilecek cevap da onlarla görüşülerek tespit edilmekteydi. Türkiye Almanya ile görüşmelerden Rusya’ya bilgi vermemişti, zira Almanya, siyasi müzakere yapılırken Rusya’ya haberdar edilmesi gereken devletler listesinde değildi.

Başlangıçta Almanlar çok kapsamlı bir anlaşma istemişlerdi. Türkiye, ancak bir saldırmazlık paktı şeklinde bir anlaşma kabul edebileceğini bildirmişti. Anlaşma, uzun süren müzakereler sonunda, 18 Haziran 1941 günü Ankara’da Alman Sefiri von Papen ile Dışişleri Bakanı Saraçoğlu arasında imzalanmış, imzalandığı gün yürürlüğe girmişti.

Bu anlaşmadan dört gün sonra yani, 22 Haziran 1941 günü Almanya Rusya’ya savaş ilan etmişti.

¹¹¹ GÜRÜN Kâmrân, a.g.e. s.237

2.2. Sovyet-Alman Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkiler

2.2.1. Sovyet-Alman Savaşı

Rus-Alman savaşı başlayınca Türkiye savaşta tarafsız kalacağını 25 Haziran 1941'de Rusya Dışişleri Bakanlığına bildirmişti. Ancak kendisi savaş dışı olduğu sürece, Türkiye'nin tarafsız kalmasını isteyen Rusya için artık tarafsızlık arzu edilir bir politika olmaktan çıkmıştı.

Rus toprakları içinde Alman ileri harekâtı devam ettiği sürece Sovyetler Birliği, Türkiye'nin müttefikler yanında harbe girmesini arzu etmişti. Fakat bu arzusunu hiçbir zaman doğrudan Türkiye'ye yapmayarak, araya İngiltere'yi koymuştu.

Alman saldırıları durdurulup, topraklarını kurtarmaya başlayınca Rusya, Türkiye'nin alacağı kararlar ile ilgilenmez olacak, hatta savaşın sonu yaklaşırken Türkiye'nin harbe katılmasını istemeyecekti.

Rus-Alman savaşı başlar başlamaz Almanya, Molotov'un Berlin'de ve daha sonra Moskova'da, Boğazlar hakkında ileri sürdüğü talepleri açığa vurmuştu. Rusya her ne kadar bunları düşman propagandası olarak yalanlıyorsa da, zamanında elde edilmiş istihbarata uydukları için, Türk hükümeti nezdinde uyanan olumsuz etkiyi ortadan kaldıramıyordu.

İngiltere, Rus-Alman savaşına seyirci kalıp, hatta Almanya ile anlaşıp, Rusya'nın ezilmesine zenin hazırlayacağı yolundaki Rus endişelerini bertaraf etmek için 12 Temmuz 1941 günü, İngiliz Sefiri ile Stalin'in imzaladıkları siyasi nitelikte bir anlaşma yapmışlardı. Anlaşma, kalite ve miktar belirtmeden, tarafların birbirine yardım edeceklerini ve ayrı barış yapmayacaklarını öngörüyordu.

Rusya'nın 1925 Anlaşması gereği, bu anlaşmadan Türkiye'ye bilgi vermesi gerekirken, bu yapılmamıştı. Dışişlerinin talimatı üzerine Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Haydar Aktay, bu hususta Vişinski'nin dikkatini çekince, zor durumda kalan Vişinski önce, Türkiye'nin Almanya ile yaptığı anlaşmadan Rusya'ya bilgi vermediğini söylemiş, Almanya'nın hakkında bilgi verilmesi zorunlu devletler listesinde bulunmadığının belirtilmesi üzerine de “*Seefalke*” gemisi konusunu ortaya atmıştı.

Seefalke, Alman ticaret filosunda kayıtlı bir gemidir. 9 Temmuz 1941 tarihinde Boğazlardan Karadeniz'e çıkmıştı. Ruslar bu geminin aslında sahil muhafaza botu olduğunu ve silahlı bulunduğunu iddia etmişlerdi. Türkiye, ticaret gemisi olarak kayıtlı gemileri arama yetisi olmadığını ileri sürmüştü. Ruslar bu olayı devamlı şekilde istismar etmişlerdi.

Ağustos ayına gelindiğinde, İngiltere ile Rusya arasında karadan doğrudan ilişki kurulması ve ayrıca Almanların Kafkaslara inmesinin önlenmesi konusu ortaya çıkmıştı. Bu maksatla ülkesinde tertibat alınması için İran ile temasa geçilmişti. İran Şahı'nın bu ortak girişimi kabul etmemesi üzerine, İran'ı işgal etme kararını almışlardı. Bu kararın Türkiye'de endişeye yol açacağını hesap eden bu iki devlet Türkiye'yi yatıştırmak için 10 Ağustos 1941 tarihinde aynı mealde bir notayı Türkiye'ye vermişlerdi. Bu notada;

“Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Hükümeti, Montreux sözleşmesine olan sadakatini teyit ile Boğazlar konusunda saldırgan bir niyet ve talebi bulunmadığı hususunda Türk Hükümetini temin eder. SSCB Hükümeti ve keza Birleşik Krallık Majesteleri Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti toprak bütünlüğüne titizlikle riayet etmeğe hazırdır.

Türk Hükümetinin savaşa sürüklenmemek arzusunu tamamen takdir eder, SSCB Hükümeti ve Keza Birleşik Krallık Majesteleri Hükümeti, Türkiye'nin bir devletin saldırısına uğraması halinde ona her türlü yardım ve müzaherete göstermeğe de hazırdırlar”¹¹²

Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu notalara istinaden dış teşkilata gönderdiği genelgede, *“Notaların hedefi dünya basınında zaman zaman yayınlanan, Sovyetlerle İngiltere'nin Türkiye aleyhine uyuştukları ve konuştukları hissini veren yazıların tesirini ortadan kaldırmağa yönelik olduğu anlaşıldığından memnurluk vericidir. Notaların aynı mealde olması ve bazı hallerde Türkiye'ye yardım edilebileceğinden bahsedilmesi keyfiyeti, Sovyet ve Britanya Hükümetlerinin Türkiye'ye garanti*

¹¹²Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s.126

verdikleri manasında asla yorumlanmamalıdır. Cumhuriyet Hükümetinin tek taraflı garanti kabul etmeyeceği aşikârdır, ”¹¹³ denmişti.

SSCB Hükümeti ve Birleşik Krallık Hükümeti İran Şahı Rıza Pehlevi’yi tahtan indirerek yerine oğlu Muhammed Pehlevi’yi getirmişlerdi. İran iki devlet tarafından 25 Ağustos 1941 günü işgal edilmişti.

SSCB Dışişleri Bakanlığı tarafından, Stalin-Roosevelt ve Churchill’in gizli yazışmalarında Türkiye konulu kitapta yayınlanan, Churchill’in Stalin’e yazdığı 21 Eylül 1941 tarihli mektubun bir bölümünde;

“Libya’daki batı cenahımızı düşmandan temizleyebilirsek, Rus Cephesinin güney cenahında işbirliğine girmek üzere gerek Hava gerek Kara Ordusu olarak dikkate değer kuvvetlerimiz olacak.

*En çabuk ve en etkili yardımın Türkiye’nin, Almanların birliklerini geçirme taleplerine karşı direnmeye ikna edilmesi, ya da, daha iyisi, savaşa bizim yanımızda katılmasıyla gelmiş olacağı kanısındayım. Buna gerekli ağırlığı vereceğimizden eminim,”*¹¹⁴ demişti.

Stalin’de 3 Ekim 1941 tarihli cevabi mektubunda Türkiye ile ilgili “*belirttiğiniz düşüncelerinize katılıyorum*” cevabını vermişti.

Churchill, Rusya ile temasların sefaretler vasıtası ile yürütülmesinin zorluğunu görerek, Dışişleri Bakanı Eden’i Moskova’ya göndermişti. Eden 7 Aralık 1941 günü Londra’dan hareketle 12 Aralık tarihinde Murmansk’a 15 Aralık ta Moskova’ya varmıştı. Eden’in hareketinden önce Churchill, 5 Aralık tarihinde kendisine yazılı bir talimat vermişti. Bu talimatta Türkiye ile ilgili şu hususlar yer almaktaydı.

“Türkiye’nin tutumu, hem Rusya hem Büyük Britanya için gittikçe önem kazanmaktadır. 50 Tümenlik Türk Ordusu’nun hava desteğine ihtiyacı vardır. Türkiye’nin saldırıya uğraması halinde bu ülkeye en az 4 ve en çok 12 avcı uçağı filosu vermeyi taahhüt ettik. Bu takdirde, Rusya’nın güney cephesinde harekâta katılmak üzere göndermeyi düşündüğümüz bazı filoları geri çekmemiz gerekecektir. Hava Kuvvetlerimizin Karadeniz’in her iki sahilinde en iyi şekilde kullanılmasının,

¹¹³ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973, s.81

¹¹⁴ Levent KONYAR Stalin-Roosevelt ve Churchill’in gizli yazışmalarında Türkiye(1941-1944) Havass Yayınları,

şartlara göre, Britanya ve Rusya Hükümetleriyle Genelkurmayları arasında istişare yoluyla tespiti gerekecektir."¹¹⁵

Eden Rusya yolundayken Japonlar 7 Aralık günü Amerika Birleşik Devletleri'nin Havai adasındaki Pearl Harbour Askeri üssüne baskın saldırısını yapmışlardı.

Eden ile Stalin arasındaki ilk görüşme 16 Aralık 1941 günü yapılmıştı. Eden bu görüşme ile ilgili raporunu, dönüşünde 5 Ocak 1942 günü vermişti. Bu raporda Stalin, savaş sonrası dünya ile ilgili görüşlerini ortaya koymuştu. Stalin, Türkiye ile ilgili olarak şunları söylemişti.

*"...Türkiye, Ege'de, Yunanistan için önemli adalarda onun lehine muhtemel ayarlamalardan sonra 12 Adaları almalıdır. Türkiye, Bulgaristan'dan ve mümkünse kuzey Suriye'den bazı kısımları da almalıdır."*¹¹⁶

Stalin bu teklifleri yaparken hiç şüphe yok ki Türkiye'nin savaşa gireceği faraziyesi ile hareket etmişti. Savaşa katılacak Türkiye'nin savaş kazançlarına ortak olmalıydı. Rusya için, Alman kuvvetlerinin bir bölümünün başka bir cepheye kaydırılmasındaki menfaat açıktı.

İngiltere, Stalin'in Türkiye ile ilgili bu düşüncelerini Türk hükümetine nakletmemiş, ama konu Moskova'da duyulmuştu. Türkiye Büyükelçisi Haydar Aktay, 1942 Şubatında Bakanlığına yolladığı bir telgrafta şunları yazmıştı;

"Buradaki İngiltere Sefareti muhitinde Stalin'in Türkiye'ye karşı gösterdiği itimat ve dostluk kiskanılmakta ve bunun sebebi aranmaktadır.

*"İnanılır şekilde haber aldığıma göre, Stalin söz konusu araziden başka 12 Adanın da mutlaka Türkiye'ye terki icap ettiği hususunda ısrar eylemiş ve Eden bu ısrar karşısında muvafakat cevabı vermek zorunda kalmıştır..."*¹¹⁷

Moskova Büyükelçiliğine yeni atanan Cevat Açıkalın, 21 Ağustos 1942 tarihinde Molotov ile ilk görüşme yapmıştı. Bu tarihlerde Almanlar Kafkasya'ya doğru ilerlemişlerdi. Türkiye de Hopa ve Trabzon havalisinde bazı askeri tedbirler almaktaydı. Bu tedbirlerin Sovyet Hükümetinde, Alman başarısı halinde Türkiye'nin

¹¹⁵ Winston S. CHURCHILL, *The Grand Alliance*, Penguin Books, 1962 s. 452

¹¹⁶ Winston S. CHURCHILL, a.g.e. s. 530

¹¹⁷İkinci Dünya Savaşı Yılları, a.g.e. s. 128

fırsattan yararlanarak Rusya'ya saldıracağı yolunda kuşku yarattığı duyulmuştu. Cevat Açıkalın Molotov ile görüşmesinde bu konuya da değinmişti. Büyükelçinin bu konuşma ile ilgili olarak Bakanlığa yolladığı telgrafta;

“Almanların Kafkas harekâtı gelişmeden önce askeri mütehassıslarımız, Almanların harekâtının inkişafına göre, Kafkasya'yı arkadan fethetmek hevesine düşmelerinin ve Trabzon'da bir ihraç hareketine girişmelerinin imkân dâhilinde olduğu mütalaasını ileri sürdüler. Tehdit nereden gelirse gelsin karşı koymak azminde bulunanhükümetim de...muhtemel bir köprübaşı kurulmasına mani olmak için Trabzon ve Hopa civarında ufak miktarda bir asker topluluğu yapmıştır. Ben belki bunu size söylemeye bile değer görmezdim, bundan size bahsetmemin sebebi, hudutlarımız dâhilinde alınan bu basit korunma tedbirinin Sovyetlere taarruza hazırlık olarak tefsir edilmiş olmasıdır ki, bununla Sovyet-Türk ilişkilerine Türkiye'nin bakış açısı arasındaki uyumsuzluktan dolayıdır,”¹¹⁸ demişti.

Tercüman'ın not aldığı bu ifadelerimi kendisine nakletmesine müteakip Molotov, “Türkiye'nin açık siyaseti gibi Sovyet siyasetinin de açık olduğunu bir Türk Büyükelçisinden ilk defa olarak işittiğini söyleyerek verdiğim izahat ve beyanatı not aldığını ve bunlardan dolayı teşekkür ettiğini ifade etti,”¹¹⁹ demişti.

2.2.2. Franz Von Papen Suikastı

Nazi Almanya'sının Ankara Büyükelçisi olan Franz Von Papen asker kökenli tecrübeli bir siyaset adamıydı. I. Dünya savaşı yıllarında Osmanlı Ordusu'nda Suriye ve Filistin cephesinde bulunan 4. Ordu emrinde Kurmay başkanlığı görevinde bulunmuş Türkiye hakkında bilgi sahibiydi. Hitler öncesi Almanya'sında sağcı Merkez Partide mecliste milletvekilliği yapmış, komünizme karşı mücadelesiyle tanınmıştı. 1932 yılında Almanya'da 5 ay Başbakanlık yapmıştı. Cumhurbaşkanı Hindenburg'la arası iyi olmuş; Hitler'i iktidara getiren adam olarak bilinmişti.

Franz Von Papen suikastı savaşan büyük devletlerin Türkiye'yi kendi saflarına çekmek için çekiştikleri döneme rastlamıştı. Nazi Almanya'sının Ankara Büyükelçisi olan Von Papen 24 Şubat 1942 günü saat 10 sıralarında Ankara'da Atatürk Bulvarı

¹¹⁸ İkinci Dünya Savaşı Yılları, a.g.e. s. 131

¹¹⁹ İkinci Dünya Savaşı Yılları, a.g.e. s. 132

üzerinde eşiyile yürüyerek elçilik binasına gitmekteyken arkasından bir el silah sesi ve arkasından büyük bir patlama olmuştu. Papen ve eşi yere yuvarlanmıştı. Patlama nedeniyle hafif yaralı kurtulmuşlardı. Bomba bir şahsın elinde patlamış ve parçalanarak ölmüştü. Olay yerinde iki kız çocuğu da yaralanmıştı. Kısa sürede olaya Polis müdahale etmişti. Von Papen'e suikast yapmaya çalışan şahsın Yugoslavya göçmeni olup Türk vatandaşlığına geçen ve İstanbul Hukuk Fakültesi öğrencisi Ömer Tokat olduğu tespit edilmişti. Olayın soruşturulması sonucunda Ömer Tokat gibi Yugoslavya göçmeni olan ve İstanbul Tıp Fakültesi öğrencisi Abdurrahman Sayman ve Berber Süleyman Sav adındaki şahıslar olayla ilgisi nedeni ile yakalanmışlardı. Bu şahıslar Komünist görüşe sahip insanlar olması nedeniyle tahkikat Sovyetler Birliğinin İstanbul Başkonsolosluğunda stajer memur olarak görevli Georgi Pavlov ile Sovyet Ticaret Mümessilliğinde Nakliye Müşaviri Leonid Kornilov'a uzanmıştı. Olayın çözülmesi için kararlı olan Türk Hükümeti Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsolosluk binasını asker ve polisle kuşatarak sanıkları istemişlerdi. Georgi Pavlov konsolosluktan teslim edilmişti. Ancak Leonid Kornilov kaçmıştı. Bu şüpheli de kaçarken Kayseri'de yakalanmıştı.

Bütün sanıklar yakalandıktan sonra 1 Nisan 1942'de yargılama başlamıştı. Sanıklardan Abdurrahman Sayman Sovyet ajanlar ile ilişki içinde olduğunu, "... *Maksatları bu hadiseyi Türklere yüklemek ve Türkleri harbe sokmaktı Almanya aleyhine ve Ruslarla birlikte harbe sokmak,*"¹²⁰ demişti. Sovyet Vatandaşı sanıklar Pavlov ve Kornilov, duruşmalarda diğer sanıklar Abdurrahman ve Süleyman'ı iç tanımadıklarını ifade etmişlerdi.

Mahkeme 17 Haziran 1942'de sonuçlandığında Abdurrahman Sayman ve Süleyman Sav 10'ar yıl Pavlov ve Kornilov'a 20'şer yıl hapis cezası verilmişti. Ancak karara itiraz edilmişti. Duruşmalar tekrar yapılmıştı. Neticede Pavlov ve Kornilov'un hapis cezaları 16'şar yıla düşürülmüştü.

İkinci Dünya Savaşının sonuna doğru Türkiye Almanya'ya savaş ilan edince, hükümlüler Pavlov ve Kornilov üç yıl sonra serbest bırakılmış ve ülkelerine dönüşleri sağlanmıştı.

12 Mart 1942 tarihinde İsviçre'deki Amerikan Elçiliği'nden Amerika Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta;

¹²⁰ Cemil KOÇAK, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara-1986, s. 437

“Elçilik 997 sayı ve 11 Mart tarihli belge ile Berlin’de ilişkili olduğu kişilerden aşağıdaki acil haberi almıştır: Ankara’da Von Papen’e yapılan suikast girişimi, Hitler’in onayıyla Himmler tarafından düzenlenmiştir. Geçem Mayıs ayında Himmler Hitler’e Von Papen’den yeni Alman devletine karşı bir yabancı saldırısı gibi görünecek biçimde yararlanmak için bir plan önermişti. Cinayeti hazırlamak için Himmler’ce görevlendirilen Grup Şefi Wulff, ajanlarından, Yugoslavya’nın işgali altındaki bölümünde bulunan komünist eğilimli bir Sırp ve Hırvat grubunun güvenini kazanmalarını istemiştir. Bu gruptan kendilerinin Moskova adına hareket ettiklerine inanan bir takım kimseler, oradaki Rus diplomatları ve konsolosluk görevlileri ile ilişki kurmaları talimatıyla Türkiye’ye gönderilmişlerdir. Böylece Alman ajanları, daha sonra suikast yapınca Rusları işe bulaştırmayı amaçlıyordu. Yugoslavlar Moskova’nın emri ile hareket ettiklerine içtenlikle inanmışlardır, muhtemelen bu gün bile inanmaktadırlar. Von Papen’in kendisi suikastın geri planını belki hâlâ bilmemektedir, ama Almanya’ya dönünce bildirilecektir. Şimdi Berlin’deki Nazi önderleri, Von Papen’e suikast girişimini gerçekten Rusların örgütlediğinin Türklere inandırıcı gelmesi için azami gayret göstermektedirler; böylece Türkiye’nin Amerikan-İngiliz-Rus dostluğundan tamamıyla ayrılıp Alman birliklerinin Türkiye’den geçmelerine izin vermeye ikna edilmesi işini kolaylaştırmayı umuyorlar,”¹²¹ demişti.

Von Papen anılarında bu girişimin Sovyet ajanlarının işi olduğundan hiç şüphe etmiyordu. Olayın amacının ise, kendisinin Türkiye’nin tarafsız konumunu koruması yolundaki çalışmalarının hoşa gitmemesi nedeniyle; hem kendisinin ortadan kaldırılması, hem de Türkiye’nin Almanya’ya karşı savaşa girmesi ve Sovyetlerin kolayca Boğazlara inmesini sağlamak olduğunu belirtiyordu. Von Papen, suikastın Gestapo tarafından düzenlendiği iddiasını bir söylenti olarak değerlendiriyordu.¹²²

Von Papen suikastı, Türk basınında Almanya lehine yazılar yazılmasına neden olurken, Sovyetlere karşı bir polemik havası da yaratılmıştı. Sovyet Basını da mahkemeyi eleştirerek Sovyet vatandaşları Pavlov ve Kornilov’un suçsuz olduklarını ileri sürüyorlardı.

¹²¹ Cemil KOÇAK, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* Yurt Yayınları, Ankara-1986, s. 439

¹²² Necip AZAKOĞLU, *Franz Von Papen’in Anılarından*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul-2015, s. 552

2.2.3. Adana Görüşmeleri (30-31 Ocak 1943)

Churchill, Afrika'ya yapılan çıkarma başarıya ulaşmış, Rommel komutasındaki Alman ordusunun yenilgisine doğru gelişince, 18 Kasım 1942 günü, Genel Kurmaya gönderdiği bir talimatla, Türkiye'nin müttefikler yanında savaşa sokulması için bir dizi tedbirin alınmasını istemişti. Bu konuda Başkan Roosevelt ile de istişareden sonra 24 Kasım günü Staline'e aşağıdaki mektubu yollamıştı.

“Başkan Roosevelt'e Türkiye ile ilgili bazı düşüncelerimi bildirdim ve onun da kendi açısından benzer görüşlere varmış olduğunu anladım. Türkiye'nin bizim yanımızda harbe girmesini temin için hepimizin yeni bir gayret göstermemiz gerektiğini düşünüyorum. Bu maksatla, Birleşik Devletlerin, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve statükosu konusunda bir İngiliz-Rus garantisine katılmasını istemekteyim. İkinci olarak, Orta-Doğudan Türkiye'ye 200 Tank da dâhil olmak üzere, önemli miktarda cephane göndermekteyiz... Üçüncü olarak, baharın başlarında Suriye'de büyük bir ordu kurabilmeyi... böylece tehdiye maruz kalırsa veya bize katılmayı isterse, Türkiye'nin yardımına gidebilmeyi ümit ediyorum. Sizin Kafkaslarda veya kuzeydeki harekâtınızın daha büyük etki yapacağı aşikârdır. Türkiye bize katılacak olursa, sadece Karadeniz'de sizin sol kanadınıza uzanan deniz yolunu açmaya yönelik harekâta başlamakla kalmaz, sizin Kafkaslardaki ana petrol kaynaklarını başarılı savunuşunuz sonucu, Mihver için hayati önem kazanmış olan, Romanya petrol sahalarını da Türkiye'deki üslerden ağır şekilde bombalayabiliriz,”¹²³

Stalin, Churchill'e; Türkiye konusunda Başkanla ve kendisiyle tam mutabakat halinde olduğunu, 1943 baharı içinde Türkiye'yi yanlarında savaşa sokmak için mümkün olan her şeyi yapmak gerekir demişlerdi. Bu Hitler'in ve suç ortaklarının yenilgisini çabuklaştırmak bakımından büyük öneme haizdi şeklinde cevabını vermişti.

Churchill Türkiye'ye cephane ve tank sevkiyatı başladı demişse de, başlamamıştı, başlaması düşünölmekteydi. Başkan Roosevelt'de aynı düşüncededir demiştir ancak 14 Ocak 1943 günü başlayan Kazablanka konferansında iki liderin Türkiye ile ilgili kararı, *“Türkiye'yi aktif bir müttefik haline gelmesi için gerekli zeminin hazırlanması”* ibaresinden ibaretti. Budan da öteye Churchill'in

¹²³ Winston S.CHURCHİLL, *The Hinge of Fate*, Penguin Books, 1985 s. 605-607

Kazablanka'dan İnönü ile buluşmak için Türkiye'ye gitmek tasavvurunu İngiliz savaş kabinesi zamansız bulmuş, Türkiye'ye malzeme sevkinin gerçekleşemeyebileceğinden endişe etmişlerdi. Buna rağmen Churchill ısrar ederek İnönü ile Adana buluşmasını gerçekleştirmişti.

Ne var ki, Türkiye ile İngiltere arasındaki temasların ayrıntılarını bilmeyen Rusya, Türkiye'nin savaşa girmeyişini başka şekillerde yorumlamış ve Churchill'in Stalin'e yazdığı bazı mektuplar, Türk-Rus ilişkileri üzerinde olumsuz etki yapmıştı.

Kazablanka Konferansından sonra, Türklerle doğrudan teması savaş kabinesine kabul ettiren Churchill, Başbakan Saraçoğlu ile Kıbrıs'ta buluşmayı teklif etmişti. Türkiye bu teklifi kabul etmekle birlikte, eğer Churchill Türkiye'ye gelmek isterse, toplantının İnönü ile yapılabileceği cevabını vermiş ve Adana buluşması bunun üzerine gerçekleşmişti.

Churchill bu buluşma haberini hem Roosevelt'e, hem de Stalin'e ulaştırmış, yazdığı mektupta İnönü ile *“Türk ordusuna daha iyi ve daha çabuk teçhizat gönderilmesi”* konusunu da görüşeceğini de eklemişti.

Adana görüşmeleri, İnönü'nün, kör bir hatta çekilen özel treninde 30-31 Ocak günleri yapılmıştı.

Churchill, ilk toplantıda İnönü'ye kendi eliyle yazdığı bir vesika vermişti. Bunun bazı kısımlarını şöyleydi;

*“Müstesna bir piyadesi ve iyi bir topçusu olan Türk ordusunun 3,5 yıldır, savaş meydanında kesin rol oynayan modern teçhizatı temin edememiş olmasını görmekten ciddi şekilde üzgünüm... Bu yıl yaz başlarında bir olağanüstü hal ortaya çıkarsa, Türk Ordusu'nun kendisini gerekli bütün teknik silahlarla teçhiz edebilmesi mümkün değildir... Stalin'in, Türkiye'yi bir saldırıya karşı kendisini korumaya hazır ve iyi silahlanmış görmeyi özellikle istediğini biliyorum. Başkan Roosevelt'in aynen Majesteleri hükümeti gibi, bugünkü statükodaki değişikliklerin kararlaştırılacağı barış konferansına Türkiye'nin eşit hak sahibi partner olarak katılmasını istediğini biliyorum.”*¹²⁴

¹²⁴ Winston CHURCHILL, *The Hinge of Fate*, Pinguin Books,1985 s.613-617

Bu vesikada Türkiye'nin derhal savaşa girmesini isteyen bir ifade yoktu. Genel hava daha ziyade savaşa girmenin Türkiye'ye temin edeceği menfaatleri göstermeğe yönelikti.

Ancak bugün, Churchill'in Türkiye'ye ne niyetle geldiğini bilmekteyiz. Harry Hopkins, Kazablanka'da Churchill ile yaptığı bir konuşmayı şöyle nakleder;

*"...bana Türk Cumhurbaşkanı ile belki Kıbrıs'ta buluşmayı istediğini; ona Türkiye'yi savaşa girmesi için sıkıştıracağını, Romen petrol sahalarını bombalamak için münasip hava üsleri vermesini isteyeceğini söyledi. Bana, Türkiye'nin son dakikaya kadar beklememesi görüşünü ileri süreceğini, ama uzlaşmaz görünürlerse Türklere, dışarda kalmaları halinde Boğazlar konusunda Rusları kontrol etmeyi taahhüt etmeyeceğini ve durumlarının çok zorlaşacağını belirtmekten çekinmeyeceğini söyledi."*¹²⁵

Churchill, hatıratında, genel görüşmelerin iki konu üzerinde yoğunlaştığını yazar ve bunları; savaş sonrası dünyası ve milletlerarası bir teşekkül kurulması ile Türk-Rus ilişkilerinin geleceği olduğunu belirtmişti.

Adana görüşmeleri sonucunda Türk yetkilileri; Sovyetlerin harp sonrası politikası ve Churchill'in söylediği gibi, emperyalist olmaları tehlikesi karşısında Türkiye'nin çok daha ihtiyatlı bulunması gerektiği ve Sovyet hegemonyasından endişe ettiğinin ortaya çıkmış bulunmasıydı.

Adana görüşmelerinde Saraçoğlu'ndan naklen kaydedildiğine göre, Churchill şöyle konuşmuştu;

*"Türkiye'nin yeri bizim için ileri kaledir. Bunun korunması İngiltere'nin yaşamsal çıkarları gereğidir. Tarihte büyük saldırılar Anadolu'da olmuştur... İngiliz İmparatorluğunu amaçlayacak büyük bir saldırının da geçiş yolu gene Anadolu'dur. Kimin tarafında olursa olsun, Türkiye'ye gelebilecek bir saldırı karşısında Türkiye'ye yardım İngiltere'nin büyük çıkarları gereğindedir."*¹²⁶

Churchill'in bu sözlerinin içinde Rusya'da vardır, fakat Rusya ile ilgili sorunlara İngiltere Başbakanı açık cevap vermekten hep kaçınmıştı.

İngiliz arşiv dokümanlarından naklen Woodward şunları yazmıştı;

¹²⁵ Robert E. SHERWOOD. *Roosevelt and Hopkins*, Herper and Bothers, 1950 s.683

¹²⁶ Ahmet Faik BARUTÇU, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul-1977s.269

“Mr. Churchill, Türk bakanlara, savaş sonrası dünya güvenlik teşkilatı konusundaki kendi görüşlerini açıkladı. Türklerin savaş sonrası Rus emperyalizminden endişelerini karşılamak için, Türkiye bakımından en emin politikanın, galip muhariplerden birisi ve Büyük Britanya, Birleşik Devletler ve Rusya'nın müttefik pozisyonuna girmek olacağına işaret etti.”

“Türk Başbakanı, Rusya'nun emperyalist olabileceği görüşünü ileri sürdüğüme dikkat çekti ve bunun Türkiye'nin çok dikkatli olmasını gerektireceğini söyledi. Milletler Cemiyetinden çok daha etkin, barış ve güvenliği sağlayacak bir teşkilat kurulacağı cevabını verdim ve komünizmden korkmadığımı söyledim. Saraçoğlu daha gerçekçi bir şey aradığını söyledi. Bütün Avrupa Komünist ve Slavlarla doluydu. Almanya mağlup edilince, yenilen devletlerin hepsi Bolşevik ve Slav olacaklardı. Her şeyin her zaman beklendiği kadar kötü çıkmadığını söyledim, ama böyle olacak olursa, Türkiye'nin kuvvetli ve Birleşik Krallıkla ve Birleşik Devletlerle yakın işbirliğinde olmasının isabetine işaret ettim.”¹²⁷

Tüm kaynaklar Adana görüşmelerinde Churchill'in Türkiye'nin savaşa girmesi için doğrudan bir talebinin olmadığını, ancak savaş dışı kalması halinde ortaya çıkabilecek zorluklara değinerek, Rusya'nın tutumunun ne olacağı konusunun ortaya çıkmasına ve bunun sorulmasına zemin hazırlamış, sorulduğunda; en emin politikanın savaşa katılmak olduğunu belirtmişti.

Robin Denniston, Churchill'in Gizli Savaşı kitabında Adana görüşmeleri konusunda diplomatik yazışmalardan şu tespiti yapmıştı.

“Churchill'in davranışları Türkleri şaşkına çevirmişti ama yine de yağcılıklarına karşı çıkmakta hiç zorluk çekmediler. İnönü de Churchill'i etkilemiş olmalıydı ki daha sonra onun hakkında şunları yazmıştı: “İnönü çok iyi bir insandı ve (onunla) derhal dost olduk.” Görüşme gündeminde iki değil üç madde vardı: “modern savaş gereçleri” havucunu uzatarak Rusya'nın Kafkasya veya Stalingrad'da elde edeceği başarı olasılığını da sopa gibi gösterip Türkiye'yi, müttefiklerle işbirliği yapmasını sağlayarak çitin bu tarafına çekmek; On iki adanın işgali ve Girit'in yeniden ele geçirilmesi de dâhil olmak üzere, doğu Akdeniz'de olası ortak harekâtlara

¹²⁷ Llewellyn WOODWARD, *British Foreign Policy in the Sccond World War*. s. 327

girişmek, ve Türkiye'deki üslerden havalanacak olan İngiliz ve Amerikan uçaklarıyla Romanya'daki petrol alanlarını bombardıman etmek.

Türkler Rusya'nın kuzeyde elde edecekleri başarının olası sonuçlarından ötürü endişeliydiler ama İberik yarımadasındaki insanları fena halde düşündüren Avrupa'nın Bolşevikleşmesi konusunu o kadar da önemsemiyorlardı. Rusya'nın başarılı olması halinde, Boğazlar konusunda 1936'da Montreux'de varılan anlaşmanın ve yapılan düzenlemenin yeniden gözden geçirilmesi talebiyle karşı karşıya kalabilecekleri düşüncesi onları ürkütüyordu, çünkü bu doğu Akdeniz'deki saldırganlığın artması anlamına gelebilirdi. Askerler, İngiltere'nin Türkiye'ye sağlayabileceği savaş gereçleri üzerinde durdular. Türkler bu konuda o kadar zekice davranıyorlardı ki, onları sadece işin bu yönünün ilgilendirdiği belliydi... Savaşın gidişi hakkında hiç soru sormadıkları gibi Kazablanka'da alınan kararları da sorgulamadılar. Bu görüşmeyi kabul etmelerinin nedeni, Rusya'nın savaş sonrasındaki tavrından ve Almanya'nın yenilgisinin ardından Avrupa'nın ne hale geleceğinden korkmalarıydı.

Rusya'nın saldırganlaşması halinde kendilerine destek sağlayacağımızdan emin olmak istiyorlardı. Başbakan'ın derhal savaşa girmeleri yolunda bir teklif getireceğine dair endişeleri vardı. Ama onları bu konuda zorlanmaya niyeti olmadığını anladıkları zaman ciddi biçimde rahatladılar ve eğlenceye büyük bir içtenlikle katıldılar.”¹²⁸

Adana'da toplantı sona erip, Churchill dönüş seyahatine başlarken 2 Şubat 1943 günü, Stalingrad'daki Marşal von Paulus'un Alman 6. Ordusu, Ruslara teslim olmaktaydı.

2.2.4. Adana Görüşmelerine Sovyetler Birliğinin Tepkisi

Churchill, Stalin'e Adana'da İnönü ile yaptığı görüşmeleri nakleden bir telgraf çekmişti. Bu telgrafta;

“...30 Ocak'ta Adana'da bütün önemli Türklerle buluştum ve uzun, çok dostça konuşmalarımız oldu. Her ikimize de yakınlaşmakta epey mesafe kat etmiş olduklarına kuşku yok ve Almanya'dan gelen haberler de onları oradaki koşulların kötü olduğuna

¹²⁸ Robin DENİSTON, *Churchill'in Gizli Savaşı*, Sabah Kitapları, İstanbul-1998, s.139

inandırımı bulunmaktadır. İlk iş, şimdiye kadar çok az verebildiğimiz modern silahlarla onları donatmaktır. Tek yol durumundaki Toros demiryolundan yararlanabilmeleri için gerekli her şeyi vermek ve aynı zamanda Mısır'dan da ikmal taşımak için birkaç gemiyi ödünç vermek üzere anlaştım. Ayrıca, çölde ele geçirilen Alman teçhizatının bir kısmını da onlara vermekteyim. Mühimmatın transit olarak ulaştırılmasını sağlamak üzere Ankara'da bir müşterek İngiliz-Türk askeri komisyonu kurmaktayız. Almanya veya Bulgaristan'dan gelebilecek bir hücum karşısında onlara yardım etmek için müşterek planlar yapmaktayız.”

“Bizim yanımızda savaşa girmeleri hakkında hiçbir kesin siyasal taahhüt veya vaatte bulunmalarını rica etmiş değilim. Ancak benim görüşüme göre, yıl bitmeden ve hatta muhtemelen daha da erken, Birleşik Devletlerin savaşa girmesinden önce gösterdiği gibi zoraki bir tarafsızlık yorumuyla bizim yanımızda savaşa girebilirler. Böylelikle; özellikle ordularımızın Maykop'u ele geçirdiği şu sıralarda Almanya için hayati bir önem kazanan Ploesti petrol kuyularını bombardıman eden İngiliz ve Amerikan uçaklarının yakıt ikmali için havaalanlarını kullanmamıza izin verebilirler. Tekrarlıyorum, kesin bir siyasal taahhüt istemiş ya da almış değilim ve bu konuda, diledikleri biçimde davranmakta serbest olduklarını söyledim. Bununla birlikte beni karşılamaları ve size telgrafla göndermekte olduğum ortak bildiri, onları anti-Hitler sistem içinde öncekinden çok daha açık bir konuma koymaktadır ve bu, bütün dünyada daha böyle anlaşılacaktır.”

“Sovyetler Birliği'nin büyük gücü açısından savaş sonrası konumlarından doğal olarak endişe duymaktalar. Kendi deneyimlerime dayanarak, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin şimdiye kadar hiçbir antlaşma ya da taahhüdünü bozmamış olduğunu kendilerine söyledim; iyi bir anlaşma yapmanın zamanının şimdi olduğunu ve Türkiye için en emin yerin barış masasında bir muharip gibi muzafferlerle birlikte oturması olduğunu belirttim. Bütün bunları bağlaşıklığımıza uygun bir biçimde ortak çıkarımız için söyledim ve umarım siz de onaylarsınız. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinden gelecek herhangi bir dostça davranışa, eminim ki cevap vermeye hazır olacaksınız. Bütün bunlar hakkındaki içten görüşlerinizi almak beni sevindirecektir.

Onlarla, özellikle de Başkan İnönü'yle çok yakın kişisel ilişkiler kurmuş bulunmaktayım." ...1 Şubat 1943¹²⁹

Bu telgrafta incelikli bir siyasetin olduğu açıktı. Birinci maddede bahsedilen modern silahlar sanki veriliyor, verilmiş gibi ifade ediliyordu. Bu doğru değildi, verilmesi düşünülmekteydi. Churchill'in İnönü'de doğrudan müttefiklerin safında savaşa girin talebi de yoktu. Ülke bir saldırı altında değilse, kimin için savaşa girilecekti. Romanya'daki petrol sahalarının bombalanması için Türkiye'deki havaalanlarının kullanılması Türkiye'nin savaşa girmiş olduğunu ifade etmezmiydi? Türkiye'nin Savaşa sokulması Sovyetler Birliği'nin isteğiydi. Türkiye Trakya sınırında başlayacak bir savaş Almanların doğu cephesinden en az 10 Tümenlik bir gücünü Balkanlara kaydırmasına neden olacak ve Sovyetler Birliği kendi cephesinde rahatlatma sağlayacaktı. Bu sıralar batıdan bir cephe açılmış değildir. Ancak batı Avrupa'dan çıkarma yapılarak cephe açılması hazırlıkları devam etmekteydi. Churchill Balkanlarda cephe açılacağı havası yaratarak, batıda açılacak cepheyi kamufle mi etmeye çalışmaktaydı? Batıda cephe açılması geciktikçe Sovyetler Birliği İngiltere'den şüphe duymaya başlamış mıydı? Görüşmeler sırasında Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun İngiliz heyetine izahatı takdire şayandı. Varsayalım ki Türkiye Almanya'ya savaş ilan etti. Trakya sınırında cephe savaşı aştı. Alman savaş uçakları İstanbul'u vurmaya Alman panzerleri yıldırım savaşı ile boğazları ele geçirdi. Biz de Anadolu'da Ankara civarında ikinci bir cephe kurduk müttefiklerden yardım istedik. Sovyetler geldi boğazlara çıkarma yaptı yerleşti. İngilizler olarak siz Sovyetlerin Boğazları terk edeceğine inanıyor musunuz, sorusuna İngiliz heyeti cevap verememişti. İngilizler bu nedenle mi savaşa girmemizi talep etmemişlerdi? Aslında Roosevelt, Churchill, Stalin arasında derin görüş ayrılıkları var da bunu belli etmemeye mi çalışıyorlardı? Şimdi biliyoruz ki Tahra konferansında Roosevelt konferans süresince Stalin'in odasına dinleme cihazı koydurarak gizlice dinletmişti. Roosevelt, Türkiye'ye vaat edilen askeri yardımın, batı Avrupa'da açılacak cepheyi aksatacağı düşüncesindeydi. Savaş sonrası Sovyetler Birliği gücü karşısında Türkiye kendisini yıpratmamış ve hazırlıklı olmaya çalışmıştı. Türkiye'nin komşularından toprak talebi olmadığına göre, tarafsızlık en doğru seçenek olarak durmaktaydı. Türkiye, Sovyetler

¹²⁹ SSCB Dış İşleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944) ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1939-1939 (Seçmeler)*, HAVASS Yayınları, İstanbul, s.85-86

Birliği'nin 1939'da Saraçoğlu-Molotov görüşmelerinde Moskova Antlaşması hilafına Türkiye'den, Montreux Boğazlar Sözleşmesi hilafına değişiklikler talep ettiğini unutmamıştı.

Churchill'in 1 Şubat 1943 tarihli mesajına Stalin 6 Şubat 1943'te şöyle cevaplandırmıştı.

“Türklerin, Sovyetler Birliği'nden gelecek herhangi bir dostça davranışa cevap vermeye hazır olabilecekleri yolundaki açıklamanıza atfen bizim Türkiye ile ilişkili olarak, gerek Sovyet-Alman savaşının patlak vermesinden birkaç ay önce, gerekse savaş başladıktan sonra dostça niteliği, İngiliz Hükümeti'nce de bilinen birçok açıklama yaptığımızı belirtmenin uygun olacağını düşünüyorum. Türkler, Almanları kızdırmaktan korkarak buna bir karşılık veremediler. Önerdiğiniz bu davranışa da aynı biçimde karşılık verecekleri varsayılabilir.

Türkiye'nin uluslararası konumu oldukça nazik kalmaktadır. Bir yandan, Sovyetler Birliği'ne dostluk ve tarafsızlık antlaşması ve İngiltere'ye karşılıklı yardım ve saldırıya karşı koyma antlaşması ile bağlı; öte yandan, Almanya'nın Sovyetlere saldırmasından üç gün önce tamamlanan dostluk antlaşması ile Almanya'ya bağlıdır. Şimdiki koşullarda, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve İngiltere'ye olan yükümlülüklerini yerine getirmeyi nasıl bağdaştırmayı düşündüğünü bilemiyorum. Buna rağmen, Türkler Sovyetler Birliği ile daha yakın ve dostça ilişkiler istiyorlarsa bırakın öyle söylesinler. Böylesi bir durumda Sovyetler Birliği onları yarı yolda karşılayacaktır.”¹³⁰

Stalin'in Churchill'e gönderdiği bu mesajdan şu sonuç çıkmaktaydı. Türkiye Almanya ile bir tarafsızlık anlaşması imzalamıştı ve İngilizlerin bilgisi dahilinde yapılmıştı. Rusya ve İngiltere ile mevcut anlaşmalar ile uyumsuzluk söz konusu değildi. Ayrıca Sovyetler Birliği-Almanya anlaşması gibi gizli hükümleri olmayan bir anlaşmaydı. Sovyetler Birliği 1939'da Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile yaptığı yardımlaşma anlaşmaları sırasında Türkiye'yi tarafsız kalmamakla suçlamışlardı. Oysaki Sovyetler Birliği de Almanya ile savaş halindeyken Almanya'nın yanında

¹³⁰ SSCB Dış İşleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944) ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1939-1939 (Seçmeler)*, HAVASS Yayınları, İstanbul, s. 89

müttefiklerle savaşıyan Japonya ile tarafsızlık anlaşmasına uyduğunu hatırlamak istememekteydi.

Türklerin, Sovyetler Birliğinden gelecek dostluk jestine karşılık verecekleri yönündeki Churchill'in Stalin'e telkini konusunda önceki beyanlarını hatırlatmıştı. Bu hatırlatılan beyanlar şunlardı; 9 Mart 1941 günü Vişinski'nin Büyükelçi Haydar Aktay'a Türkiye bir saldırıya uğrarsa Rusya'nın tarafsız kalacağına dair yaptığı bildiriydi.

Reşid Ali Geylani'nin Irak'taki hareketini destekleyen Almanya, Türkiye üzerinden Irak'a asker geçirmek istiyor, ancak Türkiye buna müsaade etmiyordu. Bulgaristan üzerinden Türkiye sınırlarına dayanan Alman birliklerinin saldırıya geçmesi Hitler'in bir emrine bakıyordu, işte tam bu sırlarda Sovyetler Birliği "*Türkiye bir saldırıya uğrarsa tarafsız kalacağını*" açıklıyordu. Bu bildirge yapılırken Türk Büyükelçisi'nin bunun iki ülke ilişkilerinde yeni bir devrenin ilk kademesini teşkil edeceğini söylemesi üzerine, Vişinski'nin "*deklarasyon Sovyetler Hükümetinin komşu Türkiye'ye karşı olan vaziyetini sarahaten göstermektedir*" diyerek konuyu kesip attığı da unutulmuş oluyordu.

İngiltere, Sovyetler Birliği'nin Alman saldırısına uğraması üzerine her türlü yardımı yapacağını taahhüt etmiş, yardım yolu bulmaya çalışmıştı. Yardımları Türkiye üzerinden gönderemeyeceğini anlamaları üzerine Basra körfezi üzerinden İran topraklarını kullanarak göndermeyi planlamıştı. İngiltere ile birlikte Sovyetler Birliği İran'ı işgal etmişlerdi. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye jest olarak gördüğü, İran'ın işgalinden önce, İngiltere'nin tavsiyesi üzerine, Türkiye endişeye düşmesin diye verilen notadır. Buna jest demenin imkânı bulunmadığı gibi karşılık bekler bir tarafı da yoktu.

13 Şubat 1943 günü Dışişleri Bakanı Menemencioğlu, Sovyetler Birliği Büyükelçisi Vinogradov'a, Churchill ile yapılan toplantı hakkında bilgi vermiş ve bu arada Türk-Sovyet ilişkilerinin samimileştirilmesinden bahsedildiğini de söylemişti. Menemencioğlu bu konu ile ilgili notunu şöyleydi;

"Sefir verdiğim bu izahat dairesinde Moskova'ya telgrafla malumat vereceğini ve alacağı cevabı bana bildireceğini söylemişti. Müteakip günlerden birinde, müzakerelere kendisinin memur edileceğini bana ima etti. Dün de (2 Mart) ziyaretime gelerek, metni aşağı-yukarı şu şekilde ifade edilebilecek bir tebliği okudu: Sovyetler

Birliği Hükümeti, Ankara'daki Sefirinin, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin samimileştirilmesi için müzakere açılması hususunda Türk Hükümeti tarafından ileri sürülen arzuyu belirtir telgrafl almıştır. Sovyet Hükümeti bu suretle gösterilen arzuyu iyi karşılayıp bu maksatla müzakereler açmaya hazırdır."¹³¹

Vinogradov bu tebliği yaptıktan sonra görüşmelerin Moskova'da gerçekleştirilmesini bizim ileri sürdüğümüz arzuya uyarak kabul ettiklerini ifade etti, reddetmedim diye notunu bitirmekteydi.

2 Mart 1943'te Başkan Stalin'den Başbakan Winston Churchill'e kişisel ve gizli mesajın bir bölümünde;

*"...Türk Dışışleri Bakanı'nın 13 Şubat'ta Sovyet-Türk ilişkilerini geliştirmek amacıyla, Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti'yle görüşmelere başlamasını arzu ettiğini, Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi'ne tavsiye yollu bildirdiğini bilginize sunmayı gerekli görüyorum. Sovyet Hükümeti'nin Sovyet Türk ilişkilerini geliştirme arzusunu memnuniyetle karşıladığı biçiminde yanıtladı ve bu görüşmelere başlamak için hazır olduğunu belirtti. Şimdi, kendisiyle görüşmelere başlamayı planladığımız Türk Büyükelçisi'nin Moskova'ya dönüşünü beklemekteyiz,"*¹³² demişti.

Bu mesajdan, müzakere teklifi, Sovyet Sefirinin fikri olmakla beraber, Sovyetler durumu değiştirmekte, müzakere talebinin Türkiye'den gelmiş gibi göstermekteydi.

Türkiye Büyükelçisi Cevat Açıkalın Moskova'ya gidince, 12 Mart 1943 günü Molotov'u ziyaret etmişti. Büyükelçi önce Adana'da Churchill ile yapılan görüşmeleri, Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Vinogradov ile Türkiye Dışışleri Bakanı Menemencioğlu arasındaki konuşmayı özetlemişti. Bu konu Açıkalın'ın raporu şöyleydi.

"Bu konuşmadan sonra,(Molotov) işte Büyükelçi geldi ne düşünüyor diye sordu, ben de kendisine bu güzel havayı somutlaştırmak vazifesinin ikimize düştüğünü ve buna erişmek için kendisinin pek kıymetli telkinlerini dinlemeye hazır olduğumu ifade ettim. Molotov buna cevaben, Büyükelçi Ankara'dan geliyor kendi telkini yok mu,

¹³¹ T.C. Dışışleri Bakanlığı, Türkiye Dış Politikasında 50 yıl, *İkinci Dünya Savaşı Yılları, (1939-1946)*, s.141

¹³² SSCB Dış İşleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944) ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1939-1939 (Seçmeler)*, HAVASS Yayınları, İstanbul, s.93

kendisini dinlemeğe hazırım diyerek sustu. Kendisinden bir şey çıkmayacağını anlamam üzerine dedim ki; bu güzel havaya vasıl olmak üzere kıymetli telkinlerinizden istifade etmek isterim. Şahsen benim hususi ve muayyen bir direktifim yoktur. Ancak şu anda sizinle görüşmem esnasında bir müşahedede bulundum o da gerek Rus, gerek Türk devlet adalarının Türk-Sovyet dostluğuna yanaşmalarının aynı olduğudur. Yani her iki taraf buna kıymet veriyor... Bence en mükemmel malzeme budur. Bununla meydana çıkarılacak binanın şeklini beraber tespit edelim... bir komünike mi olur, bir deklarasyon mu olur bunu beraber bulalım.

Molotov, bu fikir dikkate değer, tetkik etmeli üstünde çalışmalı, Büyükelçinin duruma yaklaşımı doğrudur, her iki memleketimizin menfaatlerine uygun olur dedi. Büyükelçi'nin de kendisinin bulunduğu bu fikir olmak itibarıyla bunun nasıl kuvveden fiile çıkarılması lazım geleceği hakkında düşünerek bizi tenvir etmesini rica ederiz,"¹³³

Sovyetler Birliği, diplomatik görüşmelerde karşı tarafın bir talebi varmış da kendileri de ihsan edecek, lütufta bulunacakmış gibi hava yaratmaktadır. Büyükelçi Açıklan bunun farkındadır, bir sonraki görüşme için talimat istemişti.

*"... Teşhisimde yanılmıyor isem, buranın halet-i ruhiyesi icabı olarak, herhangi bir telkin ile yetinmeyip teklifin bizden gelmesini isteyeceklerdir. Bu son maruzatımı lütfen nazar-ı itibara alarak talimatlarınızı...."*¹³⁴

Dışişleri Bakanının talimatı şöyle olmuştu:

"Aradaki ilişkilerin daha sıkılaştırılmasının bizim istediğimizi gene ısrarla vurgulamak istedikleri anlaşılıyor. Vaziyeti biliyorsunuz. Bizim böyle inceliklere önem verdiğimiz yoktur. Yalnız pozitif teklifin tarafımızdan bir metin halinde yapılması pek mümkün görülüyor. Sovyetlerle ilişkilerimizin samimi tezahürü tam bir hakikati ifade ettiğini ve arada mevcut dostluğun ifade ve teyidi hususunda bulunacak bir şekli kabule hazır olduğumuzu tekrar bildirelim. İngilizlerle Adana'da neşredilen komünikenin, arzu ederlerse aramızda bir ortak beyanname veya komünike neşrine esas olabileceğini, bundan çıkarılabilecek veya buna eklenecek kısımlar hakkında görüşmeye hazır olduğumuzu söyleyelim. Şayet bunu uygun görmüyorlarsa telkin edecekleri bir şekli de en dostane bir zihniyetle tetik edeceğimizi ekleyelim. Şimdiki

¹³³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Dış Politikasında 50 yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları, (1939-1946), s.142

¹³⁴ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e., s. 253

halde bundan daha ileri bir şey yapmak muvafık olmaz kanaatindeyim. Esasen Molotov da sizin telkinleriniz hakkında düşündüğünü henüz bildirmemiştir.”¹³⁵

Büyükelçi Açıkalın 24 Mart 1943 günü Molotov’u yeniden ziyaret ettiğinde, yapmış olduğu telkin üzerine Sovyet Hükümetinin bir karar alıp almadığını sormuştu. Molotov, *“Stalin mesajında Türkler daha sıkı münasebet kurmak istiyorlarsa söylesinler dediğini... Menemencioğlu’nun da bu yolda Ankara’daki Büyükelçimizle görüştüğünü Büyükelçi elbette hatırlar, şimdi acaba bize ne getiriyor*”¹³⁶ diyerek sözü Açıkalın’a bırakmıştı.

Açıkalın, talimatı uyarınca, Adana komünikesine benzer bir deklarasyon veya komünike yapılabileceğini, veyahut Rusların başka telkinleri varsa tetkikine hazır olduğunu söyleyince Molotov;

“Bu fikri anlıyorum, fakat... böyle bir komünike veya müşterek deklarasyon memleketlerimize ne temin eder. Ben zannedirim ki komünike iki memleket arasında mevcut muahedelerden daha önemsizdir. Büyükelçi anlaşmalarımızı nitelerken “ileri” ve “samimi” deyimlerini kullandı. Bu sözlerle tamamen mutabıkım. Bu muahedelerin büyük önemi vardır, herhangi bir komünikeden daha kıymetlidir ve bir komünike pek iyi olan muahedelerden daha fazla ne temin edebilir. ...şimdi Büyükelçi bir komünike yayınlanmasını önerdiğine göre, birlikte atılacak adımın henüz zamanı gelmediğine belki hükmetmek lazımdır. Bir komünikenin önemi mevcut muahedelerimizden aşağı olacağına göre buna lüzum görmem. Burada zamanı gelince konuyu müzakere edebiliriz”¹³⁷ cevabını vermişti.

Bu aşamada Dışişlerinden Açıkalın’a gönderilen talimatta; *“Aramızdaki samimi anlaşmaların kıymetini zerre kadar azaltacak hiçbir şekli bizim de arzu etmediğimiz açıktır. İki ülke arasındaki dostça ilişkilerin bu anlaşmalar çerçevesinde en samimi şekilde cereyanı ve gelişmesini temine devam edeceğimiz cihetle konuşmaları olduğu safhada bırakmak muvafıktır,*”¹³⁸ denmişti.

¹³⁵ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 253

¹³⁶ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e. s. 253

¹³⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 145

¹³⁸ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e., s.254

Büyükelçi Açıkalmın 2 Nisan 1943 günü Molotov'u tekrar görerek bu talimatı yerine getirmiştir. Bunun üzerine Molotov'un durumu özetleyişi şöyle olmuştur; *"...demek oluyor ki Türk hükümeti mevcut anlaşmaları kuvvetlendirmek değil fakat zayıflatabilecek nitelikte bir komünike yayınlanmasından kaçınmak ve gerek Sovyet Hükümetinin Türkiye Hükümetine, gerek Türk Hükümetinin Sovyet Hükümetine teklifler yapmak için zamanın gelmesini beklemek hususundaki Sovyet görüşü ile mutabıktır.*¹³⁹

Molotov'un tutum ve sözlerinden şu sonuç çıkarılmıştı; Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye teklif yapmak için münasip bir zamanın gelmesini beklediği, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki mevcut anlaşmaların önemini teyit edecek bir deklarasyon veya komünikeyi istemeyişi, aslında anlaşmalara bağlılığı yazı ile teyit etmede mahzur gördüğü şeklinde anlaşılmıştı.

Büyükelçi Açıkalmın, 5 Nisan 1943 tarihinde Bakan yardımcısı Dekanozov ile görüşmüş ve şu sözleri dinlemiştir:

*"İki memleket dostluğunun en verimli ve samimi gelişme devresinin ilişkilerimizin vasıtasız yürütüldüğü zamanlardır. ...imtihanlar daha bitmemiştir... Sovyet Rusya'ya alakadar eden en mühim şey harp sonundaki sulh konferansıdır, bu da bir imtihan olacaktır."*¹⁴⁰

28 Haziran 1943'te Büyükelçi Açıkalmın, yerine yeni atanan Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur için agreman istemek üzere Molotov'u ziyaret ettiğinde, Molotov, Türkiye'nin Almanya ile yaptığı anlaşmanın çok nahoş olduğunu söylemişti. Büyükelçi'nin Moskova'dan ayrılmadan önce yapmış olduğu veda ziyareti sırasında; *"Türkiye'nin tarafsızlığından Almanya yararlanıyor. Şimdi İtalya yıkılmak üzere, sizin için vaziyet müsait, Almanya'da yıkılmak üzere, son darbeyi vurmak için bakalım Türkiye kendi menfaati için pozitif bir karar alacak mı, bu şekilde alacağı karar doğal olarak Almanya ile savaşan Rusya ile ilişkilerinde olumlu gelişme yapar,"*¹⁴¹ deniştir.

Molotov'un bu sözlerinden anlaşıldığı üzere gergin geçen görüşmede Açıkalmın cevaben;

¹³⁹ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarik Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, s. 254

¹⁴⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 149

¹⁴¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 150

“Siz de çok iyi bilirsiniz ki, bu dünya harbinin başında Alman tehlikesi, istikameti belirsiz olarak ortalığı sardığı dönemde Türkiye'nin medet umduğu eller o zaman bizden çekilmemiş olsaydı, belki bugün dünya siyasetinin görünüşü büsbütün başka olurdu... taktir edersiniz ki bir memleketin mukadderatını başkalarının değişken ve istikrarsız politikalarına tabi kılmak kabil değildir.”¹⁴²

Molotov'un Türkiye'den istediği, siyasi şartlar ne olursa olsun, büyük zarara uğraması pahasına da olsa, kendilerini takip etmesidir. Türk-Sovyet ilişkilerinde kaybettikleri inisiyatifi nerede ele geçireceklerine de karar veremez bir hal vardı. Ama dikkati çeken Sovyet idarecilerinin, savaş sonrası statüsünden söz ederken bile işi teşvik taraftan değil tehdit tarafından alma eğilimleriydi. Bütün bu sözler, ister istemez İnönü'nün, “İtalya hangi tarafta olursa olsun Türkiye savaş dışında kalarak kuvvetini savaş sonrası durumlara saklamalıdır,”¹⁴³ şeklindeki düşüncesini hatırlatmaktaydı. 1943 yılından sonra Türkiye'nin denge politikası, galip veya mağlup tarafta bulunma aşamasının ötesinde, savaş sonrası için kuvvetini koruyabilme amacına yönelmişti. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerinde yeni bir politikaya yöneldiklerine dair işaretler alınmaktaydı.

2.2.5. I. Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943)

19 Ekim 1943 tarihinde başlayan Sovyetler Birliği- ABD- İngiltere Dışişleri Bakanlarının katıldığı toplantı 2 Kasım 1943 günü sona ermişti.

Sovyet Basını, Açıklan'ın Moskova'da ayrılmasından itibaren, Türkiye'nin tarafsızlığının Rusya aleyhine işlediği görüşünü yaymağa başlamış, bu tarafsızlık sürdükçe Türkiye'ye neden askeri yardım yapıldığını, Almanya'ya karşı kullanılmayacak bu silahların kime karşı kullanılacağını sorguluyordu.

Sovyetler Birliği; Türkiye savaşa girmeyecekse, kuvvetlenmesine gerek olmadığı yolundaki görüşü Türkiye'yi tedirgin etmekteydi. Savaşa girerse hala Balkanlarda bulunan Alman kuvvetlerinin Türkiye'ye verecekleri zarar çok büyük olacak ve Türkiye bu savaştan zayıflayarak çıkacaktı. Sovyetler Birliği, Türkiye'nin

¹⁴² Kâmuran GÜRÜN, a.g.e., s. 255

¹⁴³ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 151

savaşa girmemesi halinde de zayıf kalmasını ister duruma gelince, savaş sonunda Sovyetler, karşısında zayıf bir Türkiye görmek istediği izlenimine varılmıştı.

Konferansın ilk toplantısında Molotov bir gündem teklif etmişti. Bu teklifin ikinci maddesinde “Üç büyükler, Türkiye’nin hemen savaşa katılmasını Türkiye’ye telkin etmelidirler”¹⁴⁴ şeklindeydi. Molotov’un telkin deyiminden anladığı husus zorlama olduğu sonradan ortaya çıkmıştı.

Gerek ABD, gerek İngiltere, Türkiye’ye vaat edilen yardım malzemesi teslim edilmemişti. Avrupa’da açılacak ikinci cephe planları aksayabilirdi. Türkiye’ye yapılan vaadin yerine getirilmesi mümkün olmayabilirdi. Türkiye’nin savaşa katılması için değil zorlama, teklif yapılmasını bile uygun bulmuyorlardı. Molotov görüşlerinde ısrarcı olmuş, bir zorlama halinde Türkiye’nin savaşa yanlarında gireceğine emin olduğunu tekrar etmişti. ABD ve İngiltere Dışişleri Bakanlarını ikna edememiş, ancak İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, Türkiye’den ülkesindeki üslerin müttefik uçaklarınca kullanılmasının istenebileceğini belirtmişti. Molotov bunun savaşa girmek manasına gelmeyeceğini ileri sürmüştü, neticede İngiltere’nin görüşünü kabul edilmişti.

Konferans sonunda Türkiye ile ilgili olarak kabul edilen karar şöyle olmuştu:

“1. Türkiye’nin ve hürriyet sever diğer devletlerin ilgi duydukları şekilde Hitler Almanya’sının yenilgisini çabuklaştırmak konusunda Birleşmiş Milletler safında kendi hissesini yüklenmesi için, iki Dışişleri Bakanı, Türkiye’nin 1943 sonundan evvel savaşa girmesinin çok arzu edilir olduğunu düşünmektedirler.

2. Birleşik Krallık ve Sovyet Hükümetleri adına, taraflar arasında tespit edilecek en kısa süre içinde, 1943 sonundan önce harbe katılması için Türkiye’ye telkinde bulunulması hususunda iki Dışişleri Bakanı anlaşmışlardır.

3. Türk hava üslerinin ve iki Hükümetin mutabık kalacakları diğer kolaylıkların müttefik kuvvetler emrine tahsis edilmek suretiyle, Birleşmiş Milletlere bütün yardımın yapılmasının Türkiye’den derhal talep edilmesi hususunda da ayrıca anlaşmaya varılmıştır.”¹⁴⁵

Eden ile Molotov arasında 2 Kasım’da imzalanan ve Konferans protokolüne eklenen bu anlaşmaya Roosevelt’te mutabakatını 4 Kasım’da bildirmişti.

¹⁴⁴ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e., s. 256

¹⁴⁵ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e., s. 257

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin savaşa girmesini neden istediğini, Moskova'daki ABD Büyükelçisi, Başkan Roosevelt'e gönderdiği telgrafta Öyle anlatmaktaydı:

“Ruslar, Hitler'i yok etmek için ıstırap çekip kan döktüklerini, eğer savaşı kısıltacaksa neden Türklerin de aynı Şeyi yapmayacağı gibi bir ilkel görüştedirler. Türkiye'nin savaşa girmesinin Almanya'yı önemli miktarda tümeni Doğu cephesinden çekmeğe zorlayacağına samimi Şekilde inanmaktadırlar. Bu talebi ileri sürerken, Almanlarla savaşması için Türkiye'ye yapılacak yardım ve normal taahhütler konusunda tamamen ilgisizdirler. Bizim bu konudaki tutumumuz onlar için anlamsız olmaktadır. Ruslara göre, Türkler Almanya'ya karşı Şimdi aktif mücadeleye katılırsa harp sonrası düzenlemede göz önünde tutulmaya hak kazanacaklardır.”¹⁴⁶

“Stalin'e göre, Türkiye harbe girerse 10 Alman tümeninin doğu cephesinden çekilmesi mümkün olabilecekti. 1944 yılında ise Türkiye'nin harbe katılmasına artık gerek kalmayacaktı”¹⁴⁷

Türkiye'nin harbe girmesini bu  l de Őiddetle isteyen olmasına rağmen Molotov İngiltere ile birlikte Türkiye nezdinde bir teşebbüste bulunmayı istememiş, bu hususta Eden'e tam itimatları olduğunu bildirmişti.

2.2.6. I. Kahire Görüşmeleri (5-8 Kasım 1943)

İngiltere Dışışleri Bakanı Eden Moskova Konferansı bitince, Menemencioğlu ile Kahire'de buluşmayı ayarlamıştı. Kahire'de 5-8 Kasım 1943 tarihinde yapılan görüşmelerde Moskova Konferansında almış oldukları kararların Türkiye ile ilgili bölümünü hayata geçirmeyi planlamıştı. Bu görüşmelerde Moskova Konferansında alınan kararlar, Türkiye'nin savaşa girmesi, M tfeviklerin Türkiye'den hava üssü talepleri, Türk-Sovyet ilişkileri, Savaş sonrası durum, görüşülmüştü.

Eden, başlangıçta, Türkiye'den savaşa doğruda katılması talebini ortaya atmış, Menemencioğlu talebi yaptığı açıklamalar ile ret etmişti. Bunun  zerine Britanya Hükümeti, Batı Anadolu'da bazı hava üslerinin kullanılmasına çok acele olarak

¹⁴⁶ Foreign Relations of the US, *The Conferences at Cairo and Tehran 1943*, s.117

¹⁴⁷ Llewellyn WOODWARD, *British Foreign Policy in the Second World War*, s.154

müsaade edilmesini talep etmişti. Bu hava meydanlarına yedi uçak filosu yerleştirmek fikrindeydi.

Eden'in küçük çaptaki bu talebin yerine getirilmesinin esasen zayıf durumda olan Almanların Türkiye'ye karşı saldırıya geçmelerine sebep olamayacağını ileri sürmesine karşılık, Menemencioğlu, bu talebin yerine getirilmesinin Türkiye'nin doğrudan doğruya savaşa girmesi olacağını ısrarla belirtmekteydi. İngilizler Adaların stratejik önemi üzerinde durarak ve Rodos'a yapılacak harekât için elzem olduklarını, bunların zaptı ile Almanların Güney Yunanistan ve Girit'i bırakmak zorunda kalacaklarını belirtince, Menemencioğlu, bu durumda geniş bir harekâtın söz konusu olduğunu ve Almanların bunu cevapsız bırakmayacağı yolundaki kanısının kuvvetlendiğini söylemişti.

Görüşmelerde, üs talebinin karşılanması halinde Romanya'daki petrol sahalarının bombalanmasının imkân dâhiline gireceğini, ayrıca Türkiye'nin Almanya'ya Krom satışına son vermesi talep edilmekteydi. Menemencioğlu'nun İngilizlere olumsuz cevap vermesinin gerekçeleri şöyleydi:

1. Türkiye savaşa, belirli bir stratejik planın tatbiki ve belirli bir gayenin elde edilmesi için girer. İngiliz-Türk ittifak anlaşması ve askeri sözleşmesi de bunu ön görmekte idi. Böyle bir planın ve amacın gösterilmemesi, Türkiye'nin Müttefikler arasındaki yerinin de belli olmasına imkân vermez. İngiltere bütün müttefikleri saldırıya uğradıktan sonra savaşa girmişti. Üs veren memleket olarak da Portekiz'in durumu politik ve stratejik bakımdan Türkiye ile karşılaştırılamayacak kadar farklıydı. Eden, bu delillere ya yeterli cevap vermemekte, ya da stratejik planın müttefiklerle görüşülebileceğini, ya da savaş planlarını açıklayamayacağı gibi cevaplarla geçiştirmeye çalışmaktaydı

2. Almanların ve Bulgarların Türkiye'ye karşı büyük çapta bir harekâta girişemeyecekleri doğru olabilir, ancak Batı Trakya'da uzmanlarca da belirtildiği gibi, İstanbul'u ele geçirmeye yönelik bir harekâta geçebilirlerdi. Asıl önemlisi, Yunanistan ve Bulgaristan'daki üslerden İstanbul ve İzmir'i hava hücumlarıyla tahrip edebilirlerdi. Eğer Almanların asgari olarak yapabilecekleri bu durum gerçekleşirse Türk halkının aklına haklı olarak gelecek soru şuydu; "*Savaşa girme kararımız, bu kadar kayba ve*

fedakârlığa değecek maddi veya manevi ne anlamlar taşımaktadır."¹⁴⁸ Bir İngiliz-Türk Balkan harekâtını ne Ruslar ne de Amerikalılar istememekteydi. İngiltere aslında Türkiye'nin savaşa girmesinden çok, Ege adalarına ve Romanya Petrol sahalarına harekât için üsler talep etmekteydi.

3. Türk Hükümeti, savaşa girme talebinin Sovyetlerin tazyiki ile yapıldığından kuşkuluydu ve İngilizlerin savaş sonrası için kesin konuşmamlarından, savaş sonunda Türkiye'yi Sovyetlere karşı icabında destekleyebileceklerinde tereddüt yaratmışlardı. İngiltere Savaş dolayısıyla Sovyetlere muhtaçtır ve hiç olmazsa belirsizlik durumunun devamı ile Sovyetlerin bazı niyetlerine karşı koyma imkânlarını koruyamayabilir. Diğer taraftan da Türkiye, savaş sonrası durumun hiç görüşülmediğine pek inanmadığı gibi, ima edilen anlaşma ile nüfuz sahalarının ayrılmış olabileceğinden ve savaş sonunda Balkanların tamamen Sovyet nüfuzuna terkedileceğinden de kuşkulandı.

Böylece üç müttefikin Türkiye ile savaş planı ve savaş sonrası durum için bir anlaşma yapılmasından söz etmemeleri bir yana, müttefikler arasında dahi böyle bir anlaşmanın var olmaması Türkiye bakımından, savaşa girmek için önemli bir kararın alınmasında güvensizlik yaratan bir unsur olarak görülmekteydi. Bu şartlar altında karar alınması macera gözüyle bakılmaktaydı.

4. Türkiye'yi rahatsız eden bir etken daha vardı. Adana'da, Türkiye'nin savaş kararını kendisi verebilecek bir duruma girmesini sağlayacak, malzeme yardımının yapılması idi. Bunun yapılmaması, müttefiklerin Türkiye'yi stratejik ve politik düşüncelerinde, önemli bir unsur olarak değil birbirinden farklı stratejik ve politik düşüncelerinde bir vasıta olarak gördüklerini inancını kuvvetlendirmişti. Yardım meselesinin bir yılan hikâyesine dönmüştü. İngilizler Türkiye'yi sırf savaşa girmemek için gerçekçilikten uzak istekler yapmakla suçlamışlardı. Türkiye de onları, anlaşmadaki yardım şartını yerine getirmeden savaşa itmekle itham ediyordu. Konunun politik garantiler yönünün açıkta kalması bir yana, askeri-maddi kısmı bile bir yalan haline gelmişti.

Menemencioğlu, hava meydanlarını açmanın savaş demek olduğunu dile getirerek salt Müttefikler istiyor diye bu meydanları açarak savaşa girmesi Türkiye'den istenemez, *"bizden istenen pasif bir biçimde savaşa girip darbeleri üzerimize çekerek*

¹⁴⁸ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, a.g.e., s.158

ölmektir, bunu hiçbir kamuoyu kabul etmez” demişti.¹⁴⁹ Sonuç olarak Menemencioğlu, Eden’in İngiltere adına yaptığını söylediği üs verme teklifini reddetmiş, savaşa girme teklifini ise cevaplandıramayacağını, Hükümete arz etmesi gerektiğini bildirmişti.

Menemencioğlu Kahire’den ayrılmadan önce, Eden ile Hugessen’in de hazır bulunduğu son ve özel bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede Menemencioğlu’nun dikkate değer siyasi bir değerlendirmesi vardı;

“Siz bize üç defa yanlış telkinde bulundunuz. Bunların herhangi birini kabul etmiş olsaydık, neticesinde siz büyük zararlar görürdünüz. 1940’da İtalya ilan-ı harp edince muharebeye gir dediniz. Ya kabule kendimizi mecbur addedeydik. İşin encamu ne olurdu? 1941’de Yugoslavya için aynı şeyi yaptınız. Burada Hugessen atılarak, hayır möşyö o zaman harbe giriniz demedik dedi. Ne dediniz diye sordum. Yugoslavya hükümetini mukavemete sevk için bir blöf yapınız dedik, dedi. Ben gülmeğe başladım. 1941’de kuvvetinin en yüksek derecesinde bulunan Alman cenuba sarkarken blöf yapmak teklifi harbe girmek teklifinden de daha güzel. Benim delilimi takviye ettiniz, teşekkür ederim cevabını verdim. İkisi de gülmeğe başladılar. Nihayet de Almanları, Ruslardan evvel bize hücum edecek mecburiyete sokmamızı istediniz. Türkiye’yi bu suretle harcamak size çok pahalıya mal olacaktı. Fakat sıkışan bir firka kumandanının şaşkınlıkla kuvvetleri sağa sola dağıtarak delik tıkamağa uğraşması kabilinden olan bu hareketler o zamanki çok müşkül vaziyetinizde belki sizin için kabili içtinap olmayan birer hata teşkil edebilirdi. Bu gün ise üstün mevkide ve kuvvet içinde iken aynı hatayı irtikâp ediyorsunuz. Teklifiniz Türkiye’yi harcamaktır. Hem de sırf Rusları memnun etmek için lüzumsuz ve faydasız harcamaktır. Ordumuzun taarruz kabiliyeti olmadığı ve buna sebep de Adana Vadilerinin yapılmamış olduğu aşikâr iken üzerimize Alman kuvveti celp etmek tedafüi gaye ile olamaz, ancak bize fiilen taarruz için olabilir. Çatalca hattımız dayanmaz da Almanlar İstanbul’u Boğazları ve hinterlandı ele geçirirlerse bununla size ne fayda temin olunabilir. Zafer-i nihaiyi mi bekleyeceğiz? Ruslar Almanları dövsün ve gelip İstanbul’u kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul’u benim için mi kurtarır? Alman hava taarruzları ile bütün hayatıyeti felce uğradıktan sonra size bir gün müfit olabilecek en müziç bir yük haline getirmiş olmaz mısınız? Bütün bunlar meydanda iken harbe girmezseniz

¹⁴⁹ A. Suat BİLGE, *Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1992, s.194

*size malzeme vermek güç, adeta imkânsız olur, sözleriyle bir daire-i faside içine girdiğinizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe bizim harp kabiliyetimiz teessüs edemez ve binnetice harbe giremeyiz. Harbe girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akilane bir hareket, değil mi dedim. Mösyö Eden, cevaplarımın birçoğunu anlayışlı bir tarzda dinledi. Hak verdi, fakat itiraz da edemedi.*¹⁵⁰

Eden, Türk heyetini ikna edebilmek için tüm yollara başvurmuş, hatta Rusya'yı ileri sürerek Türkiye'yi tehdit etmişti. Churchill'in Adana görüşmelerinde söylediği sözleri tekrar ediyorlardı; *“Rus tehlikesi karşısında Türk güvenliğinin en sağlam teminatı Türkiye'nin, Sovyetler Birliği'nin de dâhil bulunduğu, Müttefikler arası fiili ve askeri işbirliğine katılmasıdır.”*¹⁵¹ Alınan bu cevap Türk endişelerini gidermekten uzaktı.

Menemencioğlu 15 Kasım'da Türkiye'nin hayır yanıtını İngiliz Büyükelçisine resmen bildirmişti. Bu sıralarda İnönü, Türkiye'nin savaşa girmek zorunda kalabileceğini düşünmeye başlamıştı. İnönü; Falih Rıfkı Atay, Necmettin Sadak, Asım Us ve CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal'ı toplayarak halkın yarın savaşa girebileceğimizi bilmesi gerekir dedikten sonra; *“Bu savaşta, şehirlerimiz harap olacaktır. Fakat Kanun çıkaracağız. Özel yıkımlar devletin garantisi altında olacaktır. Savaştan sonra tamir edeceğiz”* diyerek basından halkın savaşa hazırlanmasını talep etmişti.¹⁵²

Menemencioğlu, ret yanıtını verdikten sonra 16 Kasım'da CHP Grubuna giderek hükümet adına Mihver ülkelerine savaş açabilmek yetkisini istemişti, 9 saat süren bir görüşmeden sonra bu yetkiyi almıştı. Bu Türkiye'nin strateji değiştirmesi demektir. Ancak bu karar Türkiye'nin savaşa girmesini İngiltere'nin yapacaklarına bağlıyordu. Savaşa girmek için yeterli silah yardımı yapılmalı, hazırlık için iki aylık süre tanınmalı ve savaşın planı ortak olarak hazırlanmalıydı. Menemencioğlu bu kararı Hugessen'e hemen bildirmişti. Ayrıca Türkiye'nin savaşa katılma kararı verebilmesinin Türk ve Batılı Müttefik kuvvetlerinin Balkanlar'da yapacağı işbirliğinin niteliğinin belirlenmesine bağlı olduğunu anlatmıştı. Bunun ertesinde

¹⁵⁰Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl *İkinci Dünya Savaşı Yılları 1939-1946*), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü yayınları, s. 160

¹⁵¹ Feridun Cemal ERKİN, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara- 1968 s.215

¹⁵² Asım US, *Hatıra Notları (1930-1950)*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul-20112, s. 582

Türkiye kendi görüşünü Amerika Büyükelçisine Türk Hükümeti'nin havaalanlarının açılmasını değil, Türkiye'nin savaşa girmesinin tartışmaya açık olduğunu anlatmıştı. Amerika Türkiye'nin savaşa katılması için baskı yapmamaktaydı. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de operasyonlar başlatmasını istemeyen Amerika için, Türkiye'nin tutumu çok yararlı olmaktaydı.¹⁵³

2.2.7. I. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943)

Moskova Konferansında, üç devlet arasında bir zirve toplantısı yapılmasına da karar verilmişti. Fakat bunun yeri konusunda anlaşmaya varılamamıştı, sonuçta toplantının Tahran'da yapılmasına karar kılınmıştı.

Tahran Konferansına giden Roosevelt ile Churchill, Kahire'de bir süre kalarak oraya davet edilen Çin Devlet Başkanı Çan Key-Şek ile görüştüler. 22-26 Kasım tarihinde Kahire'de Japonya ile yapılacak barış anlaşmasının koşulları üzerinde durulmuştu. 1895 Çin Savaşından beri Japonya'nın işgali altında bulunan Pasifik adaları, Mançurya, Kore ve Formoza gibi ülkelerin kurtarılmasına, Kore'nin bağımsız olmasına ve Çin'den alınan yerlerin geri verilmesine karar verilmişti.¹⁵⁴

Bununla birlikte, "Uzakdoğu Konferansı" da denilen bu toplantıya, bölgede çıkarları bulunan Sovyet Rusya, Fransa, Hollanda ve Portekiz katılmamıştı. Bu da bir eksiklikti. Bununla birlikte konferans, müttefikler arasında savaşın gelişmeleri hakkında görüş alışverişinin yapıldığı ve gelecek için kararların alındığı, aynı zamanda Tahran Konferansı'na hazırlık niteliğinde bir toplantı olmuştu.¹⁵⁵

2.2.8. Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943)

Tahran'da yapılacak üçlü zirve toplantısının ön hazırlıkları için ABD Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill, 23 Kasım 1943 günü Kahire'de buluşmuşlardı. Yaptıkları görüşme ve konferans hazırlıkları sonrasında Tahran'a intikal etmişlerdi. Stalin Rus işgali altında bulunmayan bir yere gitmeye

¹⁵³ Edward WEISBANT, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, Çeviren: M. Ali Kayabal, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul-2000

¹⁵⁴ Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, 21. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara-2012, s.192

¹⁵⁵ Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, 10. Basım, DER Yayınları, İstanbul-2015, s.880.

yanaşmadığından, 1941’de İngiltere ve Sovyet Rusya tarafından işgal edilmiş olan İran’da buluşmaya karar vermişlerdi. Tahran’daki Sovyet Büyükelçilik binasında SSCB adına Stalin, ABD adına Roosevelt, İngiltere adına Churchill’in katılımı ile Tahran Konferansı 28 Kasım 1943 de başlayıp 1 Aralık’ta konferans kararlarının imzası ile sona ermişti.

Tahran’da Türkiye’nin savaşa sokulması için devamlı ısrar eden ve konuyu tekrar tekrar masaya getiren Churchill olmuştu. Ege adalarının Almanlardan temizlenmesi ve Boğazların açılması harekâtına başlanacağından, bu harekâtın ise, gerektirdiği birlik ve malzemenin batıdan çekilmesi sonucu, Fransa’da ikinci cephenin açılması projesini geciktirebileceği belli olunca, Stalin, Türkiye’nin savaşa katılmaya davet edilmesinden hemen vazgeçmişti. Stalin ayrıca, Türkiye’nin bu defaki daveti de zaten kabul etmeyeceği düşüncesinde olduğunu eklemişti.

Roosevelt ise “*Türkiye’yi ısrarla savaşa davet etmeye vicdanının müsait olmadığını*” söyleyecek kadar zoraki bir şekilde konuya bakmakta, Churchill’in ısrarını Doğu-Akdeniz ve Balkanlar’da bir nüfuz politikası takip etmek arzusuna bağlamaktaydı.

Churchill’in ise aslında, Rusların Balkanlara inmesini bir şekilde önlemeye çalışmaktaydı.

Tahran Konferansında alınan kararlardan olan; “*Türkiye’nin savaşa katılması*” konusunun görüşülmesi için İnönü’nün Kahire’ye davet edilmesi hususunda görüş birliğine varılmıştı. Sovyetler, İngiltere ve ABD’nin isteklerine rağmen savaşa girmeyeceğinden emin oldukları Türkiye’nin, bu ülkeler ile arasının bozulmasını beklemektedir. Zaten Almanya’yı yenmiş ve zafere yaklaşmış olan Sovyetler Birliği, Türkiye’nin savaşa girip girmemesiyle fazla ilgilenmemektedir. Öyle ki, İnönü’nün Kahire’ye davet edilmesi tartışılırken Stalin, İnönü’nün Kahire’ye gelemeyebileceği yönündeki düşüncesini “*İnönü hastalanabilir*” şeklinde alaycı bir ifadeyle dile getirmişti. Stalin Boğazlar ve Montreux rejiminin kendi istediği gibi değişmesi için Türkiye ile baş başa kalacağı günü beklemektedir.¹⁵⁶

¹⁵⁶ Barış ERTEM, “*İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye’nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri*” makale, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2013 s. 170

Bununla beraber, Tahran Konferansında Müttefikler arasında görüş ayrılıkları da belirmeye başlamıştı. Bu arada, Türkiye'ye baskı amacıyla Boğazlar statüsünün değiştirilmesi konusu da ortaya atılmıştı. Fakat bir görüş birliğine varılamamıştı.¹⁵⁷

2.2.9. II. Kahire Konferansı (4-6 Aralık 1943)

Tahran Konferansında alınan kararlardan bir tanesi de Türkiye'nin savaşa katılmasıydı. Türkiye savaşın başında ilan ettiği savaş dışı durumunu sürdürmekteydi. Roosevelt ile Churchill Tahran'dan dönerken yine Kahire'ye uğramışlardı. 4-6 Aralık 1943'te Kahire'de Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüşmüşlerdi. Bu sefer Müttefiklerin baskısı gayet ağır olmuştu. Onun için İsmet İnönü, "*prensip olarak*" savaşa katılmayı kabul etmişti. Fakat Türkiye'nin savunma gücü için gerekli olan silah ve teçhizat verilmedikçe savaşa girmeyecekti. Churchill bu isteği kabul etmişti. Ocak ve Şubat'ta Ankara'da Türk ve İngiliz askeri heyetleri arasında bu konuda görüşmeler yapılmıştı. Görüşmeler Şubat başında kesilmişti. İngilizlere göre Türkler çok fazla şey istemişlerdi. Bu silah ve malzeme verilecek olursa, bunun sevkiyatı savaş sonuna kadar devam edecek ve bu arada Türkiye de savaş dışında kalmış olacaktı. Askeri görüşmelerin kesilmesi, Türkiye ile İngiltere ve Amerika'nın ilişkilerini gerginleştirmişti. Churchill, barış konferansında Türkiye'nin sağlam bir mevkie sahip olamayacağını söylemişti.¹⁵⁸

İsmet İnönü, Müttefiklerin Türkiye'nin savaşa girmesinden çok, Balkanların bombardımanı için topraklarında üs istedikleri sonucuna varmıştı. İnönü, böyle bir dönemde Müttefiklere üs vermenin fiilen savaşa girmeye yol açacağını biliyordu ve bu yüzden Türkiye'nin savaş dışı durumunu sürdürmekte karar kılmıştı. Sonradan Türkiye'nin savaşa girmesini en çok Churchill istediği anlaşılmıştı. Churchill Müttefiklerin Sovyetlerden önce Balkanlara girmesini istemekte, bu yüzden Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar etmekteydi. Stalin'in Türkiye'nin savaşa girmesini istemesinin nedeniyse, Almanya'nın doğu cephesinde gücü bölüneceği için, Alman baskısının azaltılması endişesiydi.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih*, DER Yayınları, 10 Basım, İstanbul-2015, s.881

¹⁵⁸ Fahir ARMAOĞLU, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Alkım Yayınevi, 18. Basım, İstanbul-2012, s.504-505

¹⁵⁹ Oral SANDER, *Siyasi Tarih (1918-1994)*, İmge Kitabevi, 21. Baskı, Ankara-2012, s.192-193

2.2.10. Dışışleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun İstifası

İngiltere askeri heyetini Türkiye'den çektikten sonra, Türkiye'ye karşı soğuk davranmaya ve hatta onu artık müttefik gibi görmemeğe başlamıştı. İngiltere'nin, aynı şekilde hareket etmesini ABD'den de istemişti.

İngiltere, Türkiye'nin satmak mecburiyetinde olduğu kromun tamamını uzun vadeli bir mukavele ile satın almayı kabul etmemiş, bunun bir kısmının Almanya'ya satılmasını uygun görmüştü. Türkiye Almanya'dan satın aldığı savaş malzemesi karşılığı bu ülkeye krom ihracına başlamıştı. İngiltere bu satışların durdurulmasını istemişti. Neticede bu ihracat durdurulmuştu.

İngiltere'nin ortaya çıkardığı ikinci olay, Boğazlardan geçen Alman ticaret gemileriyle ilgiliydi. Savaş halinde muhariplerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasaktı, buna mukabil ticaret gemilerinin geçişi serbestti. Türkiye'nin bu gemileri kontrol hakkı yoktu. Sağlık kontrolleri bile, geminin hareketi durdurulmadan, kâğıt üzerinden yapılıyordu. Sağlık nedeniyle Gemi'nin kontrol edilemeyeceği hükmünü Montreux sözleşmesine İngiltere koydurmuştu.

Bir geminin, ticaret gemisi değil de, yardımcı savaş gemisi sayılabilmesi için her şeyden önce ağırlığının 100 tonu geçmesi, sonra da sözleşmenin II sayılı ekinde belirtilen özelliklere haiz olması öngörölmüştü. Türkiye'nin 100 tondan hafif gemileri kontrol hakkı hiçbir şekilde yoktu.

İngiltere, bu tür gemilerin yardımcı savaş gemisi gibi kullanıldığı iddiasıyla, bunların Boğazlardan geçirilmesinin önlenmesini istemişti. Türk makamları, hakları olmadığı halde bu gemileri kontrole başlayınca Almanya'nın protestosu ile karşılaşmıştı.

Sonunda 30 tonluk bir geminin 9mm.lik bir zırhla kaplı ve silahlı olduğu tespit edilerek bunun geçişi önlendiği gibi, bundan böyle bütün Alman gemilerinin kontrol edilmesi kararı alınmıştı. Almanya bu defa, ticaret gemilerinin kendilerini korumak için silah taşıdıklarını ileri sürerek yeniden daha şiddetli bir protesto notası verirken, Rusya'da Mayıs sonunda, Boğazlardan Alman savaş gemilerinin geçişini önlenmediği için Türkiye'yi protesto ediyordu.

Krom konusundan sonra, Boğazlardan geçen bu gemiler konusu, Dışışleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nun Haziran başında istifası ile sonuçlanmıştı.

Menemencioğlu istifa etmeden önce 22 Mayıs 1944'te Vinogradov arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında özellikle Balkan politikası konusunda siyasi bir işbirliği zemini aramış ise de 5 Haziran 1944'te gelen cevabi yazıda; “Rusya, Türkiye ile Almanya arasındaki bağlarla köklü bir değişiklik olmadıkça siyasi işbirliğinin anlamı olmayacağı düşüncesindedir. Böyle bir anlaşmaya varmak için tek yol, Türkiye'nin Almanya ile bağlantılarını derhal ve tam olarak keserek, Almanya'ya karşı Müttefikler yanında savaşa girmesidir,”¹⁶⁰ cevabını vermişlerdi.

2.2.11. Türkiye Üzerinde Müttefiklerin Baskısı

6 Haziran 1944 günü Normandiya çıkarması yapılarak Avrupa'da ikinci cephe açılmıştı.

23 Haziran 1944 günü, Washington'daki İngiliz büyükelçisi ABD Dışişleri Bakanlığına bir muhtıra vermişti. Bu muhtırada; son günlerde krom konusu ile Boğazlardan geçen gemiler konusunda tatminkâr şekilde sonuçlanması ile Türkiye'nin olumlu bir tutum içine girdiği belirtildikten sonra, bu yeni tutumdan istifade ile İngiltere'nin bazı yeni tekliflerle ortaya çıkması ve Türkiye'ye Almanya ile ilişkileri keserek harbe girmesini Rusya'nın gerisinde kalmaması gerektiğini, bildirmişlerdi.

Eden Türk Hükümetine şu teklifi yapmıştı; Batı cephesinin açılması ile genel durum tamamen değişmiştir. Bu gelişmeden önce Türk Hükümetinin İngiltere'ye vermeyi kararlaştırmış olduğu yardımın, değişen şartları karşılayacak ölçüde arttırılması gerekmiştir. Türkiye ile Büyük Britanya'yı ve müttefiklerini birbirine düşürmeye yönelik Alman oyunlarına kesin bir son vermek için, Türkiye'nin Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmeyi düşünmesi zamanı gelmişti. Türkiye ancak bu yolla, son olaylara karşı ve karanlık bir görünüme girmiş politikasını açığa çıkarıp, gerek savaş süresince, gerek barış yapılırken kendine düşen milletler arası yeri doldurabilecektir, demişlerdi.

İngiltere ve ABD ile yürütülen müzakereler sonucu, 2 Ağustos 1944 günü Almanya ile diplomatik ve ekonomik ilişkiler kesilmişti. Almanya ile ilişkiler kesilirken, Japonya için bir talep yapılmamıştı. İngiltere ve ABD, 28 Aralık 1944 günü

¹⁶⁰ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.264

bu defa Japonya için bir teşebbüs yaptılar. Bunun üzerine 3 Ocak 1945 günü Japonya ile de siyasi ve ekonomik ilişkiler kesilmişti.

İngiltere, Türkiye'den Almanya ile ilişkilerini kesmesinin istenmesi düşüncesini Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığına iletmiş, Dışişleri Bakanı Molotov'un cevabı şöyle olmuştu: “Sovyet hükümetinin bilebildiği kadarıyla, İngiltere'nin teklifi Türk hükümetinin kabul edeceğini tahmin ettirecek bir durum yoktur. Türkler bunu kabul etseler bile, bu yarım bir tedbir olacaktır, savaşın sonuçlanmasını çabuklaştıracak bir yönü bulunmayacaktır. İngiltere, Türk hükümetinin, 27 Mayıs'ta Sovyet hükümetine yaptığı teklifi ve Sovyet hükümetinin 5 Haziran tarihli cevabını bilmektedir. Sovyet Hükümetinin düşüncesine göre, Türk hükümetinin, Hitler Almanya'sına karşı Müttefikler yanında yer almayı istediğinin gerçek delili, derhal Almanya ile ilişkilerini keserek, müşterek düşmana Almanya'ya karşı müttefikler yanında harbe katılmasıdır. Geçen yıl Moskova ve Tahran Konferanslarında bunun gerekli olduğunu da üç müttefik hükümet tarafından kabul edilmişti. Türkiye'nin ancak bu takdirde gerek savaş süresince, gerek barış yapılırken Müttefikler arasında bir yeri olacaktır,” demişti.¹⁶¹

Molotov, Türkiye ile ilgili İngiltere'nin girişimleri hakkında görüşmek üzere ABD'nin Moskova Büyükelçisi Harriman'ı makamına davet ederek, Türkiye'nin 27 Mayıs'ta yaptığı teşebbüsü, kendilerinin verdikleri cevabı anlattıktan sonra, İngiltere'nin teklifini ve buna verdikleri cevabı nakletmiş ve İngiliz teklifinin Moskova kararları ile uyumadığını söylemişti.

3 Temmuz günü, Cevat Açıkalın, Türkiye'nin Almanya ile ilişkileri kesme kararı aldığını, bunun Meclisten geçirileceğini, Sovyetler Birliği Ankara Büyükelçisi Vinogradov'a bildirmişti. Vinogradov, kararın yarım bir tedbir olduğunu, doğrudan doğruya savaş ilanının daha yerinde olacağını söylemişti. Açıkalın, alınan karar bir savaş kararı olmamakla beraber, Almanya'nın bize savaş ilan etmesi sonunda aynı kapıya çıkacağını ve hatta bu takdirde Müttefiklerimize bir işbirliği şartı bile ileri sürmediğimizi, belirtmişti.

İngiltere ve ABD, Türkiye nezdinde yapış oldukları bu son teşebbüslerinde, Türkiye'nin harbe girmesini istemedikleri gibi, bunu gereksiz de görmüşler, hatta

¹⁶¹ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.267

ABD, Balkanlarda bir cephe açılacak olursa, kendilerinin asker veya malzeme yardımı yapacak durumda olmadığını bile belirtmek gereğini duymuşlardı.

Sovyetler Birliği'nin Anakara Büyükelçisi Vinogradov, 3 Temmuz günü Cevat Açıkalın ile yaptığı görüşmeye ilişkin Sovyet hükümetinin resmi cevabını 6 Temmuz'da getirmişti. Bunda Türk Hükümetinin, Sovyet Hükümetince, savaşa katılmak amacı ile hemen Almanya'ya savaş ilan etmesi yolunda Kasım 1943'ten beri yapılan talebi kabul etmediği, iki taraf arasında dostluğu teyit etmek için bir diplomatik vesika teatisinde bulunmak gibi yollarında savaşı kısaltmaya tesiri olmayacağı için lüzumlu görülmediği belirtilmekteydi.

Sovyetler Birliğinin ABD'deki Washington Büyükelçisi'nin 10 Temmuz günü ABD Dışişleri Bakanlığına bir muhtıra vererek, bundan 27 Mayıs'ta Türkiye ile görüşmesinden başlayarak 6 Temmuz'a kadar olan Türk-Rus temasları ve bu arada İngiliz teklifi anlatıldıktan sonra, İngiltere'nin Rusya ile mutabık kalmadan 30 Haziran'da Türkiye nezdinde, üç müttefik arasındaki karara uymayan bir teşebbüs yaptığı belirtilmişti. ABD bu muhtıraya 22 Temmuzda cevaben; İngiltere hükümeti, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinin üç büyük avantajı olduğunu, 1. Derhal uygulanabilmesi. 2. Müttefiklerin askeri yardım taahhüdünde bulunmalarına gerek olmaması. 3. Balkanlar ve Almanya üzerinde harp ilanı kadar tesirli olması, eğer Türkiye'nin savaşa katılması istenirse, harp malzemesi verilmesi gerekeceğinden, hem bunun zaman alacağını, hem de yukarıdaki avantajların elden kaçırılacağı üzerinde durmuşlardı.

Sovyetler Birliğinin 27 Temmuzda ABD'ye cevabında;

*“Sovyet Hükümeti, Türk Hükümeti'nin Almanya'ya karşı olan tutumunun tatminkâr olmadığı, bugünkü şartlar içinde belirli bir manası olmayacak bu tür yarım tedbirlerin çok geç kalmış olduğunu görüşünü muhafaza etmektedir. Bu sebeple Sovyet Hükümeti, Türk Hükümeti üzerindeki baskıyı durdurmayı ve kararı ona bırakmayı gerekli görmektedir,”*¹⁶² demişlerdi.

ABD, Moskova'daki Büyükelçisi Harriman vasıtası ile son bir teşebbüs yapmış, bu konuda Rusya, İngiltere ve ABD arasında müzakere edilmesini teklif

¹⁶² Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.269

etmişti. 30 Temmuz günü yapılan görüşmedeki Molotov; “*Böyle bir müzakerenin bir faydası olacağına inanmıyorum, Türkiye artık kendi mukadderatı ile baş başa bırakılmalıdır,*”¹⁶³ demişti.

ABD’nin Moskova Büyükelçisi Harriman, bu görüşmeyi naklettiği telgrafında, kendi görüşü olarak şunları da ilave etmişti;

“*Görünüşe göre Sovyetler şimdi Türkiye’ye karşı ilgisiz kalmakta ve Türkiye’nin Almanya ile ilişkilerini kesmesinin ve hatta savaşa girmesinin, Almanya’nın yenilgisine yardım etmeyeceği görüşüne erişmişlerdir. Bu politika ile Ruslar, barış masasında Türkiye’ye karşı herhangi bir borçları olduğunu kabul etmeden, onun hareketlerinden mümkün olan faydayı sağlayabileceklerdir. Böylece Türkiye hakkında bizim ve İngilizlerin, Rusların muvafakatini almadan yaptığımız hareket, Türkiye’ye karşı tutumunda bizimle birlikte hareket edeceğine dair Moskova Konferansında aldığı taahhüitten kurtulmak için kullanılmıştır.*”¹⁶⁴

2 Ağustosta Türkiye’nin Almanya ile ilişkilerinin kesildiğini açıklamasından sonra Türk Hükümeti, Rusya ile aradaki soğukluğu gidermek için son bir deneme daha yapmış, fakat Ruslardan, eski görüş ve tutumlarının değişmediği ve zaten artık Türkiye’nin harbe girmesine gerek görmedikleri cevabını almıştı.

Bu tarihten itibaren Yalta Konferansı sonuna kadar Rusya ile Türkiye arasında hemen hiç temas olmamıştı. Ancak Ruslar, Türkiye konusunu tamamen bir tarafa bırakmış da değillerdi.

İngiltere Başbakanı Churchill, 9 Ekim 1944 günü Moskova’ya gitmişti. 20 Ekim’e kadar süren bu ziyaret sırasında, savaş sonrası ile ilgili çeşitli konuları Stalin ve Molotov ile müzakere etmişti. Balkanlardaki nüfuz alanlarının taksimi de bu ziyaret sırasında yapılmıştı.

Bu görüşmeler sırasında Stalin’in Montreux sözleşmesi üzerinde durmuştu. Churchill’in Stalin’le yapılan son toplantı hakkında ABD Başkanı Roosevelt’e yolladığı telgrafın dokuzuncu maddesi şöyleydi:

“*9. Stalin Rus harp gemilerinin serbestçe geçişlerini temin için Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi arzusunu resmen ortaya koydu. Prensip bakımından buna*

¹⁶³ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 234

¹⁶⁴ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s. 269,

karşı çıkmadık. Japonya imzacılardan birisi olduğu ve İnönü geçen Aralık ayında pazarını kaybettiği için revizyon açıkça gereklidir. Ayrıntılı teklifin Rus tarafınca yapılmasını kararlaştırdık. İlmli olacaklarını söylediler.”¹⁶⁵

Rusya bu karara rağmen yazılı bir teklif yapmamış ve konu ancak Yalta Konferansı sırasında, 10 Şubat 1945 günü yeniden masaya gelmişti.

2.2.12. Yalta Konferansı (5-11 Şubat 1945)

ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve Sovyetler Birliği Lideri Stalin'in ev sahipliği ile Kırım'ın Yalta şehrinde Livadiya Sarayında 5-11 Şubat Tarihleri arasında bir konferans yapılmıştı. Bu konferansın Türkiye'yi yakından ilgilendiren iki konu olmuştu. Bunlardan birincisi, Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması için toplanacak olan San Fransisko Konferansına çağrılacak devletlerin kimler olacağı İkincisi ise Boğazlar meselesi olmuştu. Yalta konferansı öncesinde Churchill, Moskova'da Stalin'le savaş sonrasında nüfuz bölgeleri üzerinde bir anlaşma yapmıştı. Türkiye İngiliz nüfuz bölgesinde kalmıştı.¹⁶⁶

ABD heyeti Yalta'ya giderken, Boğazlar konusunun ve Montreux Sözleşmesinin orada ortaya çıkarılmayacağı düşüncesindeydi. Bu maksatla hazırlanan bir servis notunda, “*Boğazlar rejiminde yapılacak kapsamlı bir değişiklik Türk hâkimiyetini ihlal edip, Balkanlar ve Yakın Doğu'daki politik ve stratejik dengeyi ters yönde etkiler. Türkiye Boğazların çok iyi bir bekçisidir,*”¹⁶⁷ düşünceleri yer almıştı.

Bu tahmin tutmamış, Stalin, Konferansın 10 Şubat günü yapılan 7.nci genel oturumunda, Montreux Sözleşmesi konusunu ortaya atmıştı.

Stalin'e göre Montreux Sözleşmesinin modası geçmişti. Japon İmparatorluğunun bu anlaşmada, Sovyetler Birliğinden fazla rolü vardı. Sözleşme halen mevcut olmayan Milletler Cemiyeti ile bağlantılıydı. Sözleşme İngiltere ile Rusya'nın arasını iyi olmadığı bir dönemde yapılmıştı. Fakat şimdi İngiltere'nin, Japonya'nın yardımı ile Rusya'yı boğmayı artık istemediğini düşünmüştü. Anlaşmanın yenilemeye ihtiyacı

¹⁶⁵ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e. s.270

¹⁶⁶ İlhan TEKELİ / Selim İLKİN, *Dış Siyaset ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, I. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul-2018, s. 353

¹⁶⁷ Diplomatik Belgeler, Foreign Relations of the US, *The Conference at Malta and Yalta*, 1945, s. 328

vardı. Anlaşmanın ne şekilde gözden geçirilebileceğini bilmiyor, ancak karar hakkında ön yargı yürütmek istemiyordu, ancak Rus menfaatlerinin göz önünde tutulması gerektiğini düşünüyordu. Türkiye'nin elinin Rusya'nın boğazında olduğu bir durumu kabul etmek imkânsızdı. Bununla beraber bu yenileme Türkiye'nin meşru menfaatlerini zarara sokmayacak şekilde yapılmalıydı. Bu uygun bir formda ele alınabilecek bir sorundu. Dönemsel şekilde toplanacak Dışişleri Bakanları bu konuyu ilk toplantılarında ele alarak hükümetlerine rapor verebilirlerdi,"¹⁶⁸ demişti.

ABD Başkanı Roosevelt ise Birleşik Devletlerin Kanada ile 3000 mil sınırı vardı, bu sınırdaki ne müstahkem mevki ne de silahlı kuvvet bulunmamaktaydı. Bu durum yüzlerce senedir devam etmekteydi. Ümidim, dünyadaki diğer sınırların da müstahkem mevki ve silahlı kuvvetlere ihtiyaç göstermemesidir,"¹⁶⁹ diyordu.

İngiltere Başbakanı Churchill de Geçen Sonbaharda Moskova'da iken, Mareşal Stalin'in Boğazlar konusunda bahsetmişti. Anlaşmanın yenilenmesine sempati ile bakıyordu ve Sovyet Hükümetinin, bu konuda bir nota hazırlamasını telkin etmişti, ancak böyle bir nota henüz alınmamıştı. Mareşal Stalin tarafından teklif edilen metodun isabetli olduğunu düşünüyordu. İngilizler, Karadeniz'de büyük menfaatleri olan Rusya'nın dar bir geçide bağlı olmaması gerektiğini düşünüyordu. Eğer konu Dışişleri Bakanları toplantısına getirilirse, Rusların tekliflerini açıklayacaklarını umuyordu. Bu arada Montreux Sözleşmesinin yenilenmesinin söz konusu olabileceği hususunda Türklere bilgi verilmeliydi. Bu onların Müttefikler yanında savaşa girmesi isteniyorsa, özellikle gerekliydi. M. Eden, bu husus müteaddit kere Londra'daki Türk Sefirine söylediğini ona hatırlatmaktaydı. Türklere, aynı zamanda bağımsızlık ve toprak bütünlüklerinin garanti altında olduğuna dair teminat verilmesi de isabetli olacaktı,"¹⁷⁰ diyerek Stalin'in fikirlerine katılmıştı.

Stalin, Türklere hiçbir şeyin saklanması mümkün olmadığını ve bu tür teminatın verilmesi gereklidir, diyerek sözlerine ilave yapmıştı.

Roosevelt, mutabıkız demişti.

¹⁶⁸ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.272

¹⁶⁹ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e. s.272

¹⁷⁰ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e. s.273

Stalin, Birleşmiş Milletler Konferansında bir araya gelecek Dışişleri Bakanlarının Boğazlar konusunu müzakere edebilirler, dediğinde. Roosevelt, Bu konunun Ak Deniz'deki İngiliz pozisyonunu ABD'den daha çok alakadar ettiğini düşünüyordu ve eğer Dışişleri Bakanları Londra'da bir toplantı yaparlarsa bu konunun orda görüşülmesi yerinde olacağı, cevabını vermişti.

Konferans sonunda, üç Dışişleri Bakanı tarafından imza edilen Toplantı Protokolün 14. Maddesi Montreux Sözleşmesi ve Boğazlar hakkında olup aynen şöyleydi:

“Dışişleri Bakanlarının Londra'da yapacakları müteakip toplantıda, Sovyet Hükümetinin Montreux Sözleşmesi ile ilgili olarak ileri süreceği teklifleri tetkik edip Hükümetlerine rapor etmeleri kararlaştırılmıştır. Türk Hükümeti münasip zamanda haberdar edilecektir.”¹⁷¹

Türkiye'nin San Francisco Konferansı'na davet edilmesi ile ilgili diyalog şöyle gerçekleşmişti. Konu, Birleşmiş Milletler Teşkilatının kurulması için toplanacak bu konferansa hangi ülkelerin davet edilecekleri görüşülürken, 8 Şubat günü yapılan beşinci toplantıda ortaya atılmıştı. Bu konferansa, o güne kadar Almanya'ya harp ilan etmiş devletlerin katılması söz konusuydu. Ancak harp ilan etmemiş ve “*Birleşmiş Milletler*” genel deyimini içinde yer almayan, fakat Birleşmiş Milletlere yardımcı oluş bazı devletlerin de davet edilmesi ABD tarafından istenmişti. Müzakerenin seyri aşağıdaki şekilde olmuştu.

Eden, o sabah Dışişleri Bakanlarının yaptıkları toplantıda hazırlanan raporu okumuştı. Bu raporun İkinci maddesinin (b) fıkrası aynen şöyleydi: “*8 Şubat 1945 günü itibarıyla mevcut olan Birleşmiş Milletler, yani o tarihe kadar Birleşmiş Milletler Deklarasyonunu imza etmiş bulunanlar, Dünya Teşkilat kurulması Konferansına davet edilecek devletlerdir. Teşkilatın orijinal üyelerinin listesini tespit etmek Konferansın görevidir. Bu tespit sırasında, İngiltere ve ABD delegeleri, iki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin orijinal üye olarak kabulü teklifini destekleyeceklerdir*”.

Eden, bu raporu okuduktan sonra, “*İngiltere delegasyonu, münhasıran konferansa katılmak için başka ülkelere Birleşmiş Milletler üyesi statüsü verilmesinin*

¹⁷¹ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.273

*doğru olmadığını dūřındıđını, fakat ABD delegasyonunun değişik gōrūřte olduğunu, bir alt komitenin ayrıntıları tetkik ettiğini,*¹⁷² sōylemiřti.

Bundan sonra, o tarihte Birleřmiř Milletler Deklarasyonunu henūz imzalamamıř olan devletlerin durumunun gōrūřūlmesine geçilmiřti. Tūrkiye ile ilgili bōlūm řōyleydi:

Roosevelt, Birleşmiş Milletler ve harpte yardımcı olmuş ortak milletlerin bir konferansının sōz konusu olduğunu sōylemiřti.

Stalin, Arjantin'den hořlanmadıđını, ancak mantıkta bir çeliřki gōrdūđūnū sōylemiřti. Devletlerin kabulū için ōlūtūn ne olduđunu sorarak bu mūnasebetle Tūrkiye'yi zikretmiřti. Harbe fiilen katılıp ıstırap çeken devletler ile galip gelecek tarafın yanında olmak için spekulasyon yaparak dıřarıda kalan devletler olduđunu sōylemiřti.

Roosevelt, sadece harp ilan eden ortak devletlerin davet edilmelerini dūřındıđını ve harp ilan tarihi limiti olarak 1 Mart'm dūřūnūlebileceđini sōylemiřti.

Stalin, bu telkini kabul etmişti.

Roosevelt, ūlkesinde hala Alman ve Japonya temsilcileri bulunan İrlanda'yi muhtemel namzetler arasına katmayı her halde dūřūnmeyeceđini sōyledi. Genel bir tasviple karřılanmayacak bir bařkasını, Tūrkiye'yi zikretmek istediđini ifade etti. Bununla beraber Tūrkiye, çok zor bir dōnemde İngiltere ile ittifak yapmıřtı. Ancak savař sūrerken modern bir harp için yeterli dūzeyde olmadıđını gōrmūřti. Bir yıl ōnce savařa girmesi için kendisine tanınan řansı kullanmamıř olmasına rađmen tutumu dostane ve yardımcıdır,¹⁷³ demiřti.

Stalin, řubat sonundan ōnce savař ilan ederse, Tūrkiye'nin Konferansa davet edilmesini kabul ettiđi cevabını vermiřti.

Dıřıřleri Bakanlarınca imzalanan Konferans Protokolūnūn Birinci maddesi, Dūnya Teřkilatı hakkında olup, İkinici fıkrası řōyleydi:

“(2) Bu Konferansa aşağıdaki devletler davet edilecektir;

¹⁷² Diplomatik Belgeler, Foreign Relations of the US, *The Conference at Malta and Yalta*, 1945, s.772

¹⁷³ Kāmuran GŪRŪN, *Tūrk-Sovyet İliřkileri (1920-1953)*, Tūrk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.275

a. 8 Şubat 1945 tarihli itibarıyla mevcut Birleşmiş Milletler ve,

b.1 Mart 1945 tarihinde müşterek düşmana harp ilen etmiş durumda olan ortak milletler (bu fıkradaki ortak milletler deyimini ile 8 ortak millet ve Türkiye kastedilmektedir) Dünya Teşkilatı Konferansı toplanınca, Birleşik Krallık ve ABD temsilcileri, iki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin, yani Ukrayna ile Beyaz Rusya'nın, orijinal üye olarak kabul edilmeleri teklifini destekleyeceklerdir.¹⁷⁴

Almanlar cephelerde yenilip kendi ülkelerine doğru çekilmeye başlarken, Yalta konferansında müttefik ülke liderleri Alman topraklarını kendi aralarında pay etmişti. Hitler'i yenme ortak paydası onları bir arada tutmuştu. Bu hedefe yaklaşıldığı anda yapılan bu konferansta Sovyetler ile Batı arasında savaştaki işbirliğinin savaş sonrasına taşınmasının zorluğu ortaya çıkmıştı.¹⁷⁵

Yalta Konferansı sonuçlandıktan sonra, 20 Şubat 1945 günü Ankara'daki İngiltere Büyükelçisi, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere ortak üye olarak girebilmesi için 1 Mart'tan önce Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini bildirmişti.

Türkiye 23 Şubat 1945 günü bu iki ülkeye savaş ilan ederek, San Francisco Konferansına davet edilmişti.

2.2.13. Sovyetler Birliğinin Türkiye'yi Tehdidi

Yalta Konferansı sona erince, Türkiye'nin Sovyetler Birliği Başkenti Moskova'daki Büyükelçisi Selim Sarper'e, Ankara'ya hareket etmesinden önce, Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov'u görerek bilgi alması talimatı verilmişti. Bu maksatla Sarper'in, 24 Şubat günü Molotov ile önceden tespit edilmiş bir randevusu vardı. Bu görüşme sırasında Molotov, Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilanı dolayısı ile Sarper'i tebrik ettikten sonra, Yalta Konferansı hakkında da kısa bilgi vermiş ve bu arada Montreux Sözleşmesinin yenilenmesi konusunun ele alındığını da söylemişti. Sovyetlerin toplantıya bir proje sunmamış olmaları sebebiyle, meselenin ilerde ele alınacağını, yenileme hususunda üç büyüklerin fikir birliğinde olduklarını söylemişti.

¹⁷⁴ Diplomatik Belgeler, Foreign Relations of the US, *The Conference at Malta and Yalta*, 1945 s.976

¹⁷⁵ İkinci Dünya Savaşı, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi <https://islamansiklopedisi.org.tr/ikinci-dunya-savasi> 12.09.2019

Sarper'in yenileme hakkında ne düşünöldüğünü sorması üzerine, bunun tetkik edildiği cevabını vermiş, Türkiye ile meseleyi görüşmek mecburiyeti hasıl olacaktır, demişti. Sarper cevabında, Boğazlar rejimini tanzim eden sözleşmenin milletler arası bir mukavele olduğu bu konunun ikili olarak nasıl görüşöleceğini anlamadığı üzerinde durmuştu.

Sarper, 19 Mart sabahı, Dışışleri Bakan Yardımcısı Kavtaradze'ye, kısa bir süre için Ankara'ya gideceğini bildirmişti. Aynı gün Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanlığından Büyökelçiliğe telefon edilerek, saat 15.00'da Molotov'un Büyökelçi Sarper'i beklediği haberi verilmişti.

Molotov, 19 Mart 1945 günü saat 15.00'da kabul ettiği Türkiye Büyökelçisi Selim Sarper'e, Sovyet Hükümeti adına, Rusça yazılı metnini de verdiği, aşğıdaki bildiriye yapmıştı.

“17 Aralık 1925 tarihinde imza edilen Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının yürürlük süresinin sonuna yaklaşıması münasebeti ile Sovyet Hükümeti, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine aşğıdaki hususları bildirmekle şeref kazanır.

Sovyet Hükümeti, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostane ilişkilerin sürdürölmesi işinde 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanan Türk-Sovyet Antlaşmasının kıymetini takdir etmekle beraber, özellikle İkinci Dünya Harbi esnasında ortaya çıkan derin değişiklikler münasebetiyle, iş bu antlaşmanın artık yeni şartlara uymadığını ve ciddi bir surette iyileştirilmeğe muhtaç olduğu lüzumunu müşahede etmektedir.

Yukarıda belirtilen husus sonucu Sovyet Hükümeti, söz konusu anlaşmanın ve eklerinin feshi şeklini tespit eden 7 Kasım 1935 Protokolü hükümleri gereğince, iş bu anlaşmayı feshetmek arzusunda bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine beyan eder.”¹⁷⁶

Bu tebligatın yapılmasından sonra cereyan eden konuşmayı Sarper aşğıdaki şekilde nakletmişti;

“Deklarasyonu tebellüğ ettiğimi ve Cumhuriyet Hükümetine derhal arz edeceğimi bildirdikten sonra, fesih ihbarından bulunulan bu Antlaşmanın yerine iki

¹⁷⁶ Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara-1973 s.251

memleket arasındaki münasebetlerin tanzimi bakımından ikame etmeyi düşündükleri anlaşmanın ana hatları hakkında beni tenvir etmek isteyip istemediğini sordum.

Molotov cevabında henüz somut bir şey söyleyemeyeceğini, evvela Cumhuriyet Hükümetinin fesih ihbarına muttali olduktan sonra bu anlaşmayı başka bir anlaşma ile ikame etmek arzusunu ileri sürmesi gerektiğini ve genel olarak da 20 yıl evvel yapılmış olan bu Antlaşmanın, bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra hâsıl olan vaziyete uygun olmadığını Cumhuriyet Hükümetince takdir edileceğini umduğunu söyledi.

Ben, ilişkilerimizin bir an evvel tanzim edilmesini her iki memleketin menfaatlerine çok uygun gördüğümü ve şimdiye kadar burada olduğu gibi Ankara'da dahi bu vadede gayret sarf edeceğimi ve bu fikrimin Cumhuriyet Hükümetinin de arzusuna mutabık olduğundan emin bulunduğumu söyledim.

Molotov bu sözlerimi memnuniyetle karşıladığını temennilerime iştirak ettiğini söyledi. Veda ettim. İyi yolculuklar diledi ve ayrıldım.¹⁷⁷

Sovyetler Birliği'nin Antlaşmayı feshettiği, Rus basınında 20 Mart günü yer almış ve Türk Büyükelçisine verilen yazılı metin aynen yayınlanmıştı.

Bu tarihten itibaren, Potsdam Konferansına ve daha sonra, Rusya'nın Boğazlarla ilgili birinci notayı verdikleri 8 Ağustos 1946 tarihine kadar cereyan eden gelişmeler hakkında Türkiye, muntazam şekilde İngiltere ve ABD'yi haberdar etmiş ve onların mütalaalarını almıştı.

Bu arada Büyükelçi Selim Sarper Ankara'ya gelmiş, gelir gelmez Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından kabul edilmiş, Sovyetler Birliğine verilecek cevap hazırlanmıştı.

Rusların fesih bildirgesi, Ankara'da 4 Nisan 1945 günü, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın, Sovyet Büyükelçisine önce okuyup sonra yazılı metnini verdiği bir bildirme ile cevaplandırılmıştı. 7 Nisan 1945 günü Ulus gazetesinde yayınlanan bu cevabi bildirmede, Molotov'un yaptığı bildiri tekrarlandıktan sonra şu şekilde devam etmekteydi:

¹⁷⁷ Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü yayınları, s.251

“Türkiye ile Sovyetler Birliğini uzun zamanlardan beri birbirine bağlayan samimi dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmeyi ve kuvvetlendirmeyi daima isteyen Türkiye Cumhuriyeti, Türk-Sovyet dostluğuna önemli hizmetler yapmış bu Antlaşmaya verdiği kıymeti belirtirken, 7 Kasım 1935 tarihli Protokol hükümleri çerçevesinde izhar edilmiş fesih arzusunun not etmektedir.

Bunun sonucu olarak, sona eren Antlaşmanın, taraflarının bu günkü menfaatlerine daha uygun ve ciddi iyileştirmeleri içerecek bir yenisi ile değiştirilmesi hususundaki Sovyet Hükümeti telkinini kabul ederek, bu yönde kendisine yapılacak bütün teklifleri büyük bir dikkat ve iyi niyetle tetkike hazır olduğunu bildirmekten şeref kazanır.”¹⁷⁸

Rusların fesih bildirisine verilen cevapta, yeni bir anlaşma konusunda Ruslardan gelecek her teklifin büyük bir dikkatle inceleneceği bildirilmişti. San Francisco’da, Molotov’un kendilerinin henüz hazırlıklarının olmadığını ama Türkiye’nin telkinlerini dinleyebileceklerini söylemeleri üzerine; Saka’nın cevabı da, önce Rus görüşünü öğrenmeyi tercih edeceği şeklinde olmuştu. Ruslarla yapılacak bir müzakerede politika olarak bu tutumun en isabetli davranış olduğunda şüphe yoktu. Aksi takdirde Ruslara, *“Türkler bizden bir ittifak anlaşması istediler”* demekten alıkoyacak hiçbir engel kalmayacaktı.

Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper’e, Ankara’dan Moskova’ya hareketinden önce talimat yazılı olarak, bizzat Başbakan’ın imzası ile kendisine verilmişti. Talimatın özü şöyleydi:

1. Feshedilen anlaşmanın yerine konmak üzere bir ittifak muahedesi yapmaya kadar gidilebilir.

2. Montreux Sözleşmesi iki taraflı olarak ele alınamaz.

3. Ancak yapılacak bir ittifak anlaşmasına Karadeniz güvenliği açısından, bir savaş halinde, Türkiye’den, Sovyetlerin düşmanı kara ve deniz kuvvetlerinin geçirilmeyeceği hükmü konulabilir.

¹⁷⁸ Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü yayınları, s.254

4. Savaş halinde Karadeniz'den Sovyet Deniz Kuvvetlerinin Akdeniz'e çıkması, Montreux'nün Türkiye'ye bıraktığı takdir hakkının İngiltere aleyhine kullanılmaması şartı ile nasıl bir formülle halledilebileceği düşünülebilir.

5. Anlaşmada İngiltere lehine bir çekince maddesi olmalıdır.

6. İngiltere ile Rusya arasında bir savaş çıkarsa İngiltere'ye karşı savaşa sürüklenmemizi önlemek şarttır.

7. Böyle bir anlaşma imkân dâhiline girerse İngiltere'ye bilgi verilip muvafakatleri istenecektir.¹⁷⁹

Büyükelçi Sarper, Moskova'ya döndükten sonra, 7 Haziran 1945 günü saat 18.00'de Molotov tarafından kabul edilmişti. Bu görüşmeyi Büyükelçi Sarper istemişti. Dışişleri Bakan vekili Nurullah Esat Sumer, ABD Büyükelçisi Wilson'a, Rusya'nın anlaşmada ne gibi iyileştirmeler düşündüğünün öğrenilmesinin faydalı görüldüğünü söylemişti.

Büyükelçi Sarper, iki saatten fazla süren bu konuşmayı uzun bir telgrafla Bakanlığa bildirmişti.

Sarper, Ankara'da Vinogradov ile yapılan görüşmelerden Molotov'un şüphesiz haberi olduğunu belirterek, bu konuda ne düşündüğünü sormuştu.

Molotov, Ankara'daki görüşmelerin Türkiye'nin görüşlerini ortaya koyduğunu, Sovyet Hükümetinin de bir görüş tarzı ve ileri süreceği düşünceleri bulunduğunu söyleyince; Sarper, Sovyetlerin bakış açısını öğrenmekte iki ülke ilişkilerinin geleceği bakımından büyük fayda olduğu cevabını vermişti.

Bunun üzerine Molotov, yeni bir ittifak anlaşması yapmadan önce, ortadaki bazı pürüzlü meselelerin halli lazım geldiğini, bunları birer birer belirteceğini söylemişti. Molotov'un talebi şöyleydi.

“Bunlardan birincisi, Türkiye ile aramızda 1921 tarihli anlaşmanın yarattığı durumdur. Büyükelçi'nin malumudur, 1921 anlaşması Sovyetlerin zayıf oldukları bir

¹⁷⁹ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e., s. 282-283

zamanda akdedilmiş ve bir takım arazi değişiklikleri meydana gelmişti. İlk önce bu meseleyi düzeltmek lazımdır,”¹⁸⁰ demişti.

Molotov bu sözleri ile Türkiye'nin doğu sınırlarında bazı değişiklikler yapılmasını kastediyordu. “*Haksızlıkların tamirini kastediyorum*”, demesi üzerine, Sarper; “*1921 anlaşması Sovyetlere zorla kabul ettirilmiş bir anlaşma değildi. Tamiri lazım gelen haksızlıklar gelince, bunları aramak için hiçbir müspet neticeye varmadan memleketlerimiz arasındaki tarihi ilişkileri gerilere doğru araştırabiliriz; kaldı ki 1921 anlaşması ile meydana gelen vaziyeti bir haksızlık olarak değil, bir haksızlığın tamiri olarak görüyordu; bu haksızlığı bizzat Lenin müşahede ve tamir etmişti,*”¹⁸¹ cevabını vermişti.

Bunun üzerine Molotov, yine 1921 yılında Polonya ile Sovyetler arasında imza edilmiş olan haksız bir anlaşmanın Polonya tarafından tashihi neticesinde, Polonya ile Sovyetler arasında uzun vadeli bir dostluğun kurulabildiğini söylemek suretiyle, Türkiye ile Polonya'nın vaziyetleri arasında bir benzerlik iddia etmek istemişti ve bu mevzu üzerinde ısrar eder gibi bir vaziyet takınmıştı.

Türkiye’de hiçbir hükümet böyle bir teklifi Türk kamuoyuna izah edemezdi. Kaldı ki Sovyetlerin ne bu arazi, ne de birkaç bin nüfusa ihtiyaçları vardı. Bu arzunuzun tahakkuku için hiçbir ihtimal yoktu.

Molotov, ikinci pürüzlü konuya geçmişti; bu savaşta pek çok telefât ve zayıat verdiklerini. En sıkışık zamanlarında, Karadeniz’in emniyeti ile ilgilenmek zorunda kaldıklarını söylemişti. Bu endişelerinde yanılmış olabilirdi. Türkiye’nin tavır ve hareketi netice itibarıyla bu mevzuda bir müşkülata dönüşmemiştir. Fakat ne de olsa Boğazlar meselesinde 200 milyonluk bir insan kitlesi Türkiye’nin iradesine tabiydi. Yalnız iradesine değil aynı zamanda imkânlarının yaratabileceği vaziyetlere tabiydi. Türkiye’nin iyi niyetinden emindi, fakat “*Boğazları savunma hususunda ehliyet imkânlarından emin olmalıyız,*”¹⁸² demişti

Molotov’un ileri sürdüğü açıklamalar bağlamında Sarper; “*...eğer Türkiye’nin savunma imkânlarından, imkânsızlıklarından çıkardığı netice Boğazlarda Sovyetlere*

¹⁸⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, a.g.e., s. 265

¹⁸¹ KâmuranGÜRÜN, a. g.e. s. 284

¹⁸² T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, a.g.e., s.267

üs verilmesi meselesi ise, arazi tadilatı meselesi gibi, Boğazlarda üs verilmesi meselesi de söz konusu dahi olamaz,”¹⁸³ demişti.

Bunu takiben Molotov, akdini düşünülen ittifak anlaşması ile Karadeniz emniyetinin nasıl sağlanacağı meselesi etrafında tereddütlerini açığa vurduktan sonra; “*barış zamanında Boğazlarda üs vermek istemediğimize göre harp zamanında mı bunu dikkate almayı düşündüğümüzü*”¹⁸⁴ sormuştu. Sarper, böyle bir şey söylemediğini, ancak yapılması düşünülen ittifak anlaşması gereği, Türkiye harbe girdiği ve bu suretle Sovyetlerle yalnız müttefik değil, aynı zamanda müşterek muharip olduğu zaman ne gibi zorlukların ortaya çıkacağını şimdiden tespit etmek mümkün olmayacağını, bu tür teknik işleri görüşmeğe teknik bilgi ve yetkisinin olmadığını söylemişti. Düşünülen anlaşmanın gereği olarak Türkiye harbe girerse, bu harbi kuşkusuz kazanmak ister, bu nokta o zaman genelturmaya ve teknisyenler arasında görüşülecek bir konu olabilirdi.

Molotov, Türkiye’nin savunma imkânları konusunda ne gibi teminat verebileceğini veya güvenliği hangi şekilde ve ne tarzda temin edebileceğini öğrenmek istemiş; Sarper; Hukuken anlaşmayı imza etmekle ve fiilen de gerekirse Boğazları savunmakla bunu temin edileceğini, şayet imkânlarını dar görüyorsanız ve sizden talep edilirse Türkiye’ye silah ve malzeme satarsınız, bu suretle mevcut imkânlarımızı o nispette takviye ederiz, demişti.

Molotov, üçüncü pürüzlü konu olarak, Montreux Sözleşmesinin tadili meselesine temas etmiş, tadil için yapılacak müzakerelerde takip edecekleri ortak hareketi, ittifak anlaşması müzakereleri ile paralel tetkik ve tayin etmenin faydalı olacağından bahsetmişti.

Sarper, Montreux Sözleşmesinin tadili için ilerde bir müzakere cereyan ederse bugünkü belirsiz ilişkilerle masaya oturmakla, müttefik olarak masaya oturulması arasında bir fark olacağı, fakat bu konuyu şimdiden konuşmalarının faydasına inanmadığını, zira müttefiklerin şüphe ve tereddüdünü davet etmenin, hiçbirinin menfaatine uygun değildi. Molotov, siz ve biz, iki komşu bir ittifak yaparsak ve bunun icabı olarak bir konu üzerinde anlaşmak istersek buna kim mani olabilir, demişti.

¹⁸³ Kâmuran GÜRÜN, a. g.e. s. 285

¹⁸⁴ Kâmuran GÜRÜN, a. g.e. s. 285

Sarper, ahdi vecibelerimiz dışında kimsenin müsaadesini almak zorunluğunda değiliz, ileri sürdüğüm nokta, şüpheyi davet etmemek meselesidir. Birisi sizden veya bizden şüphe ettiği zaman, şüphe ediyorum diye itiraf etmez, fakat şüphe eder, demiştir.

Sarper, önce bir metin projesi yaparak, madde madde görüşüldükçe çıkacak meseleleri birer birer ele almayı teklif etmişse de, Molotov evvela meseleleri hallettikten sonra anlaşmanın söz konusu olabileceğini söylemişti.

Büyükelçi Sarper'in Moskova'da Dışişleri Bakanı Molotov ile yaptığı görüşme, kendilerine nakledilen İngilizlerin ve Amerikalıların üzerinde özellikle durdukları ve merak ettikleri, dördüncü bir talep olarak ileri sürülebilecek hususun, Türk siyasi rejiminin Romanya ve Bulgaristan'dakine benzer bir yönde değiştirilmesi olabileceği yolunda spekülasyonlar ortaya çıkmıştı.

Molotov, ikinci görüşmede de başka talepleri de olduğunu tekrarlayacak, ancak bunların ne olduğunu açıklamayacaktı.

Sarper, Sovyet yetkileri ile yaptığı görüşmeleri Ankara'ya bildiriyor telgrafını talimat isteyerek bitiriyordu. Ankara'da Başbakan Saraçoğlu, Cumhurbaşkanı İnönü'nün de onayı alınarak Büyükelçi Sarper'e talimat göndermişti.

Bu talimatın esasını oluşturan noktalar şunlardı.

“1. Sovyetlerle yapılacak yeni bir anlaşma münasebetiyle tarafımızdan arazi terki, üs verilmesi gibi taleplerin hiçbir surette müzakere mevzuu olmasını kabul edemeyiz.

2. Milletler arası bir anlaşma olan Montreux Sözleşmesinin sadece iki devlet arasında tadilini öngörecektir konuşmalar ise hiçbir önemli netice vaat etmez.

3. Böyle başlayan görüşmede müspet anlaşma ümidi zayıftır. Yukarıdaki iki maddenin havası içinde bakış açımızı bildirmekle yetinerek, Molotov'un vereceği cevaplardan müspet neticeye doğru bir gelişme olup olmayacağına teşhis koymaya

çalışırsınız. Teşhisiniz müspete doğru yürüdüğü takdirde devam edersiniz."¹⁸⁵ Talimatı verilmişti.

Sarper'in Molotov ile ikinci görüşmesi 18 Haziran 1945 günüdür. Bu iki görüşme arasında iki önemli gelime olmuştu.

Birincisi; durumdan haberdar edilen İngiltere'nin, Türkiye'yi desteklemek için Moskova nezdinde bir teşebbüs yapmanın düşünüldüğünü, buna ABD'nin de katılabileceğini bildirmeyi, buna Türk Hükümetinin bir itirazı olup olmadığını sormuşları.

Türkiye hiçbir itirazı olmadığını bildirmiş ve İngiltere bu teşebbüsü yapmıştı. ABD buna katılmamıştı.

İkincisi; Ermeni Katolikos'u Horen-I 1938 yılında ölmüş, yerine seçim yapılmamıştı. Sovyet Hükümeti Katolikos Seçim Kongresi'nin toplanmasına ancak 1945 Haziran başında izin vermiş ve bu kongre, dünyanın dört bir tarafından gelen din adamları ve Ermeni diasporası ileri gelenlerini bir araya getirerek toplanmıştı.

Kongre Kevork VI.'yı Katolikos seçtikten sonra Stalin'e müracaatla Ermenistan'ın Türkiye'den olan arazi taleplerini desteklemesini ve ayrıca diasporadaki Ermenilerin Ermenistan'a dönmeye davet edilmesini istemişti. Stalin ve Sovyet Hükümeti tarafından kabul edilip, Pravda ve İzvestiya tarafından derhal açıklanan bu karar tuhaf bir tesadüf ile Sarper'in Molotov ile yaptığı birinci görüşmeden hemen sonraya tesadüf etmişti.

Bunun sonucu olarak Rusya'da Türkiye aleyhinde yeni bir basın kampanyası başlamıştı. San Francisco'daki Ermeni Komitesi ile San Francisco Konferansındaki Rus temsilcileri arasında dayanışma gösterilerine girişilmişti.

Molotov ile 18 Hazirandaki ikinci görüşme bu hava içinde yapılmıştı. Sarper'in bu görüşme ile ilgili telgrafı, 20 Haziran'da Ankara'ya ulaşmıştı. Bu telgrafta;

Molotov, bir ittifak anlaşması söz konusu olacak ise Sovyet Hükümeti'nin bu talepleri ile ileri süreceği daha bazı düşüncelerin, Cumhuriyet Hükümetince tetkik edilmesi lazım geldiğini söylemişti.

¹⁸⁵ Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara-1973, s. 268

Sarper, 7 Haziran tarihli görüşmeden sonra artık arazi ve üs talepleri gibi konuların müzakere mevzusu olmaması icap ettiğini hatırlatınca, Moltov aynı şeyleri tekrarlayarak talepler dikkate alınmadıkça kendileri ile bir ittifak anlaşması yapılmasının düşünülemeyeceğini tekrarlamıştı. Molotov, ittifak anlaşması fikri bir kenara bırakılsa bile boğazlar meselesinin etraflıca görüşüleceğini söylemişti.

Sarper'in çok taraflı bir sözleşmeye iki taraflı olarak görüşmekten ne fayda beklediklerini, Boğazlar sorununu Montreux çerçevesinde değil ittifak anlaşması çerçevesinde ele almayı öngördüğünü, oysaki ittifak anlaşması için Sovyetlerce Boğazlarda üs ve toprak terki, şartı ileri sürülünce anlaşma temelinin yıkılmış olduğunu belirtmişti.

Molotov, Boğazlar için ayrıca ikili bir sözleşme yapılması imkânlarını telkine çalışarak savaş zamanında üs verip vermeyeceğimizi sormuş; Sarper, barış ya da harp zamanı diye bir ayırım yapmadığımızı, mesele Boğazların savunması konusu olduğuna göre, yapılacak ittifak anlaşmasına dayanarak savaş zamanında genelkurmaylar arasında kararlaştırılabileceğini ilk görüşmede söylediğini hatırlatmıştı.

Konuşmasının sonuna doğru söz yine arazi terki meselesi üzerine geldiği sırada Molotov, Sovyet Cumhuriyetlerinin büyük ve kuvvetli bir ülke olduğunu fakat küçük Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin haklarından feragat etmek için bir sebep teşkil edemeyeceğini söylemesi üzerine, Büyükelçi Sarper; Moskova'ya büyük ümitlerle geldiğini, Ülkelerimiz arasında ilişkileri hal yoluna koymak için mesai harcamaktan şeref duyduğunu fakat bu olmuyorsa bizi imkânsızlık içinde bırakmış olduğundan kaynaklandığını söylemiş ve görüşme sonlanmıştı.¹⁸⁶

Bu telgraftan sonra Ankara, Ruslarla bir ittifak değil belki bir dostluk anlaşması yapılabileceğini düşünmüş ve Sarper'e bu yolda talimat verilmiş ise de bu konuda bundan sonra yeni bir görüşme yapılmamıştı.

Sarper'in telgrafının alındığı gün Nurullah Esat Sumer'in Ankara'da Vinogradov ile bir resepsiyonda konuşmasında, Nurullah Esat Bey'e Türklerin ilişkilerin geliştirilmesi için niçin adım atmadıklarını sormuştu. Nurullah Esat Bey ilişkilerin Türkiye'nin egemenliği ve bağımsızlığına riayet edilerek geliştirilebileceğini Sovyetler'in Doğu illeri ve Boğazlarda üs konusundaki taleplerinin halen geçerli olup

¹⁸⁶ Kâmuran GÜRÜN, a. g.e. s. 289

olmadığını sormuştu. Vinogradov, toprak taleplerinin çok önemli olmasına rağmen, Boğazlar probleminin en üst önemde olduğunu belirtmişti. Nurullah Esat Bey bunun üzerine Boğazlara ilişkin Sovyet taleplerinin ne olduğunu sormuştu. Vinogradov konunun Sovyetler Birliği'nin güvenliği olduğu, bunun için de yeterli garantiye sahip olmaları gerektiği yanıtını vermişti. Nurullah Esat Bey Boğazlarda dost bir Türkiye'nin varlığından daha iyi bir garanti olmayacağını söylemişti. Büyükelçi, Türkiye'nin zayıf olduğunu ve Boğazları savunamayacağını ve gerek olursa Sovyet güvenliğinin üslerin kullanılmasını gerektireceğini yanıtını vermişti. Nurullah Esat Bey, Boğazlarda Sovyet Askeri üslerinin açık olarak Türkiye'nin egemenliği ile bağdaşmayacağını, Doğu illerine yönelik toprak talebinin birinci derecede önemli olmadığı için Sovyetler Birliği tarafından geri çekilebileceğini belirtmişti. Vinogradov, Sovyet Hükümeti'nin anayasası gereği Sovyet Cumhuriyetlerinin çıkarlarını savunmakla yükümlü olduğunu, Doğu illeri için yapılan talebin Ermeni temsilcisi ve Sovyet Hükümeti adına yapıldığını, bu sebeple talebin çekilemeyeceğini söylemişti. Vinogradov bunun üzerine Nurullah Esat Bey'e yaklaşarak, *“Polonya ile istediğimiz anlaşmanın yapılması için uzun bir süre bekledik ve sonunda elde ettik; Türkiye için de bekleyebiliriz,”* diyerek alttan alta tehdidini yinelemişti. Bakan vekili, Rus Sefirine *“bu şartlar altında takip etmekte olduğumuz dostluk ve anlayış yerine uzaklık ve soğukluk baş göstermesinin tabii olacağını”* anlatmıştı. Nurullah Esat Bey, daha sonra Amerika Büyükelçisine Sovyetler Birliği'nin toprak ve Boğazlarda üs talebi konusunda kararlı olduğunu ve zamanın kendi lehlerine işleyeceğine inandıklarını söylemişti.¹⁸⁷

28 Haziran günü Sovyet Sefiri ile yaptığı bir konuşmayı bakanlığına bildiren ABD Büyükelçisi Wilson'un izlenimini şöyle yazmıştı:

“Dün akşam yemekten sonra Sovyet Sefirine, Türkiye ile Rusya arasında neler olduğunu sordum. Cevabı şöyleydi: Molotov, Sarper'e eğer Türkiye yeni bir dostluk anlaşması istiyorsa önce bazı sorunların halli gerektiğini, bu sorunlar arasında Kars ve Ardahan'ın geri verilmesi ve Karadeniz güvenliğini sağlayacak tedbirler de bulunduğunu söylemiştir. Bir üs talebi olup olmadığını sordum. Molotov'un özel olarak üslerden bahsetmediğini fakat Karadeniz güvenliği için gerekli tedbirler konusunda ısrar ettiğini söyledi. Arazi talebini dünya kamuoyunun nasıl

¹⁸⁷ Hasan Aslan AKPINAR, *Bir Cumhuriyet Akıncısı Türkiye'de Milli Sanayi'nin Mimarlarından Nurullah Esat Sumer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2019, s.98-99

karşılacağı merak ettiğimi söyledim. Büyükelçi bunun, Sovyetler Birliği için değil, yeterli arazisi bulunmayan Ermeniler için istendiğini söyledi. Doğu vilayetlerinde hiç Ermeni var mı diye sordum. Türkler oradaki Ermenilerin çoğunu katlettiklerinden sadece birkaç tane kaldığını söyledi. Bu konuda ve diğer konuşmalarda Türk Hükümeti ve milleti hakkında çok tenkit kârđı, ”¹⁸⁸ demişti.

İngiltere'nin Türk tutumunu desteklemek için Moskova'da yapacağı teşebbüse ABD'nin de katılması yolundaki talebi, Washington'da uygun görülmemiştir. ABD yönetimi, Potsdam Konferansı arifesinde bu konuda kesin bir tutum almak istemediğini açıklamıştır. Bunu üzerine İngilizler tek başlarına 5 Temmuz günü bu teşebbüsü Moskova Büyükelçileri aracılığı ile Molotov nezdinde gerçekleştirmişlerdi. İngiliz teşebbüsünde yer alan hususlar şunlardı:

“... Majesteleri Hükümeti Sovyet Hükümeti'nin arazi taleplerini ve boğazlarda üs istemesini hayretle karşılamıştır. Zira bunlar münhasıran Türk-Rus konusu sayılamaz. Arazi talebi ancak Dünya teşkilatı içinde ele alınabilir; diğeri ise çok taraflı Montreux Sözleşmesini ilgilendirir. Diğeri taraftan Yalta'da Montreux Sözleşmesini ilgilendiren konularda Türk Hükümeti ile temasa geçmeden Rus Hükümetinin ABD ve İngiltere Hükümetleri ile istişare etmesi kararlaştırılmış idi. Mareşal Stalin ayrıca, Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne hürmet etmeyi ve Türk Hükümetine karşı rahatlatıcı bir tutum takınmayı kabul etmişti. Bu son taahhüt ortadayken Sovyet basın ve radyosunun Türkiye aleyhinde yürüttüğü son kampanyada İngiltere Hükümetini hayrete düşürmüştür. Bu konuların Potsdam'da görüşülmesi gerekeceğinden, İngiltere Hükümeti bu görüşlerinin Sovyet Hükümetince bilinmesi gerekli görmüştür.”¹⁸⁹

Ruslar bu teşebbüse cevap vermemişlerdi.

2.2.14. Ahıska Türklerinin Sürgün Edilmesi

Ahıska bölgesi Türkiye'nin Kuzeydoğusunda SSCB'nin Gürcistan toprakları içinde kalan ağırlıklı olarak Türklerle meskûn bir bölgedir. Türkiye'nin Kars ve Ardahan illeri karşısında kalmaktaydı. Sovyetlerin sınır tashihi yapılmasını istediği

¹⁸⁸ Diplomatik Belgeler, Foreign Relations of the US, *The Conference of Berlin V.II*, 1945 s. 256

¹⁸⁹ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.290

bölgenin bitişindeydi. Sovyetlerin, Türkiye üzerine yapmayı düşündüğü bir saldırıda, stratejik önemi olan Ahıska bölgesini, Türk unsurlarından temizlemek amacıyla, Stalin imzalı SSCB Devlet Savunma Komitesinin 31 Temmuz 1944 tarih ve 6279 sayılı, Tamamen gizli kararı ile sürgün kararı verilmiştir. Bu kararın önemli bölümleri şöyledir; “*Gürcistan SSC devlet sınırını korumak üzere gereken şartların sağlanması için Devlet Savunma Komitesi, aşağıdaki kararları almıştır:*

Gürcistan SSC’nin sınır şeridi olan Ahıska, Adıgen, Aspinza, Ahılkelek ve Bogdanovka rayonlarıyla Acaristan Özerk SSC’den Türk, Kürt, Hemşin olmak üzere toplam 86.000 kişiden meydana gelen 16.700 hanelik nüfustan , 40.000’i Kazakistan’a, 30.000’i Özbekistan’a ve 16.000’i de Kırgızistan’a tahliye edilsin.

Tahliye, SSCB Halk İşleri Komiserliğince gerçekleştirilsin. SSCB Halk İşleri Komiserliği (Yoldaş Beriya) tahliye işini 1944 yılı Kasım ayında gerçekleştirsin.

Gürcistan Halk Komiserleri Şurasına, adları birinci paragrafta geçen sınır ilçelerine toplam nüfusları azami 32.000 kişi olmak kaydıyla Gürcistan SSC’nin toprak sıkıntısı bulunan diğer bölgelerinden 7.000 haneyi iskân etme müsaadesi verilsin... ”¹⁹⁰

Bir gece vakti, köyler askerlerle kuşatılmıştı. Kapılar dövülmüştü. Kapılarını açan masum insanlara; “*Türkiye sınırından Alman ordularının gelme ihtimaline karşı, kendi güvenliklerini sağlamak için, buralardan içlere doğru götürülecekleri*” yalanıyla, hemen hazırlanmaları emredilmişti. Birkaç saat içinde, tüfek ve dipçiklerle kamyonlara bindirilip tren istasyonlarına taşınmışlardı, oradan da hayvan vagonlarına doldurularak haftalarca sürecek bir ölüm yolculuğuna çıkarılmışlardı.

SSCB Halk İşleri Komiseri Levrentin Beriya imzalı 28 Kasım 1944 tarihli Devlet Savunma Komitesi Başkanı Stalin’e gönderdiği gizi yazısında; “*Devlet Savunma Komitesinin kararları gereğince, SSCB Halk İşleri Komiserliği, Türklerin, Kürtlerin ve Hemşinlilerin Gürcistan SSC sınır bölgesinden tahliye işlemleri tamamlanmıştır,*”¹⁹¹ diyordu.

Türkiye’nin sınıra yakın kısmındaki nüfusla akrabalık bağları bulunan söz konusu halkın önemli bir çoğunluğu kaçakçılık yaptığını, göç etme eğilimi gösterdiklerini ve Türkiye istihbarat makamları için casus temin etme ve çete gurupları oluşturma kaynağı teşkil ettiğini iddia ediliyordu. Ahıska ve havalisi halkı, Türkiye

¹⁹⁰ Yunus ZEYREK, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara-2001, s. 53

¹⁹¹ Yunus ZEYREK, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara-2001, s. 57

tarafı ile irtibatını devam ettiriyor ve o tarafa bir eğilim gösteriyordu. Oysaki bu halk binlerce gencini Alman cephesine savaşa da göndermişti.

Tahliye tabi tutulan kişilerin sınırı geçmesini önlemek için Türkiye sınırının korunma ve gözetimi azami şekilde takviye edilerek kuvvetlendirilmişti. Adigen, Aspinza, Ahıska, Ahılkelek ve Bogdanovka rayonlarında tahliye işlemleri 15-18 Kasım, Acaristan Özerk Cumhuriyetinde ise 25-26 Kasım günlerinde gerçekleştirilmişti.¹⁹²

Toplamda 91.095 kişi tahliye edilmiş olduğunu bildiriliyordu.

¹⁹² Yunus ZEYREK, a.g.e., s. 58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞ SONRASI SOVYETLER BİRLİĞİ İLE TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi Doğrudan Tehdit Dönemi

3.1.1. Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)

II. Dünya Savaşı'nda Nazi Almanya'sı 7 Mayıs 1945'de teslim olmuş, Avrupa kıtasında savaş sona ermişti. Potsdam Konferansı; 17 Temmuz 1945 - 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Almanya'nın başkenti Berlin'in 26 kilometre güneybatısında bulunan Potsdam kasabesindeki Cecilienhof Sarayı'nda düzenlenmişti. Churchill, Truman ve Stalin olmak üzere Üç büyüklerin katıldığı konferanstı. ABD Başkanı Roosevelt'in 12 Nisan 1945 tarihinde ölümü ile yerine seçilen Truman konferansa katılmıştı.

Potsdam Konferansı 17 Temmuz günü toplandı. 18 Temmuz gecesi Stalin ile Churchill bir akşam yemeğinde buluşmuşlardı. Bu yemek sırasında Türkiye konusu da gündeme gelmişti. Churchill Stalin ile yaptığı konuşmayı şu şekilde nakletmişti.

“Rusya'ya büyük devlet olarak, okyanuslara hoş geldin demenin benim politikam olduğunu söyledim. Rus gemilerinin dünya sularında dolaştığını görmek istiyordum. Rusya burun delikleri Baltık ve Karadeniz çıkışlarındaki dar geçitlerle sıkıştırılmış bir dev gibiydi. Bundan sonra Türkiye ve Boğazlar sorununa geçtim. Türkler haklı olarak endişeli idiler. Stalin ne olduğunu anlattı. Türkler, Ruslara bir ittifak anlaşması teklifi ile yanaşmışlardı. Ruslar cevaben, taraflardan herhangi birinin yerine getirilmemiş bir talep hakkı bulunmadığı takdirde anlaşma yapılabileceğini söylemişlerdi. Hâlbuki Ruslar evvelki harbin sonunda Rusya'dan alınan Kars ve Ardahan'ı istiyorlardı. Türkler bunu nazar-ı itibara alamayacaklarını söylemişlerdi. Rusya bundan sonra Montreux Sözleşmesi konusunu ortaya atmıştı. Türkiye bunu da müzakere edemeyeceğini söylemiş, Rusya da o zaman bir ittifak anlaşmasını müzakere edemeyeceği cevabını vermişti.”¹⁹³

¹⁹³ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.291

Potsdam'da, Türkiye konusu 22 Temmuz günü Altıncı oturumda gündeme gelmişti. Toplantıda ilk sözü Churchill almıştı. Churchill bu konuşmasında Montreux Sözleşmesini tadil konusunu Mareşal Stalin ile daha önce de konuşup mutabık kaldıklarını belirtmişti. Müzakereyi bu dostane mutabakat çerçevesinde açtığını ancak aynı zamanda Türkiye'yi endişelendirmemenin önemini Mareşal Satali'e hatırlatmıştı. Bulgaristan'daki Sovyet kuvvetlerinin yoğunluğundan, Sovyet Basın ve Radyosunun aleyhteki kampanyasından ve nihayet Moskova'daki Sefirlerinin Molotovla yaptığı görüşmelerde Molotov'un doğu hudutlarında tadilat ve Boğazlarda üs istemiş oluşundan şüphesiz ki Türkiye'nin çok endişelendiğini anlatarak, Rusya'nın bu konudaki bu günkü tutumunun ne olduğunu öğrenmek istediğini eklemişti.

Rusya adına Stalin yerine Molotov konuşmuştu. Molotov, Sovyet Hükümetinin bu konudaki görüşünü belirten bir notu Başkan'a ve Churchill'e göndereceğini, meselenin kökünü açıklamak istemişti. Türk Hükümeti Moskova'daki Sefiri aracılığı ile bir ittifak teklif etmişti. Türk Sefiri bu konuyu önce Ankara'daki sefirlerine ve Mayıs sonunda da Moskova'da kendisine teklif olarak getirmişti. Türk tekliflerine cevaben, Sovyet Hükümetinin, bazı şartlarla bir ittifak anlaşmasına itirazı olmayacağını bildirmişti. Anlaşmayı yaparken karşılıklı taleplerin de halledilmesi gerektiğini belirtmişti. Sovyetlerin iki talebi vardı. Bir ittifak anlaşması, tarafların her iki ülkenin sınırlarını savunması demekti. Sınırların bazı kısımlarının tespitinin haksız olduğunu vurgulamıştı. 1921 yılında arazilerin bir kısmı Sovyet Ermenistan'ından ve Sovyet Gürcistan'ından koparılmıştı. Bir ittifak anlaşması yapılmasından önce bu konuyu halletmek mecburiyetinde olduğunu anlamıştı.

İkinci konu Karadeniz Boğazları idi. Sovyetler Birliği Montreux Sözleşmesini adil bir anlaşma olarak görmediklerini ve bundan memnun olmadıklarını müttefiklerine bildirmişti. Bu sözleşme çerçevesinde Sovyetler Birliğine ait haklar Japon İmparatoruna eşitti. Bu durumun günün şartlarına aksettirmediğini düşünüyorlardı. Sovyet Hükümeti adına bazı teklifler yapmıştı ki, bunlar şimdi dağıtmakta olduğu kâğıtta yer almaktaydı. Aynı zamanda Türklere bu iki konu halledilirse Rusya'nın ittifak yapmaya hazır olduğunu bildirmişlerdi. Eğer Türk hükümeti bu iki konuyu halle hazır değil ise, Sovyet Hükümeti'nin sadece Karadeniz Devletleri arasında Boğazlarla ilgili bir anlaşma da yapabileceğini eklemişti.

Churchill, bunun Eden ile kendisinin Molotov ve Stalin ile yaptığı görüşmeyi çok aşan bir vesika olduğunu söylemişti.

Molotov, o tarihte Türkiye ile bir ittifak anlaşmasının söz konusu olmadığını hatırlatmıştı.

Churchill, bu yapılan teklifleri Türkiye'nin hiçbir zaman kabul etmeyeceğine emindi.

Molotov, geçmişte Rusya ile Türkiye arasında buna benzer anlaşmalar mevcut olduğunu söylemişti.

Churchill, Boğazlarda Rus üslerini mi kastettiğini sormuştu.

Molotov, sadece Rusya ile Türkiye arasında Boğazlar konusunu halletmiş anlaşmaları kastettiği cevabını vermişti. 1805 ve 1883 anlaşmalarını kastetmekteydi. (1805, Fransa'ya karşı yapılan Osmanlı Rus ittifakı, 1833 Hünkâriskelesi anlaşmasıdır.)

Churchill, yardımcılardan bu eski anlaşmaların tetkikini isteyeceğini söylemişti ve kendisinin evvelce müzakere ettikleri hususlarla bunlar arasındaki farkı belirtmiş olduğunu eklemişti. İngilizlerin bu teklifleri kabul için Türkiye'yi zorlamaya hazır olduklarını söylemişti.

Stalin, daha önce teklifleri müzakere etmemiş, sadece görüşmüş olduklarını hatırlatmıştı.

Molotov, konuyu Dışişleri Bakanlarının gerçekleşmemiş olan Haziran toplantısına getirmeyi düşünmüş olduklarını söylemişti.

Churchill, Stalin ile yaptığı görüşmeye bağlı olduğunu, o görüşmede Stalin ile Montreux'nün tadili için birlikte hareketi kabul ettiğini söylemişti. Bu mutabakat hala geçerliydi. Fakat bu yeni teklifleri tetkik için serbest kalmalıydı.

Stalin, serbest olacağını söylemişti.

Truman, bir mütalaa belirtmeye hazır olmadığını söylemiş ve konunun ertelenmesini telkin etmişti. Bu telkin kabul edilmişti. Molotov'un o gün dağıttığı vesikada şunalar yazılmıştı:

Karadeniz geçitleri rejimi ile ilgili olarak konferans aşağıdaki hususları gerekli görmüştür.

1. Günün şartlarına artık uymayan Montreux'de imzalanmış Milletlerarası Boğazlar Sözleşmesi usulü çerçevesinde feshedilecektir.

2. Karadeniz'e tek geçidi oluşturan Boğazların rejimini tespit, ticari seyrüsefer serbestisini ve Karadeniz boğazları güvenliğini sağlamaya muktedir ve bununla ilgili devletler olarak Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yetkisine girecektir.

3. Diğer tedbirler ilaveten, yeni boğazlar rejimi, aşağıdakini de sağlayacaktır.

Kendi güvenlikleri yararına ve Karadeniz bölgesinde barışın korunması için Türkiye ile Sovyetler Birliği, Boğazların üçüncü devletlerce Karadeniz devletlerine düşmanca maksatlarla kullanılmasını, Boğazlardaki ortak imkânları ile önleyeceklerdir. (Türk askeri üslerine ilaveten Boğazlarda Sovyet askeri üsleri kurulması)¹⁹⁴

Konu bir gün sonra, 23 Temmuz'da Yedinci oturumun da gündem olmuştu.

Churchill, Boğazlarda bir Rus üssü kurulmasına razı olamayacağını ve Türkiye'nin böyle bir teklifi kabul edeceğini sanmadığını, söylemekle geçen toplantıda konuşmasını tamamlamış olduğunu söylemişti.

Stalin, dün Churchill'in Türkleri korkuttuklarını söylediğini hatırlatmıştı. Korku sebeplerinin en önemlisi Rusların Bulgaristan'a yığmış oldukları kuvvetlerdi. Türkler için korkulacak herhangi bir durum yoktu. Türklerin 23 Tümen civarında kuvvetleri vardı ve korkmaları için bir sebep yoktu. Türkleri korkutmuş olabilecek hudut düzeltmesine gelince, Çar dönemindeki savaş öncesi hudutların restorasyonunun Türkleri belki korkutmuş olabileceğini söylemişti. Aklımdan geçen evvelce Ermenistan'a ait Kars bölgesi ile Gürcistan'a ait Ardahan bölgesi olduğunu söylemişti. Eğer Türkler bir ittifak konusunu ortaya çıkarmamış olsalardı, hudut düzeltmesi konusunun da ortaya çıkmamış olacaktı. Bir ittifak Türkiye'nin Rus sınırlarını koruması gibi, Rusya'nın da Türk sınırlarını korumasını gerektirirdi, ancak Sovyetlerin görüşüne göre, belirtilen bölgedeki sınırlar haksızdı. Türklere, eğer ittifak yapılacaksa bunların düzeltilmesi gerektiği söylenmişti. Eğer bu yapılmayacaksa ittifaktan da vazgeçilirdi. Bunda korkacak ne vardı?

¹⁹⁴ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-2010, s.293

Üçüncü mesele boğazlar sorunu idi. (Stalin gene Japonya'nın Ruslardan daha fazla söz hakkı olan Montreux'nün, her defasında tekrar ettikleri mahsurlarını uzun uzun anlatmıştı). Bu şekilde ortadaki konu, Rus gemilerine Karadeniz'e girip çıkmak imkânının verilmesiydi. Türkiye serbest seyrüseferi garantileyemeyecek kadar zayıf olduğundan, bir sıkıntı ortaya çıktığında Rusya Boğazların kuvvetle savunulmasını istemekteydi. Eğer Boğazlarda bir deniz üssünün Türkler tarafından kabul edilmeyeceği düşünülüyorsa, o zaman Sovyetler Birliğine, Rus donanmasının ikmal ve tamir yapabileceği ve müttefikleriyle birlikte Boğazları savunabileceği başka bir deniz üssü verilmeliydi. Bu günkü durumun aynen devamı gülünçtü.

Truman, Amerika Hükümetinin tutumunun, Montreux Sözleşmesinin tadili yönünde olduğunu söylemişti. Truman, iki asırdır savaşların hep aynı bölgede çıktığını, yeni bir savaşa meydan vermemek için suyollarının ulaşımına tamamen açık olması gerektiğini uzun uzun anlatmıştı. Rusya, İngiltere ve bütün ülkelerin bütün dünya denizlerine serbestçe girmesini istediğini ve bu yönde bir yazılı teklif sunduğunu söyledi. İç sularda kısıntısız ve serbest ulaşım konulu kâğıdını okumuştur. Arazi terkinin bir Türk-Rus anlaşmazlığı olduğunu bunu kendi aralarında halletmeleri gerektiğini ve Mareşalin de böyle yapmayı düşündüğünü söylemişti. Buna karşılık Karadeniz Boğazlarının Birleşik Devletleri ve bütün dünyayı ilgilendirdiğini eklemişti.

Churchill, Barış ve savaş zamanında ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlardan hür ve kısıntısız geçmelerinin Rusya'ya tanınması için, Montreux Sözleşmesinin tadili yolundaki Stalin'in arzusunu kuvvetle desteklediğini söylemişti. Bu imkânın İngiltere tarafından garanti edilmesini ileri süren Başkanla tamamen mutabıktı.

Stalin, tercüme edilmiş olan Başkanın teklifini müzakere edebilmek için dikkatle tetkik etmesi gerektiğini söylemişti.

Bu toplantıda da böylece konu müzakere edilememişti.

Başkan Truman'ın Konferansa takdim ettiği yazılı teklifle, milletlerarası iç sularda ve Kiel Kanalında ve Boğazlar diye anılan Çanakkale Boğazı, Marmara ve Boğaz içinde hür ve kısıntısız ulaşımın milletlerarası bir anlaşma ile temini öngörülmekte idi.

Türkiye, 24 Temmuz günü yapılan Sekizinci oturumun da gündemindeydi.

Bu toplantıda Başkan Truman, bir gün evvel dağıttığı kâğıdın tetkik edilip edilmediğini sorarak konuyu açmıştı. Stalin bu kâğıdın Boğazlarla değil Tuna ve Ren Nehri ile ilgili olduğunu söyleyerek Karadeniz Boğazları konusunda kendi yaptıkları teklife cevap beklediğini söylemişti. Truman bu iki konunun bir arada tetkikini arzu ettiğini bildirmişti.

Churchill, milletler arası garanti konusunda aralarında bir anlaşma olduğunu sandığını söylemiş ve böyle bir organizasyona Birleşik Devletlerin de katılmasının ileriye doğru önemli bir adım olduğunu eklemişti. Buna karşın Stalin Boğazlardan bütün devletlerin serbest geçmemesi üzerinde duruyordu.

Toplantının son kısmında Stalin, bu konunun konferansta İngiltere tarafından ortaya getirildiğini, görüşlerde uyuşmazlıklar bulunduğunu, önlerinde acil pek çok konu olduğundan, bunu bırakabilirlerdi.

Churchill, konunun Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi hususunda Ruslarla yaptıkları bütün konuşmalar sonucu ve Rusya'yı desteklemek üzere ortaya getirildiğini söylemişti.

Stalin'e göre konu olgunlaşmamıştı, Türklerle bazı görüşmeler yapılmalıdır, dediğinde, Churchill, Türklerle kim arasında diye sormuştu.

Stalin, Rusların Türklerle görüşmeleri geçici olarak durdurulmuştur, Birleşik Devletler ve Birleşik Krallık da Türklerle konuşabilirler. Türkiye'nin milletler arası kontrolü kabul edeceğinden emin değilim demişti.

Truman, dikkatleri "*kontrol*" sözcüğüne çekti. Boğazlar serbest ise kontrol olmayacaktır. Türkiye'nin bizim bakış açımızı görmesine çalışmamız gereklidir demişi.

O günkü toplantı da bu noktada kalınmıştı.

Potsdam Konferansında Boğazlar ile ilgili üç liderin vardıkları karar 2 Ağustos günü imzaladıkları bir komünikenin 16. Maddesinde yer almış ve şöyleydi.

"Üç Hükümet, Boğazlarla ilgili olan Montreux'de imzalanan sözleşmenin, günün şartlarına uymadığından değişmesi gerektiğini kabul etmişlerdi.

Müteakip adım olarak, 3 Hükümetten her biri ile Türkiye arasında bu meselenin doğrudan görüşme konusu yapılması uygun görülmüştür."¹⁹⁵

Potsdam Konferansı Türkiye'yi ilgilendiren kısımları açısından bu şekilde sona ermişti.

3.1.2. Potsdam Konferansı Sonrası Sovyetler Birliği İle Diplomatik Savaş

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Birinci Dünya Savaşı sonrasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli "*Moskova Antlaşması*" ile bir dostluk dönemi başlatılmıştı. Savaş sonunda da devam eden bu yakınlaşmanın sonucu olarak 1925 yılında Türkiye ile Rusya arasında "*Tarafsızlık ve Dostluk Antlaşması*" hayata geçirilmişti.¹⁹⁶ Rusya'nın Türkiye ile arasındaki Dostluk Antlaşmasını feshedeceğini bildirmesinden sonra onların arzusuna uyularak, Ankara'da Büyükelçiler olan Vinogradov ile yapılan ilk temaslarda İngiltere'ye bilgi verilmemiş olması nedeniyle, hem İngiltere'nin, hem de ABD'nin Türkiye'nin bir ittifak teklifi ile Ruslara gittiğine inanmış oldukları açıkça belli olmaktaydı. Bunun neticesi olarak da Ruslar, Potsdam'da arazi taleplerini masum bir istek gibi gösterebilmek imkânına malik olabilmişler ve Türkiye üzerindeki baskılarını uzun bir süre sürdürebilmişlerdi.

ABD Başkanı Truman'ın milletler arası iç su yollarının uluslar arası geçişin serbest olması düşüncesi Ankara'da çok olumsuz karşılanmış, bu konuda Türkiye, ABD ve İngiltere arasında çeşitli temaslar ve yazışmalar yapmıştı. Ancak Başkan Truman'ın, Potsdam dönüşü 9 Ağustos günü, Konferans ile ilgili olarak yaptığı radyo konuşmasında, milletler arası iç su yollarından Ren ve Tuna nehirlerini kast ettiğini, Boğazların bunlarla bir arada zikredilmesinin Dışişleri Bakanlığının konuyu yanlış anladığını ve her halde ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hiç bir zaman Boğazları enternasyonalize edilmesi konusunda bir çalışma da yapmamıştı, şeklinde bir açıklama yapma gereği duymuşlardı.

Ruslar, basında üç büyüklerin Boğazların enternasyonalize edilmesi konusunda mutabık kaldıkları yolunda haberler çıkması üzerine TASS ajansı, 15 Ekim 1945 günü

¹⁹⁵ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.297

¹⁹⁶ Kemal KARPAT, *Türk Demokrasi Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara-2008, s. 473

Pravda gazetesinde yayınlanan bir tekzip ile üç büyükler arasındaki mutabakatın sadece Montreux Sözleşmesinin tadili ve bu maksatla üç devletten her birinin doğrudan Türk Hükümeti ile görüşmeler yapması istikametinde olduğunu açıklamak gereğini duymuşlardı.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilgili niyetleri hakkında ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson'un 25 Eylül 1945 tarihinde Bakanlığına gönderdiği telgrafın bir bölümü şöyleydi:

“Geçen Mart ayında dostluk anlaşmasının fesih ihbarı, bunu takiben Molotov'un Haziran ayındaki talepleri ile başlayan ve basın ve radyo saldırıları ile sürdürülen, Türkiye'ye karşı baskının, Türkiye'yi büyük askeri birlikleri silah altında tutmaya zorlayarak, zaten tatminkâr olmayan ekonomik durumunu daha da zorlaştırarak, onu yumuşatmaya yönelik olduğu şüphesizdir. Ancak Türkiye'nin güvenliği aleyhine Rusya'ya Boğazlarda imtiyazlı bir durum tanıyacak üç büyükler arasında bir anlaşma, Türkiye'de durumu öylesine değiştirebilir ki bu, bugünkü rejimin ortadan kalkmasına yol açarak Sovyet oyununa gelmeye dönüşebilir.”¹⁹⁷

ABD'in Ankara Büyükelçisi'nin yazmış olduğu bu telgraf ile ilgili olarak Mokova Büyükelçileri Kennan'da şunları yazıyordu.

“Ankara'nın 25 Eylül tarihli 1252 sayılı telgrafında yer alan görüşleri bütün kalbimle destekliyorum... ne Sovyet ideolojisinde, ne de diplomatik tatbikatında, Sovyetlerin Türkiye ile ilgili niyetlerini, Boğazlarda tanınacak bazı tavizlerle tatmin edilebileceğini mümkün kılacak bir unsur bulunabileceğini düşünemiyorum. Bu tür herhangi bir tavizi Moskova'nın, Türkiye'de Batının etkisini ortadan kaldırmak ve Sovyetler Birliği'ne dost bir rejim oluşturmak için azami ölçüde istismar edeceğini beklememiz gerekir.”¹⁹⁸

Potsdam'da üç ülkenin Türkiye ile ayrı ayrı görüşmede bulunmaları kararlaştırılmış olmakla beraber, hem İngiltere'nin hem de Rusya'nın, inisiyatifi ABD'nin almasını bekledikleri belli oluyordu. ABD'nin bu inisiyatifi ele alması için, İngiltere ile ABD arasında görüşmeler yapılmıştı.

¹⁹⁷ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.299

¹⁹⁸ Kâmuran GÜRÜN, a.g.e. s.299

Bu arada bu üç ülke Dışışleri Bakanları 11 Eylül 1945'de Londra'da toplanmışlardı, fakat Türkiye konusu bu toplantı gündemine girmemişti.

ABD, kendi görüşlerini, 2 Kasım 1945 günü Ankara'da, bir nota ile Türkiye Dışışleri Bakanlığına bildirmişti. Bu notada Montreux Boğazlar Sözleşmesinde önerdiği değişiklikler şöyleydi.

1. Boğazlar her zaman bütün milletlerin ticaret gemilerine açık bulunmalıdır.

2. Boğazlar her zaman Karadeniz'de sahil sahibi devletlerin harp gemilerinin transit geçişine açık olmalıdır.

3. Barış esnasında ve müşterek mutabakat yolu ile tespit edilecek sınırlı bir tonaj dışında, Boğazlar, Karadeniz'de sahile sahip olmayan devletlerin harp gemilerine, sahil sahibi devletlerin muvafakati veya Birleşmiş Milletler otoritesi altında hareket etmeleri halleri dışında, kapalı tutulmalıdır.

4. Sözleşmede, Milletler Cemiyeti sistemi yerine Birleşmiş Milletler sisteminin ikamesi ve akit devlet olan Japonya'nın antlaşmadan çıkarılması gibi, Montreux rejimini günün icaplarına uydurmağa yönelik bazı değişiklikler yer almalıdır.¹⁹⁹

Ankara'daki ABD Büyükelçisi, Türkiye Dışışlerine Bakanlığına verdiği notanın birer suretini de İngiltere ve Sovyetler Birliği Büyükelçilerine de vermişti. ABD Büyükelçisi ile Sovyetler Birliği Büyükelçisi arasında geçen konuşmayı Büyükelçi bir telgraf ile ülkesine bildirmiş ve telgrafın özeti şöyleydi; Sovyetler Birliği Büyükelçisi Vinogradov, ABD notasının üçüncü maddesi üzerinde durmuş, bir savaş halinde durumun ne olacağını sormuştur. Savaş halinde Karadeniz ülkesi olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazların kapalı tutulacağı yolunda ABD teklifinde bir garanti bulunmadığını dile getirmiş, teklifin Rusya'nın gerekli gördüğü güvenliği sağlayamayacağını, bildirmişti. ABD Büyükelçisi, Türkiye'nin bu teklifi kabul etmesi halinde, Boğazları kapamak görevini üstleneceğini, cevabını vermişti. Sovyetler Birliği Büyükelçisi de, Türkiye'nin bunu yapamayacak kadar zayıf olduğunu, ayrıca Rusya'nın, Türkiye'ye de güvenmediğini ifade etmişti. ABD Büyükelçisi, Rusya'nın değişik teklifler mi yapmayı düşündüğünü sorması üzerine, hükümetinin görüşlerinin Stalin tarafından Potsdam'da açıklanmış olduğunu söylemişti.

¹⁹⁹ Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, T.C. Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü yayınları, s.283

Bu ifadenin, Rusya'nın Türk topraklarında üs talebinde ısrar edecekleri manasına mı geldiği sorunca, bir savaş halinde Rusya'nın güvenliği başka türlü korunamaz, cevabını vermişti.

ABD'nin teklifleri hakkında düşüncesi sorulan İngiltere; 21 Kasım 1945'te Türkiye'ye verdiği cevapta; Montreux Sözleşmesinin tadiline taraftar olmakla beraber bunun acele yapılması gereken bir konu teşkil etmediğini, ancak Türkiye veya Rusya, yeniden inceleme için bir konferans toplanmasını talep ederse, İngiltere'nin buna katılacağını bildirmişlerdi.

Türkiye, ABD teklifinin özellikle ikinci maddesine takılmış; bu madde, bütün Rus Donanmasının aynı anda Boğazlardan geçebilmesine, mesela İstanbul önlerine gelebilmesine imkân sağlıyordu. Hâlbuki Montreux Sözleşmesinde, Boğazlardan geçiş halindeki gemilerin toplam tonajı hakkında bir sınırlama öngörülmüştü.

Boğazlarla ilgili olarak, Türkiye ile ABD ve İngiltere arasında yazılı ve sözlü görüşmeler devam ederken Rusya, bir taraftan bunları uzaktan izliyor, bir taraftan da Türkiye üzerindeki baskısını arttırıyordu.

Sovyet basını ve radyosu devamlı bir kampanya şeklinde propaganda yapıyor, çeşitli ülkelerdeki Ermeni komitelerinin Türkiye'den arazi talebi konusundaki isteklerini yayınlıyorlardı. 20 Aralık 1945 günü bir Tiflis gazetesinde iki Gürcü profesörün ortak bir mektubu yayınlanmıştı. Bu mektupta, Giresun'a kadar bütün Karadeniz sahillerinin Gürcistan'a ait olduğu ve iade edilmesi gerektiği ileri sürülüyordu. Bu mektup hemen Sovyet radyo ve basınında yer almıştı.

Bunu, Sovyet Büyükelçiliğinin, Sovyet Ermenistan'ına dönmek isteyen Ermenilerin kayıt olmak üzere İstanbul Başkonsolosluğuna müracaat etmeleri yolundaki bir ilanı izlemişti.

Aslında bu son gelişme sadece Türkiye'ye mahsus değildi. Eçmiyazın toplantısında, Diasporadaki Ermenilerin Sovyet Ermenistan'ına dönmeye davet edilmeleri yolundaki talep çerçevesinde yürütülen bir girişimdi. Aynı ilen birkaç ülkede daha yapılmıştı. Maksadın Sovyet Ermenistan'ının nüfusunu arttırarak, arazi talebini haklı çıkarmaya yönelik olduğu anlaşılıyordu. Bu davetle ilgili olarak Sovyet hükümetinin özel bir kararname hazırladığı ve bunu Sovyet Radyosunun açıkladığı, 3 Aralık 1945 tarihli Ulus gazetesinde yayınlanmıştı.

İlanın duyulması üzerine ilk birkaç gün, İstanbul'daki Sovyet Başkonsolosluğuna oldukça kalabalık bir başvuru yapıldığı, ancak müracaat edenlerin, genellikle işsiz güçsüz maceraperest kişiler olduğu, İstanbul vilayetinden Ankara'ya bildirilmekteydi. İlanın yapıldığı 18 Aralıktan 22 Aralık tarihine kadar Başkonsolosluğa 1500 kadar müracaat olduğunu, Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından ABD Büyükelçiliğine de bildirilmişti.

Türk Hükümeti bunun üzerine, İçişleri Bakanlığı'nca 22 Aralık 1945'te bir tebliğat yayınladı. Ulus gazetesinde yer alan bu tebliğde, "*pasaportlarını hazırlamak ve gidişlerini kolaylaştırmak için, ilgi duyanların buldukları yerlerin emniyet makamlarına müracaatları tavsiye olunur,*" denilmekteydi. Bu tebliğin yayınlanmasından bir gün sonra Başkonsolosluğa müracaatların günde 1-2'ye düşerek kısa sürede durmuştu.²⁰⁰

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson, 28 Aralık 1945 günü, Türk-Sovyet ilişkileri ile ilgili, Sovyetler Birliğinin Ankara Büyükelçisi Vinogradov ile yaptığı görüşmeyi Bakanlığına aşağıdaki şekilde nakletmekteydi:

"Sovyet Sefiri ile yaptığım iki saatlik bir konuşmada, aşağıdaki noktalar ilgi çekici görülmektedir.

1. Gürcü profesörlerin yazdığı makale metnini almadığını, ama Gürcü halkının Gürcistan'a ait sayılan toprakları geri almak konusunda kuvvetle bağlı olduklarını bildiğini söyledi.

2. Sovyet güvenliğinin üslere ihtiyaç gösterdiğini, Ermeni Cumhuriyetinin doğu vilayetlerinin geri alınmasında ısrar ettiğini, Sovyetlerin Ermenistan'ın menfaatlerini korumak zorunda olduğunu söyledi. Bütün devletlerin hükümlerine saygı gösterilmesi yolundaki Birleşmiş Milletler Anayasası hükümleriyle arazi taleplerinin nasıl telif edileceğini sordum. Bu hakkın Gürcistan için de geçerli olduğunu söyledi. Hudutların 1921 Moskova ve Kars anlaşmalarıyla çizildiğini hatırlattım. Bu anlaşmaların Rusya zayıf durumda iken müzakere edildiğini, değişen şartlar muvacehesinde bu durumun gözden geçirilmesi gerektiği cevabını verdi.

3. Ermenistan Cumhuriyetine gitmek isteyen Türkiye'deki Ermeni kökenli kişilerle ilgili olarak, Vinogradov, şimdiye kadar binlerce kişinin müracaat ettiğini,

²⁰⁰ Feridun Cemal ERKİN, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara-1968, s.275

*bunların Ermenistan'a nakilleri için yapılacak kolaylık konusunda henüz talimat olmadığını, Türklerin bu durumdan endişe duyduklarını söyledi.*²⁰¹

1945 yılı bu şekilde tamamladı ve bu güne kadar Rusya'nın arazi taleplerini Türkiye ile Rusya arasında ikili bir konu sayan ABD'nin, 1946 yılından itibaren tutumu değişmeye başlamıştı.

Türkiye, Gürcü profesörlerin mektubunun Sovyet radyo ve basınında bir polemik konusu haline getirilmesinden sonra, ABD ve İngiltere Büyükelçiliklerinden, bu gelişmeler karşısında hükümetlerinin tutumunun ne olduğunu sormuştu.

Bu görüşmeden bir kaç gün sonra ABD Büyükelçisi Wilson, Bakanlığından aldığı cevabı Türkiye'ye tebliğ etmişti. Bildiri şöyleydi:

*"Amerikan Hükümeti, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında artan gerginliği dikkat ve endişe ile takip etmektedir. Hükümet, tehlike karşısında korku ve telaşın dünya barışını kuvvetlendirmeye yarayacak bir davranış olmadığı kanısındadır. Bu bakımdan Amerikan Hükümeti ve milleti Türk milletinin maruz kaldığı baskı karşısında gösterdiği cesaret ve azmi hayranlıkla izlemektedir. Toprak talepleriyle ortaya çıkan duruma gelince, Nezaret, bu talep yüzünden meselenin Türk-Sovyet ilişkileri alanını aşmış ve Amerikan Hükümetinin ihlaline müsaade etmeyeceği Birleşmiş Milletler yasası sahasına intikal etmiş bulunduğu düşüncesindedir."*²⁰²

Türk hükümeti, Rus baskısı karşısında Türkiye'nin Batı dünyası ile yakınlaşmaya başlayan ilişkilerini, bu baskıyı durdurarak bozmaya yönelik olduğu şeklinde değerlendirmiş, Batı ile temaslarını daha da sıkılaştırarak, ABD'den gelen mesaja benzer bir bildirinin İngiltere'den de teminine çalışmıştı.

Bu çalışmalar semeresini vermiş ve İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin, 20 Şubat 1946 günü Avam Kamarasında bir konuşma yapmıştı. Türkiye ile Rusya arasında bir süredir bir basın polemigi sürdüğüne, bunun mahzurlarına temas ettikten sonra, M. Bevin şöyle devam etmişti:

²⁰¹ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.302

²⁰² Feridun Cemal ERKİN, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara-1968, s.279

“Bu anlaşmazlıkta iki nokta vardır. Birinci nokta iki vilayetin durumudur. İkinci nokta ise Boğazları ilgilendiriyor. İki vilayetin konusunda okuduklarımdan öğrendiğim, Türkiye ile Rusya arasındaki hududun bir galiple mağlup arasında değil, aksine mağlup Türkiye ile kendi kusuru olmaksızın I. Dünya Harbinden pek formda olmayan şekilde çıkmış Rusya Arasında tespit edildiğidir. Dolayısıyla bu hudut zorla empoze edilmiş sayılmaz... Hudut Başkomutanın kendisi tarafından (Stalin kastediliyor) çizildiğine göre, halen bunun bir anlaşmazlık ve sinir harbi konusu yapılması üzüntü vericidir.

Boğazlar değişik bir meseledir. Dün birisi, 1914-1918’de Çar’a İstanbul’u teklif edip etmediğimizi sordu. I. Dünya Harbi sırasında pek çok tehlikeli işler yaptığımız anlaşılıyor. ...Ancak Rusya’nın düşüncesi, Çarlara gösterilen kolaylığın çok azının kendisine tanındığı yolundadır. Böyle bir şey yapmak istemem, ancak Çarlara verdiklerimiz bugünün Birleşmiş Milletler dünyasında artık gerekli değildir. ...Herhangi bir devletin diğeri aleyhine, belirli bir bölgede üs edinmesinin dünya barışına yardım edeceğinden hiç emin değilim.

Türkiye ile aramızda bir anlaşma olduğunu vurgulamak isterim. Samimi olarak söylemek isterim ki Türkiye’nin bir uydu olmasını istemiyorum. Benim istediğim onun bağımsız olmasıdır...²⁰³

Bevin’in konuşması Türkiye’nin uluslararası durumuna yeni bir ağırlık ve sağlamlık katan önemli bir gelişme olmuştu.

Bevin’in açıklamasının Rusya’da bir şok tesiri yapmıştı. Vinogradov, 23 Şubat günü rastladığı Milletvekili ve gazeteci Ahmet Şükrü’ Esmer’e, “Rusya, bir devletin aynı anda hem Rusya’nın, hem de Batı’nın dostu ve müttefiki olmasını kabul edemez. Rusya, Türk dostluğunu başkalarıyla paylaşmayı değil, sadece kendisine ait olmasını düşünürdü”²⁰⁴ demişti. Türkiye’nin de korktuğu zaten buydu.

5 Nisan 1946 günü, ABD’nin Missouri zırhlısının, bir süre önce Washington’da vazifesi başında ölen Büyükelçi Münir Ertegün’ün na’şını İstanbul’a getirmesi ve

²⁰³ Feridun Cemal ERKİN, *Tük Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara-1968, s.288

²⁰⁴ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.305

böylece içinde Japonya'nın kayıtsız teslim anlaşmasını imzaladığı bu savaş gemisinin İstanbul'u ziyaret edişi, Ruslara yönelik yeni bir mesaj niteliğini taşıyordu.

Rus Sefiri Vinogradov, Temmuz başlarında Moskova'ya geri çağırılmış, bir daha Türkiye'ye dönmemiş ve Ankara Büyükelçilikleri iki sene kadar maslahatgüzarla idare edilmişti.

Sovyetler Birliği 8 Ağustos 1946 günü, Boğazlar konusunda Türkiye Dışişleri Bakanlığına bir nota vermişti. Rusya bu notasında, Alman yardımcı harp gemilerinin savaş içinde Boğazlardan geçmesini önlemediğini belirterek, Türkiye'yi suçladıktan sonra, Boğazlarla ilgili olarak aşağıdaki teklifleri yapmaktaydı;

- 1. Boğazlar bütün ülkelerin ticaret gemilerine daima açık olmalıdır.*
- 2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerine daima açık olmalıdır.*
- 3. Karadeniz'de sahili bulunmayan devletlerin harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, özel şekilde öngörülen haller hariç, yasaklanmalıdır.*
- 4. Boğazlar rejiminin tespiti Türkiye ile diğer Karadeniz devletlerinin salahiyyetinde olmalıdır.*
- 5. Bu rejimin uygulanması ve Boğazların savunulması Türkiye ile Rusya ortaklaşa yürütmelidirler.*

Rusya'nın verdiği notanın birer sureti İngiltere ve ABD'ye de verilmişti.

Rus notasına ABD 19 Ağustos'ta, İngiltere 21 Ağustos'ta, Türkiye ise 22 Ağustos'ta cevap vermişti.

ABD cevabında; Boğazlar rejiminin diğer ülkeleri de ilgilendirdiğini belirttikten sonra toplanacak Konferansa ABD'nin de katılacağını, Rus notasının 4. Maddesinin kabul edilemeyeceğini, Boğazların savunulmasının ise Türkiye'ye ait bir görev olduğunu bildiriyordu.

İngiltere ise, Montreux Sözleşmesi'nin yeniden incelenmesini uygun gördüğünü, Rus notasının 4 ve 5'nci maddelerine ABD ile aynı cevabı vermişti.

Türkiye ise cevabında; Harp sırasında Montreux Sözleşmesini gereği gibi uygulamadığı yolunda Türkiye'ye yönelik suçlamalar ayrıntılı şekilde cevaplandırıp çürütmüştü. Montreux Sözleşmesinin gözden geçirilebileceği, Rus tekliflerinin ilk

üçünün, bazı çekincelerle toplanacak konferansta müzakere konusu olabileceği, 4 ve 5'nci maddelerin kabulünün ise mümkün olmayacağı belirtilmekteydi.

1946 sonbaharında Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki askeri baskısını arttırmıştı. Tahminlere göre Kafkaslara 190 bin, Bulgaristan'a da 90 bin Rus askeri yığmıştı. Türkiye, Rusları fiili bir saldırısına karşı manevra adı altında, yedekleri silah altına çağırıyor ve Pasinler bölgesinde yığınak yapmaya başlamıştı.

Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946 'da yeni bir nota vermişti. Bunda, bir evvelki notadaki iddia ve görüşler bir ker daha tekrarlandıktan sonra aynı talepler ileri sürülüyor ve sonunda, "*Boğazlar rejimi hakkındaki Konferansa gelince, Sovyet Hükümeti bu konferansın toplanmasından önce, Potsdam'da öngörüldüğü şekilde, hükümetler arasında doğrudan görüşmeler yoluyla bu meselenin mümkün olduğu kadar geniş şekilde müzakeresi gerektiği görüşündedir,*"²⁰⁵ deniyordu.

Bu notanın da birer sureti, ABD ile İngiltere'ye verilmişti.

ABD ve İngiltere, kendi cevaplarını 9 Ekim 1946'da vermişlerdi. ABD cevabında, Potsdam'da Türkiye ile iki taraflı olarak sadece görüş teatisi üzerinde mutabık kalındığını, bir müzakerenin diğer iki Büyük hazır olmadan yapılamayacağını, ABD'nin Montreux Sözleşmesini tadil için toplanacak Konferansa katılacağını, Boğazlara vukuu bulacak bir saldırının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine getirileceğini bildirmişti.

İngiltere ise cevabında, ilk temasın yapıлып bitmiş ve artık devamına gerek olmadığını belirterek, Rus tekliflerine, evvelki notalarındaki şekilde kısaca cevaplandırdıktan sonra, toplanacak konferansa katılacaklarını belirtmişlerdi.

Türkiye, Rus notasını 18 Ekim 1946'da cevaplandırmıştı. Bu cevabi notada, Ağustos ayındaki notada yazılanlar tekrarlanıyor ve Boğazların Sovyetlerle Batı dünyasını bağlayan bir halka durumunda olduğunu ve Karadeniz devletlerine Boğazlar konusunda özel bir imtiyaz tanınmayacağına işaret etmişlerdi.

Türk notasının sonunda şöyle deniyordu; "*Türk hükümetinin fikrinde, Potsdam Konferansının temenni etiği hazırlayıcı çalışmalar, ilk önce ABD ve İngiltere Hükümetlerinin Ankara'ya yaptığı tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye*

²⁰⁵ Feridun Cemal ERKİN, *Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara-1968, s.303

ile Rusya arasında vukuu bulan nota teatisiyle bugün fülen tamamlanmıştır. Onun için Cumhuriyet Hükümeti, bu suretle yapılmış temasların Türkiye ile üç devletten her birinin Boğazlar meselesi karşısındaki durumlarını sarahatle ve yeter derecede açıklamış olduğu kanaatindedir. Bu şartlar içinde Türk Hükümeti, yazışma yoluyla görüş teatisi usulüne devamın faydalı ve uygun olup olmadığı hususunda şüphe eder. Bu hükümet tadil usulünün verimli bir şekilde harekete geçirilmesi için zemin yeter derecede hazırlanmış bulunduğu kanaatindedir.”²⁰⁶

Sovyetler Birliği bu notaya cevap vermemişti. Konferans toplanmasını da talep etmemişlerdi. Normal süresi dolduğunda da Monteux Sözleşmesini feshedeceklerini bildirmemişlerdi.

Bu tarihten itibaren Türk-Sovyet ilişkileri, zaman zaman Rusya’nın Türkiye’ye verdiği notalar ve bu notaların cevaplanması şeklinde geçmişti. Bundan sonra Türkiye, Sovyetler birliği karşısında hissettiği güvenlik kaygısını Batılı devletler ve organizasyonları içinde yer alarak gidermeye çalışmaktaydı.

3.1.3. Sovyet Vatandaşı Asker Mültecilerin İadesi Edilmesi

Türkiye 23 Şubat 1945’te Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmişti. Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper Türkiye’ye gitmeden önce teamüller gereği 15 Mart 1945’te Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşme sırasında Molotov, Türkiye ile aralarında bulunan 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasını feshettiklerini bildirmiştir.²⁰⁷ Bu gelişme üzerine Türkiye’ye dönen Büyükelçi Selim Sarper iki ülke arasında yeni bir anlaşma zemini oluşturmak için Sovyetler Birliği’nin Ankara Büyükelçisi Vinogradov ile görüşmeler gerçekleştirmişti. Bu sıralarda Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Bakanlık yetkilileri Birleşmiş Milletler kuruluş toplantıları için San Fransisko’da bulunuyorlardı. Türk kökenli Sovyet vatandaşı asker mültecilerin iade talebini bu sırada bildirmişlerdi. Ayrıca 1942 yılında Almanya’nın Ankara Büyükelçisi von Papen’e suikast girişimi

²⁰⁶ Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010, s.308

²⁰⁷ İsmail SOYSAL, *Türkiye’nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)* I. Cilt, TTK. Yayınları, Ankara-1989 s.275

nedeni ile hapis cezası almış iki Sovyet vatandaşın da serbest bırakılmasını istemişlerdi.²⁰⁸

Türkiye üzerindeki Sovyetler Birliği baskısını hafifletmek için öncelikle bu iki Sovyet vatandaşı mahkûm serbest bırakılmıştı. İkinci Dünya Savaşı süresince Sovyetler Birliğinden Türkiye'ye sığınmış Sovyet vatandaşlarının iadesi gündeme gelmişti.

Türkiye Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş olduğundan ve müttefikler yanında yer aldığından müttefik devletler tebaasından olup, Türkiye'ye sığınmış olan asker mültecilerin mütekabiliyet çerçevesinde iadelerinin uygun olacağına kararlaştırılmıştı.²⁰⁹

Bakanlar Kurulu Kararı: “*Almanya veya Japonya veya her ikisi ile harp halinde olan Devletler uyruğundan [tabiiyetinden] memleketimizde bulunan mültecilerin, yalnız askerlik hizmetlerine mensup olanlarının, mütekabiliyet esası çerçevesinde iade edilmeleri, Dışişleri Bakanlığı'nın 10647/102 Sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulu tarafından 21.05.1945 tarihinde kararlaştırılmıştır*” şeklindeydi.²¹⁰

Bakanlar Kurulu Kararında iadesi yapılacakların isimleri de belirlenmişti. Ancak mütekabiliyet şartları eşit değildi Türkiye'den Sovyetler birliğine sığınan çok sayıda Türk vatandaşı vardı. Bu iadenin toplumda tepki uyandırmaması için iade gizlice yapılacaktı. Sovyetlerin Türkiye'den toprak talebi ve Boğazlarda egemenlik isteyen tehditlerini yumuşatmak amacıyla bu kararın alınmasına neden olmuştu. Sovyetlerden mütekabiliyet beklemeden 195 Türk kökenli asker Sovyet vatandaşı Tiknis (Kalkankale) sınır kapısından teslim edilmişlerdi.²¹¹

Bakanlar kurulunun 21 Mayıs 1945 tarih ve 3/2563 sayılı kararına göre Türkiye'de 243 Sovyet vatandaşı mülteci mevcuttu. Mültecilerin 241'i Yozgat kampında iki kişi ise İstanbul'da bulunuyordu.²¹² 1951 yılında Tekirdağ Milletvekili Şevket Mocan'ın TBMM'de vermiş olduğu bir soru önergesinde Adalet Bakanı Rükneddin Nasuhioğlu'nun cevabında Türkiye'de bulunan Sovyet vatandaşı mülteci

²⁰⁸ Feridun Cemal ERKİN, *Dışişlerinde 34 Yıl*, C I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 149.

²⁰⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 30.07.1945 Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

²¹⁰ T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri Başkanlığı, 21.05.1945, Fon 0301812 Kutu 108, D. 29, S 16.

²¹¹ TBMM Tutanak Dergisi, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204

²¹² T.C. Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivleri Başkanlığı, 30.07.1945 Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

sayısı 237 kişidir.²¹³ Sovyetler Birliği'nde bulunan Türk asker mülteci sayısı bir subay iki er olmak üzere 3 kişidir.²¹⁴ Bu durumda müttekabiliyette bir dengeden bahsetmek mümkün değildi.

Bazı kaynaklar iadenin Iğdır'ın Boralan sınır kapısındaki Boralan (Boraltan olarak da bilinmektedir) Köprüsü'nden yapıldığını ileri sürmektedirler. Zikredilen kapı Türkiye-İran sınırında yer almaktadır ve 1945 yılında buradan tren yolu geçmiyordu. Dolayısıyla mültecilerin Iğdır sınırındaki Boralan Kapısı'ndan iade edilmeleri fiziksel olarak imkânsızdır. Buna karşın mültecilerin büyük kısmı, Iğdır'da Aras üzerindeki Boraltan Köprüsünden geçerek Türkiye'ye sığınmışlardı. Belirtilen nedenle iade olayı daha sonra "*Boraltan Faciası*" şeklinde isimlendirilmiştir.²¹⁵ Sovyet Büyükelçiliği ile yapılan nota teatisinde iadelerin müttekabiliyet ilkesine göre yapılması kararlaştırılmıştı. Sovyetler ilk grup mülteciyi geri aldıktan sonra, kendilerine sığınan üç Türk askerini, yerlerini tespit edemedikleri gerekçesiyle geri iade etmemişlerdi.²¹⁶ Müttekabiliyet şartlarına uyulmadığı gerekçesiyle geri kalan 48 asker mültecinin iadesinden vazgeçilmişti.²¹⁷ İadeden vazgeçilmesinde Sovyetlerin birinci grup mültecileri acımasızca katletmiş olmasının yarattığı infial ve Sovyet tehditlerine karşı İngiltere'nin 1939 Yılı İttifak Antlaşması'nın yürürlükte olduğunu bildirerek Türkiye'ye destek vermesi etkili olmuştu. İade edilmeyenlerin durumunu incelemek üzere Başbakanlığın onayıyla; Dışişleri, İçişleri ve Milli Savunma Bakanlığı arasında ortak bir komisyon kurulmuştu. Komisyonun verdiği karar doğrultusunda Bakanlar Kurulu tarafından 1 Kasım 1947 tarihinde Türkiye'de kalmak isteyen mültecilerin Türk ırkından olanların Türk vatandaşlığına alınmasına karar verilmişti.²¹⁸

²¹³ TBMM Tutanak Dergisi, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204.

²¹⁴ TBMM Tutanak Dergisi, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204

²¹⁵ İsmail KÖSE, *Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliğine İadesi (1945)*, makale, s. 23

²¹⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204

²¹⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204.

²¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204; Cumhuriyet, Avrupa Kamplarındaki Türklerin Durumu, 14 Kasım 1947. s. 1, 4.

3.1.4. Truman Doktrini, Marshall Planı, Batı Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi

Müttefikler arasında görüş ayrılıkları Yalta Konferansında ortaya çıkmış, Potsdam Konferansında iyice derinleşmişti. II. Dünya Savaşı sonunda, Avrupa'da meydana gelen güçler dengesinin bozulmaya başlaması ile birlikte, Sovyetler Birliği işgal ettiği Doğu Avrupa ülkelerinde Kızıl Ordu ve Komünist parti vasıtasıyla ülkeleri kontrol altına almaya başlamıştı. Komünizmin bütün dünyaya yayılması tehlikesi ortaya çıkmıştı. Batı Avrupa ülkelerinde iktidarda koalisyon hükümetler vardı. Bu hükümetlerin de komünizme evrilmesinden çekiniliyordu. Churchill, Almanya'nın 7 Mayıs 1945 tarihinde kayıtsız ve şartsız teslim olmasından dört gün sonra, ABD Başkanı Truman'a gönderdiği mesajda Rusya ile ilgili kaygılarını dile getirecek ve "...Cepheye (Rusya) bir demir perde indirmiştir. Ardında nelerin cereyan ettiğini bilmiyoruz,"²¹⁹ demiştir. Böylece, Sovyetler Birliği ve peyk devletlerinin oluşturduğu bloğa "demir perde" adı ortaya çıkmıştı. Bu ülkelerde Komünist partiler iktidarda ve Sosyalist ekonomi modeli uygulamaya konmuştu. ABD ve İngiltere'nin işgali altında olan Batı Avrupa ülkelerinde ise Demokratik seçimle iktidar oluşmakta ve Kapitalist Liberal ekonomi modeli egemendi.

Savaş sonunda ABD ve İngiltere, Sovyetler Birliği hariç müttefikler askerlerini terhis ederek yaklaşık 5 milyon olan asker sayılarını 880 bine düşürmüştü. Sovyetler Birliği ise 4 milyonu aşan askerini terhis etmediği gibi savaş sanayisini çalıştırmaya devam ediyordu. ABD askerini Avrupa'dan çekmesi halinde, Batı Avrupa ülkeleri Sovyetler Birliğinin tehdidi altında kalacaktı. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den doğrudan toprak ve üs talep etmesi, Yunanistan üzerinde kurduğu baskı, savaş sırasında işgal ettiği İran topraklarından çekilmek istememesi çok büyük sorunlardı. İngiltere'nin Ortadoğu üzerindeki egemenliği tehdit altındaydı ve Sovyetler karşısında duracak gücü kendisinde göremiyordu Bu nedenle ABD'nin yardımına ihtiyacı vardı. ABD ise dış politikasında köklü değişiklik yapması gerektiriyordu. Başkan Truman 12 Mart 1947'de Kongre'ye gönderdiği bildiri; "*Birleşik Devletlerin, silahlı azınlıklar veya dış baskılarla karşılaşan özgür ulusları destekleme politikasına sahip olması gerektiğine inanıyorum,*"²²⁰ diyerek özgürlük ve bağımsızlıklarını korumaya çalışan

²¹⁹ Rifat UÇAROL, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, 10. Baskı, DER Yayınları, İstanbul-2015, s. 939

²²⁰ Oral SANDER, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1079, s. 11

uluslara askeri ve ekonomik yardım göndererek, komünizmin yayılmasını durdurmaya yönelik bir program ileri sürdü. Bu programın adına “ *Truman Doktrini*” dendi. Başkan Truman bu plan çerçevesinde Yunanistan’a 300 milyon, Türkiye’ye ise 100 milyon dolar yardım gönderilmişti.

Avrupa 6 yıl süren savaş sonunda tam bir yıkım yaşamıştı. Bu ülkeler kargaşa içine düşebilirlerdi. Önlerinde bir de Sovyetlerin komünist yayılma tehlikesi vardı. Ülkelerin ekonomilerini ayağa kaldırmak gerekiyordu. Dışarıdan yapılacak yardımlarla kısa sürede bu ülkelerin kalkınmalarının başılamayacağını anlayan ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947’de “*ABD’nin Avrupa’nın ekonomik kalkınması için yapacağı girişimden önce Avrupa ülkelerinin kendi aralarında ekonomik işbirliği yapmasını istiyordu.*”²²¹ Bu öneriye “*Marşal Planı*” adı verilmişti.

Bu planın hayata geçirilmesi için Türkiye’nin de içinde olduğu 16 Avrupa ülkesinin katıldığı bir konferans Paris’te toplanmıştı. Konferansta 4 yıl süreli, “Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı” hazırlayarak ABD’ye vermişlerdi. ABD, “Ekonomik İşbirliği Kanunu”nu çıkararak yardıma başlamıştı.

ABD ve Batı Avrupa’nın işbirliğine gitmesi Sovyetler Birliği’nin hoşuna gitmemişti. Çekoslovakya’yı da bu işbirliğine dâhil etme girişimine tepki olarak Sovyetler, Prag Darbesi ile Çekoslovakya’da yönetime Komünistleri getirmişlerdi. Bu ülkenin Batıya katılmanın yolunu kesmişlerdi. Batı Avrupa ülkeleri, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg kendi aralarında ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğinin yanında ortak savunmaya da ihtiyaç duyduklarını anlayarak, 17 Mart 1948’de “*Batı Avrupa Birliğini*” kurmuşlardı.

ABD ile Batı Avrupa arasında ekonomik işbirliğinin yanında askeri işbirliğine de ihtiyaç vardı. ABD 2 Aralık 1823 yılından bu güne kadar “Monroe Doktrini” dedikleri yalnızlık politikası izliyorlardı. Başka devletlerle askeri ittifaklar yapabilmesi için bu politikasını değiştirmesi gerekiyordu. ABD Kongresinde Senatör Vandenberg 17 Haziran 1948 tarihinde Kongre’ye bir tasarı sunmuştu. “*...Birleşmiş Milletler Yasası’nın hedeflerine, ilkelerine ve hükümlerine uygun olarak, tek tek ve topluca bölgesel ve ortak savunma tedbirlerinin süratle alınması, Birleşik Amerika’nın kanuni yoldan, ferdî ve karşılıklı, etkili ve sürekli yardıma dayanan bölgesel veya ortak*

²²¹ İsmail SOYSAL, *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlantıları (1945-1990)*, Cilt II, TTK Basımevi, Ankara-1991, s. 286

tedbirlere katılması,”²²² kararı kabul edilmişti. Böylece “Vandenberg Kararı” olarak anılacak bu kararlar; ABD, Amerika kıtası dışındaki ülkelerle de ittifaklar yapmanın önünü açmış oluyordu. Bu kararın alındığı sıralarda da Sovyetler Birliği Batı Berlin’i kuşatma altına almakla meşguldü.

Sovyetler Birliği karşısında kendilerini yeterince güvende hissedemeyen Batı Avrupa ülkeleri “...*Üyeleri arasında, ortak mirasları olan ülkü ve ilkeleri korumak, yaymak ve onların siyasal, ekonomik gelişmelerini sağlamak için daha sıkı bir birlik oluşturmak,*”²²³ için 10 Avrupa devleti olan İngiltere, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg, Danimarka, İrlanda, İsveç ve Norveç 5 Mayıs 1949 tarihinde Londra’da toplanarak “*Avrupa Konseyi*’ni” kurmuşlardı. Bu örgüte Türkiye’de 1949 yılında katılmıştı.

3.1.5. NATO’nun Kurulması ve Türkiye’nin NATO’ya Katılması

II. Dünya savaşı sonunda meydana gelen güç dengesizliğini ortadan kaldırmak için, başka bir ifade ile Sovyetler Birliği’nin Avrupa’da oluşturduğu baskıyı dengelemek için Batı Avrupa ülkeleri ekonomik ve siyasi örgütlenmelere gitmeleri yeterli gelmiyordu. Tek başlarına Sovyetler Birliğini dengeleyemeyeceklerinden, ortak bir savunma teşkilatı ile güçlerini birleştirmeleri gerekiyordu. Hatta Batı Avrupa devletlerinin birleşmesi de yeterli gelmeyebilirdi. Ortak bir savunma teşkilatı için ABD’yi de ikna etmişlerdi. 4 Nisan 1949 tarihinde 12 Ülke Washington’da bir araya gelerek “*Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütünü*” kurdular. Bu ülkeler, İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Danimarka, İzlanda, Portekiz, İtalya, ABD ve Kanada idi. Kuzey Atlantik Antlaşması 14 maddeden oluşuyordu ve süresi 20 yıl idi. Antlaşmanın en önemli maddesi 5. Maddesi idi ve şöyleydi; “*Taraflar, içlerinden birine ya da birkaçına karşı Avrupa’da ya da Kuzey Amerika’da girişilecek silahlı bir saldırıyı, bütün taraflara yöneltmiş bir saldırı sayacak ve Birleşmiş Milletler Antlaşması’nın 51. Maddesi ile tanınan tek başına ya da topluca meşru savuna hakkını kullanarak, silahlı kuvvetler kullanmak dâhil olmak üzere, gerekli göreceği harekete,*

²²² NATO Belgeleri, NATO Enformasyon Servisi, Bürüksel-1970, s.247

²²³ İsmail SOYSAL, *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlantıları (1945-1990)*, Cilt II, TTK Basımevi, Ankara-1991, s. 299

tek başına ya da öteki taraflarla birlikte, hemen girişecektir. Bu durum, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bilgisine sunulacaktır,”²²⁴ hükmü amildi.

Böylece Kuzey Atlantik çevresi olan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesinde, Sovyetler Birliğine karşı dengeleyici bir güç ortaya çıkmıştı. Bu güç savunma amaçlıydı ve geniş askeri işbirliğini öngörüyordu. Kısa adı ile NATO ortaya çıkmıştı. NATO ilk toplantısını Paris'te yaparak gerekli planlamaları yapmış, savunma hattının en doğuda kurulmasına karar verilmişti. Bu şu anlama geliyordu. Tehdit doğudadır, yani Sovyetler Birliği'dir. Bu savunma hattının kurulabilmek için Federal Almanya'yı siyaseten örgüte katma kararı almışlardı. Federal Almanya'yı örgüte üye aldıktan sonra savunma hattı Almanya'da kurmuşlardı ve Birleşik Avrupa Savunma Kuvvetleri'nin başına Amerikalı General Eisenhower'i getirmişlerdi.

Bu tariklerden itibaren dünya iki kutuplu doğu ve batı olarak güçler dengesi üzerine oturmuştu. Batı'da ABD önderliğinde Batı Avrupa ülkeleri, Doğuda ise Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri olarak hem siyasal örgütlenme, hem de ekonomik örgütlenme şeklinde farklılaşmışlardı. Bu yıllar aynı zamanda Doğu-Batı bloku arasında soğuk savaşın başladığı yıllar olmuştu. Sovyetler Birliği de Peyk devletleri ile işbirliğine giderek, ABD'nin Batı Avrupa'da uygulamaya koyduğu Marşal Planı'na karşı onlar da 5 Ekim 1947'de COMINFORM örgütünü kurdular. Ayrıca ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin kurduğu NATO'ya karşılık Sovyetler Birliği de “Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma” anlaşması ile Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya, Macaristan, Polonya ve Romanya ile birlikte 14 Mayıs 1955'te de VARŞOVA Paktını kurmuşlardı.

II. Dünya Savaşından sonra temel dış politika tercihini Batı doğrultusunda yapan Türkiye için ana dış politika amacı, Batı dünyası içindeki tüm örgütlenmelere üye olmak şeklinde ortaya çıkmıştı.²²⁵ Sebebi son derece açıktı. Nasıl ki Batı Avrupa kendisini Sovyet baskısı altında hissediyorsa, Türkiye'de doğrudan Sovyet tehdidi altında idi. Bu tarihlerde Sovyetler Türkiye'nin doğusundan toprak, Boğazlardan üs talep eden mesajlar almaya devam ediyordu. Türkiye Batı'nın bir savunma örgütü olan NATO'ya girme isteğini 1949 yılında bildirmişti. 1950 yılında yapılan NATO Bakanlar toplantıda bir karar almamışlardı. İngiltere Türkiye'nin Ortadoğu'da

²²⁴ NATO Belgeleri, NATO Enformasyon Servisi, Bürüksel-1970, s.248

²²⁵ Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 6. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul-1983, s. 1545

kurulacak bir pakt içinde yer almasını istemiş, NATO'ya üyeliğini istememişti. Batı Avrupa'nın küçük ülkeleri ise Türkiye'nin Kuzey Atlantik çevresi olmadığını ileri sürerek karşı çıkmışlardı. Bu sıralarda Türkiye'de 1 Mayıs 1950'de seçimler yapılmış Cumhuriyet Halk Partisi iktidardan düşmüş yerini Demokrat Parti iktidara gelmişti. Demokrat Parti'de NATO'ya üyelik için Amerikan Kongresi'nin etkilenmesi gerektiğini düşünerek 1950 yılında Kore'de çıkan savaşa bir tugay asker gönderme kararı almıştı. Kore'de cepheye sürülen Türk birlikleri taarruza kalkan Çin birliklerini durdurarak Amerikan kuvvetlerinin kuşatma altında kalmasını önleyerek, çekilmesini sağlamış, ancak kendisi 500 civarında şehit vermişti. Türk Ordusunun bu fedakârlığı Amerikalıların gözünden kaçmamıştı. Bu arada Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için Türkiye'nin kullanılması yönünde Ortadoğu Komutanlığı fikri de düşünülmüştü. Türkiye, İngiltere, Fransa arasındaki ittifaka katılma fikrini, ABD kabul etmemişti. Uzun görüşmeler sonunda Batının Ortadoğu'daki çıkarlarını NATO'ya girdikten sonra da koruyacağına ilişkin güvenceler verilerek, üye devletler ikna edilmişti. Türkiye 18 Şubat 1958'de NATO'ya katılmıştı. Bu üyelik ile birlikte Türkiye kendini Sovyetlere karşı garantiye almış ise de NATO içindeki üyeleri ile birçok sorunlar yaşamıştı.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk dış politikasının temel ilkesini savaşa girmemek ne pahasına olursa olsun savaş dışında kalmak üzerine kurulmuştu. Böyle bir ilkeyi uygulamada dış politikayı belirleyenler, başta İsmet Paşa olmak üzere, dar bir kadro bu politikayı Meclis, parti ve kamuoyu dışında yürütüyordu. Bunu yaparken de Osmanlı'dan devralınan dış politika geleneğinden, Atatürk dönemi uygulamalarından, Birinci Dünya Savaşı'nda edindikleri tecrübeler ve birikimlerden yararlanmışlardı.²²⁶

²²⁶ Mücahit ÖZÇELİK, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Makale, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:29 Yıl:2010/2 s. 255

SONUÇ

İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesi ile birlikte Türkler Boğazlar üzerinde tam bir egemenlik kurmuştu. Karadeniz ise Kıpçak boyundan olan Kırım Hanlığının Mengli Giray zamanında Osmanlı İmparatorluğu'na tabii olması ile Karadeniz artık bir İç Deniz haline gelmişti.

1462 yılında Moskova Knezliği'nin başına geçen III. İvan Rus halkını birleştirerek Rus Çarı olmuştu. Çar III. İvan son Bizans İmparatoru'nun yeğeni Sofya ile evlenmişti. Çift başlı kartal sembolünü devlet arması olarak kullanmaya başlamıştı. Bu hareketiyle Çar, Bizans imparatorluğunun varisi olduğunu ve Rus Çarlığı ile Bizans İmparatorluğunu birleştirme arzusunu dile getiriyordu. Ortodoks Hıristiyanları merkezi olan Konstantinapol'ü dini başkent yapmak istiyordu.

1682'de Rus Çarı olan Büyük Petro, Taç giydiğinde ülkesi denizlerle bağlantısı olmayan, zayıf bir ülkeydi. Büyük Petro ülkesini geri kalmışlıktan kurtarmak için önce Avrupa turuna çıkıp Batı medeniyetini yerinde öğrendi. Büyük devlet olmanın denizlere açılmaktan donanma oluşturmaktan geçtiğini anlamıştı. Ülkesini bir kara ülkesi olmaktan çıkarıp Kuzeyde ve Güneyde denizlere açılmayı politik hedef olarak koymuştu. Ülkesine döndüğünde büyük reformlara girişmişti. Halkını değişime zorlamıştı. Vergiler salmıştı, paralı devşirme askerleri ortadan kaldırarak, askerliği zorunlu hale getirmişti, ateşli silah kullanmaya başlatmıştı, ilk milli Rus ordusunu kurmuştu. İsveç Kralını yenerek Baltık kıyısında adına izafeten Petersburg şehrini kurmuştu. Tersaneler kurarak Donanma oluşturmuştu. İsveç Kralını deniz savaşında yenmiş ve Baltık Denizi'ne açılmıştı.

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu ile savaşarak 1700 yılında İstanbul Anlaşması ile Azak kalesini ele geçirmişti. Ruslar Azak Denizi üzerinden Karadeniz'e ulaşmış oluyordu. Çar Petro ilk iş olarak burada gemi inşa etmek için tersane kurarak, Rus kolonisi oluşturmuştu. Çar, Osmanlı İmparatorluğuna Büyükelçi görevlendirmişti, Boğazların kapalılığı prensibini ortadan kaldırmak için İstanbul'a bir savaş gemisi ile gitmesini emretmişti. Türklerin karşı koymalarına rağmen gemi yoluna devam ederek Sultanın sarayı önüne demirlemişti. Buna rağmen Bâbı-Âli Rusların istediği seyrüsefer serbestisini vermeyi reddetmişti. Osmanlı diğer Avrupa devletlerinin desteğini almıştı. Ruslar taleplerini daha uygun bir zamana erteleyerek çekilmişlerdi.

Boğazlara hâkimiyet mücadelesinde Avrupa'nın diğer devletleri de vardı. Kont de Las Cases'in "*Le Memorial de Sainte-Helene*" adlı eserinde, İmparatora refakat eden bu Fransız tarihçinin Napolyon'un İstanbul hakkındaki görüşünü şöyle nakletmişti; "*Türk İmparatorluğunu Rusya ile paylaşabildim. Mesele aramızda birkaç defa konuşuldu. Konstantinapol onu her defasında kurtardı. Bu Başkent büyük gaile, meselenin gerçekten mihenk taşı idi. Bu şehir bir mücevherdir. Öyle bir mücevher ki bir imparatorluğa değer. Ona sahip olan dünyayı idare edebilir,*" demişti.

Boğazlar üzerindeki bu hâkimiyet mücadelesi Türkler, Ruslar ve diğer Avrupa ülkeleri arasında devam etmekteydi. Çeşitli tarihlerde yapılan anlaşmalar bu hâkimiyeti çeşitli ağırlıklarda bu güçlerden birisi lehine kayarken diğeri aleyhine konulan kurallar ile sürüp gitmekteydi. Bizim konumuz olan II. Dünya Savaşı ve sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdidi, yine bu boğazlar hâkimiyeti üzerineydi. Türk Dış Politikasının temel problemlerinden birini oluşturuyordu.

I. Dünya savaşı sürerken İtilaf devletleri safında Almanlara karşı savaşan Rusya'da iç karışıklıklar çıkmıştı. Halkın arasında Komünistlerin yürüttüğü propaganda ile Çara karşı gelmeyi savaş karşıtı olmayı teşvik etmişlerdi. İşçilerden Fabrikaları ele geçirmelerini, köylülerden de arazilere el koymalarını istiyorlardı. Ekim 1917'de yapılan ihtilal ile Çar II Nikola tahtan indirilmiş Sibiryaya sürgüne gönderilmişti. Bir yıl sonra aile fertleri ile birlikte kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdi. Romanoflar hanedanlığını ortadan kaldırarak, Çarlığa varis bırakılmamıştı. Komünist ihtilali gerçekleştirenler çoğunluk oldukları için onlara Bolşevik, kendilerine direnen azınlıklara Menşevik deniyordu. Bir de Bolşevik devrime karşı gelen General Vrangel emrindeki Beyaz Ruslar vardı. İç savaş sürerken Komünist ihtilalin kendilerine de sirayet edeceğini düşünerek Menşevik ve Vrangel ordusuna yardım eden Avrupa ülkeleri vardı. Bu nedenle Rusya iç savaşı uzun sürdü ve Bolşevikler Avrupa ülkelerine karşı güven duymuyorlardı. Bolşevikler Rus Çarların Avrupa'dan aldıkları borcu ödemeyeceklerini ilan edip Çarla yaptıkları gizli ve açık bütün anlaşmaları feshetmişlerdi. Bolşevikler Avrupalıları Sömürgecilikle suçluyor, sömürge halklarının kendi yönetimlerini kurmalarını istiyorlardı. Rusya içinde de farklı etnik guruplar vardı ve bu halkların da kendi Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kurmasını istiyorlardı. Tam da bu sıralarda Anadolu'da Türklerin Emperyalist ülkelere karşı verdiği kurtuluş mücadelesine Bolşevikler sempati ile bakıyorlardı.

Rusya ülkesinin adı değişmiş artık Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği adını almıştı. Bolşevik Liderleri Vladimir Lenin, Josep Stalin, Aleksandr Kerenski, Lev Troçki, Lev Kamenev idi. Bolşeviklere göre Komünist ihtilal ile İşçi ve köylü iktidara gelmişti. Bütün dünyada İşçi ve köylüleri Komünist partileri vasıtasıyla iktidara taşımayı amaç edinen Komünist Enternasyonal Kongreleri vardı ve aldığı kararlar tüm Komünist partileri bağlıyordu. O nedenle bütün Komünist partileri eşgüdümlemeye çalışıyorlardı. Türkiye’de bu ilgi alanına yakından giriyordu. Anadolu’da Emperyalizme karşı verilen Milli kurtuluş hareketini İşçi, köylü ve askerler ile Bolşevik ihtilale evirilmesini istiyorlardı. Milli Kurtuluş hareketinin liderleri bunun farkındaydı. 10 Eylül 1920 de Bakü’de toplanan Türkiye Komünist Partisi Kongresinde ihtilalin Anadolu’da organize edilmesi kararını almışlardı. Anadolu’ya Kars üzerinden gelen Genel Sekreter Mustafa Suphi ve maiyeti Kars ve Erzurum’da protestolar ile karşılanmıştı. Heyet geri dönme kararı almışlardı. Erzurum’dan Trabzon’a oradan deniz yolu ile Batum’a giderken tekneleri batarak ölmüşlerdi.

Rusya Anadolu’nun Türk ve Müslüman kimliği üzerinden Ortadoğu Müslüman halkları üzerinde etki yapacağını düşünüyordu. Buralarda yapılacak devrimlerle yönetimler ele geçirilecek böylece İngiltere’nin Uzak-Doğu ile bağlantısını kontrol altına alabileceklerini planlamış olmaları muhtemeldi.

Anadolu’da ki Milli Kurtuluş hareketinin silah, cephane ve maddi yardıma ihtiyacı vardı. Mustafa Kemal Paşa Moskova’ya heyet göndermiş ve Rus Devriminin lideri Lenin’e mektup göndermişti. Sonunda Ruslar ile imzalanan Moskova Anlaşması ile yardımın yolu açılmıştı. Rusların ve Rusya’daki Müslüman halkların Anadolu’ya hatırı sayılır miktarda silah ve cephane ile parasal yardımları olmuştu. Moskova Antlaşması ile Rusya Sovyetleri ile Ankara Hükümeti Sevr Anlaşmasını reddetmiş ve eski hükümetlerin yapmış oldukları anlaşmaları tanımadıklarını açıklıyorlardı. Sovyetler, Misak-ı Milli sınırlarını Batum hariç tanıyorlardı. Batum bu anlaşmanın bedeli olmuş gibiydi. İtilaf devletlerinin işgali altında bulunan Boğazların tüm ulusların ticaretine açılması ve serbestçe kullana için Karadeniz’e kıyısı olan devletleri toplayacakları bir Konferansla karara bağlanacağı kararlaştırılmıştı. Ancak gerek Lozan’da gerek de de Montreux’da imzalanan Boğazlar sözleşmesinde Karadeniz’de kıyısı olmayan ülkelerin imzaları olmuştu.

Lozan Anlaşmasından sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, gerek ticari ilişkilerde, gerekse Komünizm meselesinde çok da iyi bir sınav vermemişlerdi. Bu bağlamda güvensizlik söz konusuydu. Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini düzeltmesinden hoşnut olmamışlardı. Sovyetler Türkiye'yi siyasal anlamda kontrolü altında tutmak istiyorlardı. Bunu bir ölçüde 1925 yılı Dostluk ve Tarafsızlık anlaşmasını ikinci maddesinde ulaşıyorlardı. Bu madde ile taraflar birbirine saldırmamayı taahhüt ettiği gibi, kendilerine yönelecek ittifaklara da katılamayacaklardı. Bu anlaşma üç yıl süreliydi. Bu sürenin dolduğu sıralarda Ankara'da imzalanan anlaşmanın iki yıl daha uzatılması ve her yıl taraflar fesih bildirmez ise birer yıl uzatılan 1929 yılındaki anlaşma çok ciddi sorunlar ortaya çıkaracaktı. Bu anlaşmanın ikinci maddesinde, taraflardan her biri, öteki tarafa bildirmeksizin, onun karar ya da denizden doğrudan doğruya komşusu olan Devletlerle siyasal bağlar yapmayı amaçlayan görüşmelere girişmemeyi ve bu gibi anlaşmaları ancak söz konusu tarafın onaması ile yapmayı yükümlenir deniyordu. Bu anlaşma maddesi Türkiye için uluslararası ilişkilerinde tam anlamı ile bir ayak bağı olmuştu. Sovyetler ile de iyi ilişkiler kurulmasına da mani olmuştu.

Türkiye ile Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti Cenevre Silahsızlanma Konferansında, Briand-Kellogg Paktında ve Litvinov Paktında işbirliği içinde olmuşlardı. Bu ülkelerin Silahsızlanma furyası içerisindeyken, 1925 Anlaşmasına 1931 yılında ek bir protokol daha imzalayarak anlamsız bir yükümlülük altına girmişti. Bu ek protokole göre taraflar öteki tarafa 6 ay önce bildirmeden, Karadeniz'de ya da ona bitişik Denizlerdeki savaş donanmalarını güçlendirecek herhangi bir savaş gemisini tezgâha koymayacak ya da böyle bir gemiyi yabancı gemi tezgâhlarına ısmarlamayacak ya da söz konusu denizlerde bulunan kendi savaş donanmasının şimdiki gücünü arttırmak sonucunu verebilecek herhangi bir başka önlem almayacaktı. Bu ek protokolün süresi 5 yıldır, 1935 yılında bu anlaşma 10 yıl süreliğine uzatılmıştı. Bu anlaşma Sovyetler Birliği'nin anlaşmayı yenilemeyeceğini bildirmesi ile 7 Kasım 1945 yılına kadar yürürlükte kalmış Türk-Sovyet ilişkilerini derinden etkilemişti.

Türkiye ile Sovyetler Birliği ciddi anlamda güvensizliğin ortaya çıkmasına amil olan iki konu olmuştur. Bunlardan birisi Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olmak istediğine karşı olmalarıdır. Diğerisi ise Sovyetlerin Balkan Paktı'nın kurulması istememeleridir. Pakt iyi niyetli de olsa Sovyetler bunun kendisine karşı kurulduğunu ileri sürüyor anlaşmaya etki etmeye çalışıyorlardı.

Avrupa'da Savaş hazırlıklarının belirmeye başlaması ile birlikte Türk-Sovyet ilişkileri de yavaş yavaş bozulmaya başlamıştı. İttifak arayışları da bir sonuç vermiyordu. Montreux Boğazlar Sözleşmesinde de büyük ölçüde Sovyetlerin talepleri karşılanarak imzalanmıştı. Türkiye ise Boğazlarda tam egemenlik kurmuştu. Boğazlar Komisyonu ve askersizleştirilen bölge ortadan kaldırılmıştı. Barış zamanında boğazlarda geçiş serbesti verilmiş ancak savaş sırasında kapatabilecekti.

İtalya'nın Akdeniz'de tehdit olarak ortaya çıkması ile düzenlenen Nyon Konferansında ayrılıklar iyice su yüzüne çıkmıştı. Almanya da Avrupa'da Versay anlaşmasına hiçe sayarak statükoyu değiştiriyordu. Sovyetler Türkiye ile bir yardımlaşma anlaşmasına bile yanaşmıyordu. Türkiye kendi güvenliği için İngiltere ve Fransa ile Yardımlaşma anlaşması planlarken Sovyetler de hem bu ülkeler ile müzakere ederken diğer taraftan Almanya ile anlaşacağını açıklamıştı. Saflar iyice belirmeye başlamıştı. Sovyetler Türkiye'ye nota vererek Boğazların ortak savunulmasını istemişti. Türkiye bu teklifi reddetmişti. Türkiye her ne kadar İngiltere ve Fransa ile bir yardımlaşma anlaşması imzalamış ise de bir Rusya çekincesi eklemişti. Bunu gerekçe göstererek Akdeniz'e yayılan savaşa girmeyerek aktif tarafsızlık politikası uygulamaya başlamıştı.

Almanya'nın Polonya'ya girmesi ile II. Dünya savaşı başlamış, bu savaş domino etkisi yapar gibi verilen garanti anlaşmaları gereği Avrupa kendisini savaş içinde bulmuştu. Savaş süresince gerek Mihver devletleri gerek se de Müttefikler Türkiye'yi yanında savaşa somak için girişimlerde bulunmuş iseler de Türkiye kabul etmemiş bazı şartlar ileri sürmüştü. Sovyetler Birliği Almanya'nın yanında Polonya ve Baltık ülkelerini paylaşırken Türkiye'nin tarafsızlığını muhafaza etmesini arzu etmişti. Ne zaman ki Almanya 22 Haziran 1941'de Barbarossa Harekâtı ile Sovyetler Birliği'ne saldırarak işgal etmeye başlar; Sovyet Liderlerinin Türkiye'ye yönelik tutumu değişmiş ve kendi yanında Almanya'ya savaş ilan etmesini istemişlerdi. Bu amaçla İngiltere Başbakanı Churchill, Adana görüşmelerinde Türkiye'yi savaşa teşvik etmiş ancak Türk yetkililer pek rıza göstermemişlerdi.

Müttefikler savaş süresince düzenledikleri Konferanslarda Türkiye'nin savaşa sokulması ve Boğazlar söz konu edilmeye başlamıştı. Bir kez daha Kahire'de Churchill ve Roosvelt, İnönü'yü savaşa ikna etmeye çalışmışlar ise de İnönü şartlı evet

demiş ancak yine de sonuç alamamışlardı. Bunun sonucu olarak da Türkiye'nin Müttefikler ile arası bozulmaya başlamıştı.

Sovyetlerin Almanlar karşısında 2 Şubat 1945 tarihinde kazandıkları Stalingrad Zaferi ile karşı atağa geçerek üstünlük kurmaları ile birlikte Sovyetler Türkiye'nin savaşa girmesine soğuk bakmaya başlamışlardı. Savaşın sonlarına doğru Türkiye'ye bazı suçlamalar yükleyerek üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardı. Yalta Konferansında Boğazların müzakere edilmesi kararı verilmişti. Potsdam Konferansı arifesinde Türkiye'ye nota vererek 1925 anlaşmasını feshettiklerini bildirmişlerdi. Arkasından Türkiye'nin Doğu sınırlarında değişiklik, boğazlarda kara ve deniz üssü talep etmişlerdi. Bu şartlarda Potsdam Konferansı İngiltere ve ABD için Sovyetlerin yayılma politikası ile yüzleşmişlerdi. Konferans tartışmalar içinde devam ederken artık Müttefiklerin Sovyetler ile yolları ayrılmıştı. Sovyetler ordusunu terhis etmemiş, işgal ettikleri ülkelerin yönetimlerini kendilerine müzahir hale getirmişlerdi. Türkiye'nin doğu sınırına ve Bulgaristan sınırına asker yığmağa başlamışlardı. Sovyetler, Türkiye'ye yönelik taleplerini yinelemişlerdi. Türkiye bu noktada savaşta güçlü olarak ortaya çıkan ABD'ye yaslanmış ve Sovyet tehdidini savuşturmaya çalışmıştı. Aynı tehdit Batı Avrupa için de hissedilmişti. Bu tehdide karşı NATO kurulmuştu. Türkiye bu ortak savunma örgütüne girmek suretiyle Sovyetler karşısında varlığını büyük ölçüde garanti altına almıştı. Sovyetler Birliği 1953 yılında Stalin'in ölümü sonrasında Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçtiklerini açıklamış iseler de, gelecek bu sorunun tekrar ortaya çıkması muhtemeldi.

KAYNAKÇA

AKPINAR Hasan Aslan, *Bir Cumhuriyet Akıncısı Türkiye’de Milli Sanayinin Mimarlarından Nurullah Esat Sumer*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2019

ALTAY Fahrettin, *10 Yılı Savaşı ve Sorası (1912-1922) Eylem yayınları*, Ankara-2008

APAK Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara-1998

ATAY Falih Rıfkı, *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul-2015

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, Cilt III, Türk Tarih Kutumu Basımevi, Ankara-1954 *Atatürk’ün Milli Dış Politikası*, Kültür Bakanlığı Yayınları Atatürk Dizisi, Cilt II, Ankara-1992,

ARMAOĞLU Fahir, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)*, Alkım Yayınevi, 18. Baskı, İstanbul-1012

AYDEMİR Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, II. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul-1979 AZAKOĞLU Necip, *Franz Von Papen’in Anılarından*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul-2015

BALCI Ali, *Türkiye Dış Politikası, İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, Alfa Yayınları, İstanbul-2017

BARUTÇU Ahmet Faik, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yayınları, İstanbul-1977

BAYTOK Taner, *Bir Asker Bir Diplomat Güven Erkaya-Taner Baytok Söyleşi*, Doğan Kitap, İstanbul-2001

BİLGE A. Suat, *Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1992

BURÇAK Rıfkı Selim, *Moskova Görüşmeleri 826 Eylül 1939- 16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara-1983

Cumhuriyet’in İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934), Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 6. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul-1983 Cumhuriyet, Avrupa Kamplarındaki Türklerin Durumu, 14 Kasım 1947. s. 1, 4.

- CEBESOY Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul-2002
- CHURCHİLL Winston S. *The Grand Alliance*, Penguin Books, 1962
- CİANO Kont Galeazzo, *Kont Ciano'nun Hatıraları*, Vatan Neşriyat, İstanbul-1946
- CHURCHİLL Winston S. *The Hinge of Fate*, Penguin Books, 1985
- Diplomatik Belgeler, Foreign Relations of the US, The Conference at Malta and Yalta, 1945
- DENİSTON Robin, *Churchill'in Gizli Savaşı Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye (1942-1944)*, Çeviri: Sinan Gürtunca, Sabah Kitapları, İstanbul-1998
- DERİNGİL Selim, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul-1994
- ERKİN Feridun Cemal, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara- 1968
- ERKİN Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl*, C I, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987
- ERTEM Barış, *"İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri ile Yakınlaşmasına Etkileri"* İstanbul Teknik Üniversitesi, 2013
- ESMER, Ahmet Şükrü, *Siyasi Tarih (1919-1939)*, Güney Matbaacılık, Ankara-1953 *Foreign Relations of the US, The Conferences at Cairo and Tehran 1943*
- GÜRÜN Kâmuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2.Baskı, Ankara-2010
- KARPAT Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul-2012
- KOCATÜRK Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi*, TTK Basımevi, Ankara-2018
- KOÇAK Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara-1986 KÖNİ Hasan, *"II. Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası"*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 1, Tarih:1988
- KÖSE İsmail, *Boraltan Faciası: Türk Kökenli Sovyet Vatandaşı Mültecilerin Sovyetler Birliğine İadesi (1945)*, makale.
- MERAY Seha – OLCAY Osman, *Montreux Boğazlar Konferansı Tutanaklar ve Belgeler*, Ankara Üniversitesi. S.B.F. Yayınları, Ankara-1976

T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar(1935-1939)*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara-1973

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 30.07.1945 Fon 0301000 Kutu 117, D. 815, S 20.

NATO Belgeleri, NATO Enformasyon Servisi, Brüksel-1970

İNÖNÜ İsmet, *Hatıralar*, Yayına Hazırlayan Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara-2014

US Asım, *Hatıra Notları (1930-1950)*, Kitabevi Yayıncılık, İstanbul-20112

OSTEN Necmi, *İkinci Dünya Savaşının Bilinmeyen Yanları*, Acar Matbaacılık, İstanbul-1992

ÖNDER Zehra, *II. Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası*, Bilgi Yayınevi, Ankara-2010,

ÖYMEN Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul-2002

ÖYMEN Altan, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye" Milliyet, 17 Eylül 1976

ÖZÇELİK Mücahit, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:29 Yıl:2010/2 s. 255

UÇAROL Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, DR Yayınları, İstanbul-2015

Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl *İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyasi Planlama Genel Müdürlüğü yayınları, Ankara-1973

HART Basil Liddell, *İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-1915

Resmi Gazete, 24.02.1926 tarih ve 306 sayı ve 736 Karar sayılı

ROBERTS, J.M, *Avrupa Tarihi*, İnkılap Yayınevi, İstanbul-2010

SANDER Oral, *Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara-1979

SANDER Oral, *Siyasi Tarih, 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara-2012

SAYILGAN Aclan, *Türkiye'de Sol Hareketler*, Hareket Yayınları, İstanbul-1972

SELEK Sabahattin, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Cilt-1, Milliyet Yayınları, İstanbul-2010

- SHERWOOD Robert E. *Roosevelt and Hopkins*, Herper and Bothers, 1950
- SOYSAL İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)* I. Cilt, TTK. Yayınları, Ankara-1989
- SOYAK, *Hasan Rıza, Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul-2004
- SSCB Dış İşleri Bakanlığı, *Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye (1941-1944) ve İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1939-1939 (Seçmeler)*, HAVASS Yayınları, İstanbul,
- SONTAG Raymond James- BADDIE James Stuart, *Nazi-Soviet Relations*, TBMM Tutanak Dergisi, 18 Temmuz 1951, Dönem, IX, C 9. s. 204
- TEKELİ İlhan, İLKİN Selim, *Dış Siyaseti ve Askeri Stratejileriyle İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, I. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul-2018,
- TOYNBEE Arnold J. , *Boğazlar ve Akdeniz hakkındaki yazısı*, The Listner Dergisi, Londra- 1.12.1938, T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Yer:30-10-0-0/63-424-23
- ZEYREK Yunus, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Pozitif Matbaacılık, Ankara-2001
- WEISBAND Edward, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası III*, Çeviren: M. Ali Kayabal, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul-2000
- WOODWORD Llewellyn, *British Foreign Policy in the Second World War*, Cilt IV, *Her Majesty's Stationary Office*, Londra-1975
- İkinci Dünya Savaşı*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ikinci-dunya-savasi> (12.09.2019)
https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/Toolkit-files/08-58296_tool_7-9.pdf (9.10.2019)

ÖZGEÇMİŞ

Mustafa ALKANAT, 1966 yılında Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde doğmuştur. İlk orta ve lise eğitimini ilçesinde tamamladıktan sonra aynı yıl Ankara Jandarma Astsubay Sınıf Okulunu ve Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Öğretmenliği bölümünü kazanmıştır. Ancak maddi imkânsızlıklar nedeni ile Jandarma Astsubay Okuluna katılarak 1984 yılında mezun olmuştur. 1984 yılından 2006 yılına kadar Türkiye'nin çeşitli il, ilçe ve beldelerinde görev yapmış, en son Ankara İli Beypazarı İlçesi Jandarma Komutanlığından emekli olmuştur. Astsubaylık mesleğini icra ettiği sırada Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünden 2005 yılından mezun olmuştur. İçinde uhde olarak kalan Tarih öğretmenliği için 2010 yılında girdiği sınavından Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünü kazanarak eğitime devam etmiş 2014 yılında Onur belgesi ile mezun olmuştur. 2015 Yılında Hacettepe Üniversitesinde Öğretmenlik Formasyonunu almıştır. Eğitim hayatını devam ettirirken yaklaşık 5 yıl İŞKUR'un meslek edindirme kurslarında öğretmenlik yapmıştır. 2015 yılında kaydını yaptırdığı Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Sosyoloji bölümünden 2019 yılında mezun olmuş ve eğitim hayatına devam etmeyi düşünmektedir.